

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М.С. ЖУКОВСЬКОГО
«ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ГУМАНІТАРНИЙ ЧАСОПИС

*Вища атестаційна комісія України
визнала журнал “Гуманітарний часопис”
фаховим виданням з філософських наук
(Постанова Президії ВАК України
від 8.06.2005 № 2-05/5)*

2006, № 2

Гуманітарний часопис – збірник наукових праць.

Засновник – Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Сфера розповсюдження – загальнодержавна.

Вид видання за цільовим призначенням – наукове.

Виходить чотири рази на рік.

Заснований в січні 2004 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ №8338 від 22.01.2004 р.

Редакційна колегія:

Байрачний К.О., доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного аерокосмічного університету.

Будко В.В., доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедрою філософії Української інженерно-педагогічної академії.

Гайдачук О.В., доктор технічних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного аерокосмічного Університету.

Карпов Я.С., доктор технічних наук, професор, перший проректор Національного аерокосмічного Університету.

Копилов В.О., кандидат філософських наук, професор ХАІ, завідуючий кафедрою політології та історії, декан гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету – головний редактор.

Корабльова Н.С., доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної та практичної філософії Харківського національного університету.

Кочарян О.С., доктор психологічних наук, професор, завідуючий кафедрою психології Національного аерокосмічного університету.

Кривцов В.С., доктор технічних наук, професор, ректор Національного аерокосмічного університету – голова редакційної колегії.

Неймер Ю.Л. – доктор філософських наук, професор (Філадельфія, США).

Проценко О.П., доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного аерокосмічного університету – заступник головного редактора.

Садіков Г.М., доктор біологічних наук, професор кафедри психології Національного аерокосмічного університету.

Стародубцева Л.В., доктор філософських наук, професор кафедри культурології Харківської державної академії культури.

Степаненко І.В., доктор філософських наук, професор кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету.

Степінко М.Т., доктор філософських наук, професор Національного інституту стратегічних досліджень.

Рекомендовано до видання Вченою радою Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» (Протокол № 10, від 21.06.2006).

ББК 87.3 ISBN 966662-102-9

Ф 48

Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків: ХАІ. 2006. – №2. – 124 с.

Гуманітарний часопис містить наукові праці, які відображають широке коло філософських проблем історії та сучасності у галузі гносеології та феноменології, соціальної філософії, антропології та філософії культури.

Видання розраховане на наукових співробітників, викладачів філософії та інших гуманітарних дисциплін і всіх, хто цікавиться філософською проблематикою.

© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2006

ЗМІСТ

<i>Проценко О.П., Копылов В.А., Проценко А.Ф.</i> БИЗНЕС-РИТУАЛ В СОЦИАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА	5
<i>Філевська Т.В.</i> КАТЕГОРІЯ ПРЕКРАСНОГО: КОЛІЗІЇ ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ В ЕСТЕТИЧНІЙ ТЕОРІЇ	16
<i>Поліщук О.П.</i> ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО ПІЗНАННЯ І МИСЛЕННЯ В ЕСТЕТИЧНІЙ ДУМЦІ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ	24
<i>Шелякіна А.В.</i> ХУДОЖНЄ СПРИЙМАННЯ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЕСТЕТИЧНІЙ ТА ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ	31
<i>Кривда Н.Ю.</i> МИСТЕЦТВО ЯК ДОЛЯ: МИСТЕЦЬКИ ПОШУКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	41
<i>Юхимик Ю.В.</i> ДО ПРОБЛЕМИ СПЕЦИФІКИ АРХІТЕКТУРНОГО МІМЕЗИСУ	49
<i>Хлесткова Л.В.</i> ЕТНІЧНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ХАРКОВА	57
<i>Калинобродская Е.А.</i> ВЗАИМОСВЯЗЬ МОРАЛИ И ПРАВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	63
<i>Качуров Е.В.</i> ПЕРИПЕТИИ ИСТИНЫ	69
<i>Мешков В.М.</i> ГОТЫ И СЛАВЯНЕ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ КООРДИНАТ ИХ МЕНТАЛЬНЫХ ПРОСТРАНСТВ)	84
<i>Романюк С.Н.</i> КОНЦЕПЦИЯ БОЛЬШИХ ЦИКЛОВ	89
<i>Стричинець О.В.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ОСНОВ ЛОГІКИ	95

Канищев Г.Ю.

**ГРАЖДАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВА ДЕМОКРАТИИ
В УКРАИНЕ..... 102**

Лобанова Л.А.

**ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ
В КОНТЕКСТЕ РАДИКАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ
ОБЩЕСТВА 107**

Чекалова Н.Л., Ястремская Т.А.

**АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРИМЕНЕНИЯ АДАПТИВНОЙ СИСТЕМЫ
ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ
ЯЗЫКОМ..... 115**

Тихонов А.В.

СОЦИОЛОГИЯ ЧЕРЕЗ ЭПОХУ И ОКЕАН..... 119

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 123

БИЗНЕС-РИТУАЛ В СОЦИАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

У статті розглядається проблема ритуалізації поведінки у соціальному просторі сучасного суспільства. Особливу увагу автори приділяють розгляданню бізнес-ритуалу як самостійного соціального феномена, його значення та місце в організаційному менеджменті та корпоративній культурі.

Ключові слова: бізнес-ритуал, інформація, комунікація, сигніфікація, дія, подія.

The article is dedicated to the problem of conduct ritualization in the social life of a modern society. Authors give special attention to the consideration of business-ritual as an independent social phenomenon, its meaning and place in the organization management and corporative culture.

Key words: business-ritual, information, communication, signification, action, event.

Современное социальное взаимодействие актуализирует в качестве самостоятельного фактора устойчивые и согласованные виды коллективных действий, способные обеспечивать стабильность и результативность деятельности различного рода социальных институтов, предпринимательству, деловых контактов в целом. Объединившись в емкое понятие «бизнес-ритуал», они способствуют сохранению национального интереса и этнического своеобразия в ситуации демократизации и универсализации социальных отношений. В период глобальных трансформаций ритуализованное поведение влияет на сохранение гуманистических принципов сотрудничества и солидарности.

Ритуализация поведения в настоящее время связана с противостоянием культурных форм поступков и действий контркультурным, как упорядоченных и целесообразных – стихийным и хаотичным. Визуальная сторона поведения, артикулируемая ритуальной регламентацией, связана с новыми, относительно сегодняшнего дня, сферами, рожденными рыночной экономикой и соответствующими цивилизационными процессами, что происходят в обществе.

Исследование ритуализованного поведения в контексте таких социальных явлений, как менеджмент, PR компании, реклама, имиджелогия, нашло отражение в ряде научных трудов, где авторы обосновывают теоретическую и практическую значимость стереотипов поведения и моделирования отношений для эффективного решения социально значимых проблем. Украинские и российские специалисты в области гуманитарного знания связывают ритуализацию социального взаимодействия с проблемами межкультурной коммуникации и конструктивной аксиологией (А. Ермоленко, В. Малахов), социальной креативностью (Ю. Петрунин, В. Шепель). И.А. Шмерлина предлагает различать в ней этнологический, магический и социологический ритуалы. При этом к признакам последнего автор относит следующие: регламентацию, символизм, автономную мотивацию и «типичную

интенсивность» поведения [11, с. 33-34]. Американские специалисты в области корпоративной культуры выявляют праксиологию делового общения в его конкретных навыках и правилах осуществления, отождествляя ритуальное поведение в сфере социально-коммуникативных практик с соблюдением этикета (Дж. Честера, В. Хайер, М. Сабат).

Феномен ритуала в настоящее время является актуальным предметом интерпретации представителей социологической мысли. Так символический интеракционизм (Т. Парсонс) рассматривает его как универсальную акцию в регламентации социального взаимодействия. Трансакционный анализ в современной американской социальной психологии, рассматривая ритуализованные, в том числе этикетные формы поведения, указывает на их возможность создания положительной психологической атмосферы, отводя им роль «социального поглаживания» (Э. Берн).

Вместе с тем остается еще вне поля зрения исследователей место ритуализованного поведения в системе социального взаимодействия современного общества. Недостаточно изучен бизнес-ритуал как самостоятельный феномен. Анализ бизнес-ритуала, его сущностное и функциональное назначение в современном информационном обществе и выступает целью данной статьи.

Ритуал – это разновидность коллективных действий. При нестрогом соблюдении терминов к устойчивым коллективным действиям относится также обряд, церемониал, этикет. «Родство» такого рода социальной активности людей просматривается в этимологии терминов, ее обозначающих. «Ритуал» переводится с латинского (*ritualis*) как обряд, «церемониал» происходит также от латинского (*saerimonia*) и подразумевает благоволение, культовый обряд. «Этикет» ведет начало от французского слова (*etiquette*) и в свое значение включает устойчивую и слаженную последовательность совместных действий. Вышеупомянутые разновидности коллективного поведения объединяет одно отличительное качество – единая и специально оформленная, декорированная система последовательных действий. Если в настоящее время обряд остается достоянием традиции, церемониал – необходимой компонентой любой социальной процедуры, то ритуал выявляет событие, обладающее высокой степенью важности, которое призвано утверждать существование общих подлинных ценностей для участвующих в нем людей и, как уточняет Э. Фромм, «только в той мере, в какой такие ценности возникают и становятся частью человеческой реальности» [10, с. 216]. В обществе, по мысли Э. Фромма, всегда существует необходимость в ритуализованном поведении как приверженности определенным ценностям, и именно поэтому любой ритуал обладает большой привлекательностью.

Свидетельства исторической науки позволяют утверждать, что ритуал возник практически на заре самой человеческой истории. На первом этапе он носил главным образом глубокий, священодейственный смысл, направленный прежде всего на определенный социальный порядок. Таким образом, ритуал предстает как священная процедура, направленная на поддержание, а вместе с тем и обновление порядка в той или иной социальной единице. Опыт архаических обществ может быть представлен

как чередование двух основных состояний: стабильности социума и космоса, священные силы которого обеспечивают надежную защиту от разрушительного хаоса, и периодической хаотизации, которая является закономерным результатом прохождения космосом или общностью критических фаз. Поэтому архаический ритуал отражал эти две стороны. Он всегда начинается с действий, подчеркнуто противоречащих установившимся канонам, тем самым и происходит как бы погружение состарившегося космоса в плодотворный, полезный, продуктивный хаос, но затем обязательно происходит как бы реинкарнация традиционных устоев. Архаический ритуал представляет собой синкретическое действие, к которому восходят в своих истоках более поздние специализированные ритуальные формы. Главное, что следует здесь отметить, – это указание на динамизм природы ритуала, его имманентную прогрессивность, на недопустимость (порой существующую) отождествления ритуала с реакционностью и консерватизмом.

Ритуал – это единое для многих действие, отражающее их общий интерес [10, с. 214]. Однако действия ритуального характера неоднородны и неоднозначны. Среди них можно выделить те, которые носят исключительный празднично-торжественный характер. Сюда относится организация таких мероприятий, которые по природе своей неординарны, навеяны возвышенным настроением, отражают преданность высоким идеалам: присяга, инаугурация, вступление в должность или статус, вручение наград, почетных званий и прочее. Такое событие связано со служением долгу, ответственностью перед социальными обязанностями, оказанным доверием. Оно разворачивается на фоне системы вещей, наделенных оригинальной символикой, где особое значение придается убранству и размещению в пространстве его участников. Активность людей подчинена основной цели, а потому имеют место ограничения в варьировании и импровизации их действий и поступков, отклонении от заданного сценария, так как все непредусмотренное может разрушить эмоциональный настрой, исказить аксиологию события. Однако запрограммированность ритуала не лишает субъекта полной активности действий, а требует от него информированности, навыка, глубокого эмоционального переживания. «Участник ритуала, – конкретизирует Ж. Деррида, – должен делать выбор, различать, дифференцировать, оценивать». [6, с. 17].

На уровне повседневного общения ритуал присутствует как этикет, т.е. такая стратегия поведения, которая связана с правилами, обращенными к внешней стороне поступков и действий его участников. Такое поведение строится на устойчивых манерах, получивших в обществе одобрение, вписанных в моральную нормативность административных норм, эстетических приемах (дизайн, имидж). Этикетное поведение способствует соблюдению субординации, разграничению статусно-ролевых параметров в межличностном общении.

В истории развития гуманитарного знания древнекитайский мыслитель Конфуций был одним из первых, кто ввел феномен ритуала в предметное поле философии, выявив его уникальные возможности в гуманизации социальных отношений. Как отмечает известный исследователь древнекитайской философии Л.С. Васильев, китайцы чжоуского периода, и прежде всего Конфуций, осознавали,

что общество – это прежде всего нечто упорядоченное и потому обязано подчиняться системе общепринятых условностей, обязательных правил поведения и норм жизни, закрепленные в стойких и автоматически реализуемых стереотипах [3, с. 61].

Именно он внес ритуал и правила «ли» (почтительности) в число семи основополагающих постулатов человеческого поведения или, как бы мы сегодня сказали, социальной коммуникации.

В философии Конфуция правила «Ли» и ритуал имеет две направленности – социологическую и феноменологическую. Первая заключается в том, что только благодаря такой активности человек может включаться в сложную сеть социальных отношений и выполнять возложенные на него обязанности, а вторая – в том, что процесс духовного совершенствования человека возможен только через ценностный потенциал ритуализованных коллективных действий и через приобщение к элементарным правилам вежливости и почтительности.

В философских размышлениях Конфуция требования к ритуализованным стереотипам поведения определяют основные социальные практики, не только повседневно-бытовые, но и политические, административные. Согласно Конфуцию, основу ритуала составляют правила «Ли». Именно они определяют поведение людей и деятельность общественных учреждений в двух направлениях: гармонизации всех отношений, связанных с управлением, подчинением, согласованностью, и гуманизации, т. е. привнесением в них ряда нравственных принципов общения, таких как мудрость, благодарность, справедливость. Характеризуя ритуал как разновидность совместных социальных действий с заранее предусмотренными формами поведения, Конфуций указывает не только на социальную значимость поведения его участников, но и их индивидуальную особенность. В этом смысле ритуал есть не что иное, как способ распространения в отношениях между людьми собственно человеческого: «Быть человеком, значит победить себя и обратиться к ритуалу. От самого себя, не от других зависит обретение человечности» [7, с. 113].

Интересна мысль Конфуция и о том, что не всякий в равной степени способен овладеть правилами «Ли» и приобщиться к ритуалу. Только «человеку, наделенному способностями сверх обычного, можно сообщить глубокие и высокие принципы. Но человеку со слабым умом нельзя сообщить высоких и глубоких принципов» [7, с. 196].

Согласованность общественной жизни, по мнению Конфуция, основывается на гармонии в межличностных отношениях, и требования ритуала должны распространяться не только на рядовых граждан, но и правителей: «когда правитель любит ритуал, никто в народе не осмеливается быть непочтительным», и «если правитель на основе добродетели улаживает по ритуалу, народ не только устыдится, но и выразит покорность» [7, с. 125].

Идеи Конфуция о том, что ритуал способствует декларации политической власти, нашли подтверждение в истории форм государственного правления. Так, ритуал в его социальном измерении приобретает определенность в связи с распространением абсолютной монархии, апогеем которой стало правление французского короля Людовика IV – Короля-Солнца. Ритуализованные формы

коллективного поведения, такие как церемониал и этикет, становятся механизмами в провозглашении идеологии правящего класса и элитарного стиля жизни. То, что внешние параметры поведения подвергались систематическому оформлению, было связано с необходимостью поддержания неограниченной власти монарха, социальной дифференциацией общества, а кроме того, с организацией досуга, где последний не только ассоциировался с отдыхом и развлечением, но и демонстрировал особый жизненный мир, соответствующий цивилизационным преобразованиям, когда новые оригинальные формы визуальной коммуникации находили себя в сложной архитектонике коллективных форм поведения.

В XVIII в. этот процесс затронул и Украину, входившую в состав России. Указы Петра I («Табель о рангах», «Приклады, как пишутся комплименты разные», «Юности честное зарцало») использовались для устранения консервативности патриархальных отношений и этнической обрядности, которые доминировали на Руси и входили в противоречие с цивилизованными формами общения западных стран.

Значение ритуализации в социальном взаимодействии значительно возрастает, когда речь идет о командных формах организации и управления в условиях тоталитаризма и милитаризма (например, советский этикет отражал идеологическую доктрину бывшего СССР, а манифестации Третьего Рейха – завоевательную политику Германии). В таких условиях социальные ритуалы приобретают массовый характер и олицетворяют политику государства, его мощь и абсолютное влияние властных структур на все сферы социальной жизни. Марши, парады, форма одежды, портреты вождей, лозунги – все, даже самые незначительные элементы визуальной коммуникации приобретают идеологическую нагрузку, отличаются смысловой характеристикой.

Демократические формы государственного правления также используют ритуализованные формы коллективного поведения для агитации и пропаганды программ политических партий.

Бизнес-ритуал – явление исторически определенное. Его возникновение как относительно самостоятельного социального явления связано с историческим этапом в развитии экономической сферы в жизни общества. Интерес к нему связан с расширением сети торгово-коммерческих отношений, финансовых операций, производственно-распределительного сектора и системы услуг. В связи с этим в социальных связях получает хождение термин «бизнес» или «дело», которое обозначает разнообразную продуктивную и социально-значимую активность, а также новаторство, которое выступает как креатив (предпринимательство, инициатива). Такая социальная деятельность фиксирует себя через общение. Находят распространение процедуры встреч, переговоров, отчетов, докладов, презентаций.

Инициатива социального субъекта, реализуемая в диалоге, измеряемая полезностью, исчисляемая финансово, имеющая материальный ресурс, а кроме того, являющаяся собой волевой порыв в осуществлении оригинальных социально-экономических замыслов программ, выступает как делопроизводство.

Х.-Г Гадамер в своем труде «Истина и метод: основы философской герменевтики» дает следующую интерпретацию феномену «дело». Обстоятельства, в которых воплощается собственно человеческая деятельность, находят себя в языке как «свободной и вариативной возможности человека». «Дело, – пишет Гадамер, – есть признание самостоятельного инобытия, предполагающего особую дистанцию между говорящим и делом» [4, с. 515].

В системе социальных дел и обстоятельств бизнес-ритуал, как единая система коллективных действий и усилий, представляет собой особый знаково-символический язык общения, особый способ трансляции ценностей и выражения мыслей, чувств, настроений.

В социальном пространстве современного общества бизнес-ритуал представляет собой оригинальный канал передачи знаний, сведений и сообщений. Свою коммуникативную направленность он осуществляет через преемственность поколением, уважение к прошлому, закрепление традиций, внимание к профессиональной деятельности и мастерству его представителей. Бизнес-ритуал способен выявлять и оглашать узко профессиональный интерес и приобщать его не только к существующим интересам и целям, но и работать на перспективу.

Коммуникативная направленность бизнес-ритуала связана с тем, что его участники заключены в систему «Я как Другой», что, по мнению приверженца этой концепции П. Рикера, является и смыслом, и универсальным способом межличностного общения. В социальных действиях и событиях, которые наделены статусом ритуала, Другой не есть противоположность Тому, с кем вынуждено соединяется в создании общего дела, предприятия или мероприятия. В такой ситуации проливается особый свет на глубинные сферы общения, которые способствуют пониманию Себя через Другого. П. Рикер утверждает, что любое действие включает в себя такой элемент, как «аффектация», служащий проводником, через который каждый являет себя как Другой, и способствующий общему взаимопониманию. Более того, обмен между аффективным Я и аффективным Другим подает информацию о ролях и статусах, титулах и званиях проводников или тех, кто включен в интригу происходящих действий или событий [9, с. 391-395].

В бизнес-ритуале происходит кодирование социальной информации, т.е. сведений о потребностях, интересах, целях, задачах социального сообщества. Данное социальное явление включает в себе разумную информацию, т.е. такую, которая обслуживает все многообразие потребностей человека: и те, которые связаны с целеполагающей и мироизменяющей деятельностью в целях ее сохранения, и те, которые связаны с сенсорным восприятием действительности, формирующим эмоционально-чувствительную, эстетизированную картину жизни. Бизнес-ритуал хранит и передает знание через устойчивые сигнификативные (знаковые) системы, где знаками становится разнообразная поведенческая активность, как-то: язык тела (кинесика) или размещение людей в пространстве (проксемика). Статус знака приобретают аксессуары одежды и сама одежда как нестрогая униформа, а также вещи, предметы, краски, наполняемые смыслами и находящиеся в диспозиции означаемого и означающего. Так, например, «краски, – как пишет Ж. Бодрийяр, –

традиционно наполняются морально-психологическими смыслами. Человек любит тот или иной цвет, у него бывает свой цвет. Или же цвет диктуется внешними факторами – событием, церемонией, социальной ролью», но в любом случае цвет «служит метафорой определенных культурных значений» [2, с. 25].

Бизнес-ритуал включается в формирование корпоративного духа, что особенно важно для организационного менеджмента. Ритуал притягателен, поскольку он способствует самоутверждению участников в их принадлежности к общему делу в культурно-игровой форме. Американский социолог Г. Блумер придает коллективному поведению особое значение в организации «эмоций в интересах движения», что и объясняет непреодолимую тягу к нему людей на протяжении всего изменения и развития социума. Ритуализованное коллективное поведение основано на сокрытии, утаивании всего субъективного, второстепенного, незначительного. Личные переживания и страсти подавляются в угоду созданию единой, полезной для той или иной социальной ситуации атмосферы, что способствует солидарности и организованности, а отсюда – и эффективности. Основу такого поведения людей составляет конгломерат нравственно-психологических контактов: отзывчивость, взаимная симпатия, лояльность, взаимопонимание, непринужденность. Бизнес-ритуал относится к такой разновидности социального движения, которая способствует утверждению всеобщего тождества и симпатии. Особое значение в данном событии приобретают атрибуты. Поскольку лозунги, песни, здравицы, выразительные жесты и униформа символизируют причастность к событию, их использование служит постоянному воспроизводству и усилению общих чувств, группового энтузиазма как основы организационной культуры.

Включаясь в коммуникативную систему социума, бизнес-ритуал обладает кооперативным эффектом и влияет на возникновение общего настроения – здесь он не только отражает потребность людей в их совместной деятельности, но и рождает комплекс чувствований, который достигает своего апогея в процессе ритуализации поведения; интерес к профессии, гордость за результаты совместного труда, причастность к решению административных задач и прочее. Бизнес-ритуал способен влиять на возникновение особого общественного явления – социального сообщества.

Уникальна роль ритуализации в снятии напряжения в отношениях между людьми, вызываемого состязательностью в деловом общении, что явно или неявно присутствует в любом социальном сообществе. Заранее предусмотренное поведение участников события, пронизанное соблюдением элементарных правил содружества, есть официальная демонстрация учтивости, которая подавляет даже спонтанную недоброжелательность. К. Лоренц в своей работе «Так называемое зло. К естественной стороне агрессии», утверждает, что, казалось бы, самые незначительные манеры поведения, которые человек адресует окружающим, не вписанные в представления о вежливости, способны вызвать агрессивное поведение, различного рода конфликты и противостояния [8, с. 107-108].

В нашей стране роль бизнес-ритуала возрастает в связи с реконструкцией социальной сферы. Отказ от прежней идеологии требует новых поведенческих стереотипов, которые конструируют механизмы согласования интересов, устранивает

инерцию парадигмального сознания, основывающегося на заранее сформированных идеалах, принципах, нормах и вкусах.

В этом плане нам представляется весьма удачным опыт Национального аэрокосмического университета им. Н.Е.Жуковского «ХАИ» по сознательной организации и использованию ритуала, сочетанию ритуала и традиции во всем комплексе жизнедеятельности университета, особенно в воспитательной работе.

Традиционно, на протяжении всей своей истории, ХАИ исповедует принцип комплексного подхода к подготовке инженерных кадров. Следовательно, и воспитательной работе всегда уделялось большое внимание. Показательны и интересны в этом плане данные социологических опросов руководителей предприятий, выпускников ХАИ – большинство из них (78% от числа опрошенных) однозначно отметили первостепенную роль ХАИ в формировании необходимых качеств руководителя, аналогичное число (64%) назвали ХАИ «главным в их жизни институтом воспитания».

Однако, как говорил Сократ «довольствуйся настоящим, но стремись к лучшему». Поэтому изменившиеся социальные условия потребовали и от нас качественной перестройки всего учебно-воспитательного процесса. С другой стороны, нужно было учесть не только внешние особенности – особенности социальной среды, но и внутреннюю специфику – специфику собственной истории и специфику технического университета

Поэтому мы попытались творчески подойти к своему прошлому, осмыслить исторический опыт воспитательной работы, накопленный за более чем 70-летнюю историю ХАИ. В результате этого было решено в первую очередь восстановить и адаптировать к новым условиям классические мероприятия ритуализированного характера, особое значение среди которых имеют «День ХАИ», «День посвящение в студенты» и «День Победы». По форме эти мероприятия были задуманы как большие общеуниверситетские праздники, построенные по всем канонам ритуала, а по содержанию – именно как серьезные воспитательные акции, направленные прежде всего на формирование чувства патриотизма – большого, общенационального в День Победы и малого, профессионального в День ХАИ. Показательно, что очень быстро эти праздники стали гордостью преподавателей и студентов ХАИ, его визитной карточкой наряду с летающими над городом самолетами. Кстати, опыт организации и проведения этих мероприятий, их воспитательное значение были высоко оценены рядом международных научно-практических конференций. Это с одной стороны.

С другой стороны, актуализируя традиционализм ритуала, мы постарались вывести на привилегированное место в воспитательной работе выпускников университета разных лет. Мы исходим из принципа, что реальное дело – убедительнее даже красивого слова, что непосредственное знакомство с человеком, который тоже учился в этом вузе, а теперь достиг определенных результатов, влияет на молодых людей более основательно, чем абстрактный разговор об абстрактных героях. Большую воспитательную роль в этом плане играет созданная несколько лет назад Международная ассоциация выпускников ХАИ, которая организует периодические встречи студентов с известными выпускниками нашего университета.

Активно используются в этих целях и другие мероприятия, например, различные профессиональные праздники, на которые всегда собираются выпускники ХАИ. С помощью выпускников удастся эффективно формировать не только трудовые и профессиональные качества у студентов, но и широту кругозора, гордости за свою историю, чувства единства поколений, социального оптимизма.

В цивилизационном процессе ритуализованные виды коллективных действий, сохраняя традиционные образцы социокультурного поля, могут воплощать в себя и новые представления, соответствующие современному духу времени. Любая институциональная единица в структуре социального пространства рождает свою идеологию, свой канон, вырабатывает ту совокупность правил, которая способствует целесообразной ее деятельности. К ним относятся прежде всего те новации, которые обнаруживают тенденцию к эффективности и результативности предприятия. Принцип ускорения, характерный для современной социальной динамики, получающий качественный показатель за счет количественных изменений, запрашивает ритуализованное поведение людей как экономию энергии. Последнее становится гарантом стабильности, предсказуемости и однозначности.

Моделирование поведения отвечает требованиям интенсификации социального взаимодействия на уровне межличностного общения и его технологических показателей. Здесь слово «техника» используется в его основном значении, как мастерство, искусство утилитарно-прагматической направленности. Современное состояние рыночной экономики требует навыков в практике делового общения, обеспечивающих высокую его технологичность. Технологию социального взаимодействия определяет в настоящее время система управления информацией, контроля за ней, особенно за той информацией, которая извещает о ценностях и смысловых характеристиках социальных процессов, которые вмещает в себя бизнес-ритуал с его предметно-вещным многообразием, цветовым, музыкальным оформлением и сопровождением. В этом случае бизнес-ритуал выступает особым языком институционального общения, который способствует движению (подаче и принятию) разумной информации. В данном случае информация о должном, целесообразном, полезном заключается в стандартизированные действия, которые и представляют собой систему особых сигналов, инициирующих поведение субъектов в заданном направлении. Бизнес-ритуал, упорядочивая и организовывая поведение людей, поддерживает ритм их жизнедеятельности, определяет ее ход: от праздника к будням, от торжества к обыденности, от официально-административной тональности общения к обиходной и т.д.

Будучи в целом позитивной компонентой в корпоративной культуре, бизнес-ритуал может приносить и негативы в деятельность организаций, учреждений, фирм и других социальных институтов. Чрезмерное увлечение ритуализованным поведением, повтор одних и тех же приемов ведут к привыканию и снижению эмоционального их восприятия, что препятствует воплощению ценностей во взаимодействие людей. Отсутствие обновления и разнообразия в моделировании отношений может повлечь превращение ритуализованных форм поведения в шаблон, лишенный как смысловой заданности, так и функциональной результативности. Ритуализованные формы

поведения требуют всякий раз обновления, инноваций, творческих исканий. В противном случае возрастает вероятность профанирования провозглашаемой или декларируемой ритуалом ценности, появления в отношениях между участниками формализма, разочарования и равнодушия, которые препятствуют продуктивности и результативности дела. Вот почему в настоящее время управление ритуализованным поведением в социокультурной сфере является важной составляющей организационного менеджмента.

И так, бизнес-ритуал представляет собой разновидность социального ритуала и включает в себе рационализированные (целесообразные) и эмоциональные (чувствительные) проявления коллективных форм поведения. Данное социальное явление отражает цивилизационные процессы, происходящие в обществе, удерживая цепь событий, находящихся в зависимости «традиция – новация – инновация». Через бизнес-ритуал устанавливается связь между устаревшими системами ценностей с непрерывно меняющимися факторами социальной реальности. Бизнес-ритуал транслирует принципы солидарности, сотрудничества и партнерства, включаясь в механизм осуществления контроля и упорядочивания социальных отношений. Данный феномен выступает проявлением цикличности в цивилизационном процессе, сохраняя главную функцию – позиционирование основных потребностей социальных институтов и сообществ. Ритуал не только включается в духовное производство и воспроизводство, но и выполняет важную роль в социальной динамике, привнося в ее ход ритм и последовательность.

В коммуникативном пространстве современного информационного общества бизнес-ритуал представляет собой оригинальный канал передачи сообщений, обмена знаниями и сведениями. Здесь происходит переход социальной информации в надинформацию, которая предполагает систему кодирования и сигнификации социальных процессов. Устойчивость ритуализованного коллективного поведения, и прежде всего бизнес-ритуала, связана также с такой его функциональной нагруженностью, как артикуляция приоритетных для социальных институтов ценностей, инициацией наиболее эффективных систем социальных действий, а также адаптацией социального субъекта к социальным изменениям.

В системе рыночных отношений и в условиях коммерциализации социальных связей бизнес-ритуал включается в процесс представительского общения, становясь неотъемлемым элементом современной визуальной поведенческой культуры и организационного менеджмента. В бизнес-ритуале позиционирует и определенным образом рекламирует себя не только личность или событие, но и социальный институт.

Как и любая социальная институциональность, ритуал вписан в систему социальных ролей и выполняет ряд функций. Главными из них являются две – социологическая и психологическая. С одной стороны, ритуал служит средством социальной интеграции, поддержания целостности той или иной общности, ее самоидентификации. С другой стороны, ритуал направлен на снятие психологического стресса, напряжения, способствует гармонизации человеческой

психики, т.е. выступает существенным фактором преодоления фрустрации и ее психологических аналогов в современных условиях социальной нестабильности.

Литература:

1. Американская социологическая мысль: Тексты. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994.
2. Бодрийяр Ж. Система вещей. М.: РУДОМИНО, 1998.
3. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайской мысли (формирование основ мировоззрения и менталитета). – М.: Наука, 1998.
4. Веселовский В.Н. Информация и мысль; новый взгляд на сущность сознания // Философия и общество. – 2000. – № 3. – С. 88-89.
5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философии герменевтики, – М.: Прогресс, 1998.
6. Деррида Ж. Страсти // Эссе от имени. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб: Алейя, 1998.
7. Конфуций. Я верю в древность. – М.; республика, 1995.
8. Лоренц К. Так называемое зло. К естественной истории агрессии. – М., 1988. – С. 107-108.
9. Рікер П. Сам як інший. – К.: Дух і Літера, 2000.
10. Фромм Э. Философия и религия // Сумерки богов. – М.; Политиздат, 1999.
11. Шмерлина И.А. Этологическая концепция ритуала // Человек. – 2001. – № 1. – С. 32-33.

УДК 171

Філевська Т.В.

КАТЕГОРІЯ ПРЕКРАСНОГО: КОЛІЗІЇ ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ В ЕСТЕТИЧНІЙ ТЕОРІЇ

Данная статья посвящена анализу трансформаций одной из главных и фундаментальных категорий эстетики – категории прекрасного. Автором обосновано наличие классической и неклассической парадигмальности в становлении данной категории.

Ключевые слова: западнокультурный кризис, категория прекрасного, эстетика.

This article is devoted to the analysis of one of the main and fundamental categories of aesthetics – the category of the beautiful. The author proved the availability of classical and non-classical paradigmity of forming the given category.

Key words: aesthetics, category of the beautiful, west-cultural crisis.

Історія осмислення прекрасного є частиною історії людської думки. Від формування міфологічного світогляду до сьогодні проблема сутності краси та відношення до неї людини тісно пов'язана з питанням людини про саму себе. Класична естетика, як філософська наука про становлення чуттєвої культури людини, визначила прекрасне як фундаментальну свою категорію, що відображає сутнісне відношення людини до світу. Разом з тим, такий статус категорії прекрасного не ставить її в недоторкану ізоляцію по відношенню до інших категорій та понять естетики, але розкриває її глибокий зв'язок з ними. Тому категорія прекрасного не залишається незмінною, а уточнюється, розкриває всю повноту свого змісту на перетині з іншими естетичними поняттями та по відношенню до свого реального онтологічного змісту, явищ буття. Сьогодні актуальним для естетики є осмислення сучасного художнього процесу, який не «вписується» в рамки класичного визначення мистецтва і вимагає інших форм узагальнення та поєднання спадщини класичної естетики з новоявленими теоріями.

Філософи й естетики приділяли багато уваги дослідженню категорії прекрасного. Серед естетичних праць можна виокремити дослідження системи естетичних категорій, в яких прекрасне подається серед інших понять та категорій, – О. Лосев, В. Шестаков, А. Гулига, М. Каган, В. Асмус, В. Бичков, В. Татаркевич та ін., роботи, що повністю присвячені категорії прекрасного, – Е. Берк, В. Ванслов, Г. Гадамер, М. Глазман, А. Калантар, В. Крутоус, Ю. Мільталер, В. Самохвалова, Л. Столович, У. Хогарт, С. Александер, Т. Джессоп, Х. Озборн, Дж. Сантаяна та ін.

Представники сучасної російської естетики (Є.Н. Устюгова, В.П. Валіцька) стверджують, що предметно-методологічна розмитість сучасної естетики багато в чому є наслідком радикального заперечення класичної естетичної теорії, її категоріального апарату. Але труднощі, які постають на шляху осмислення актуального мистецтва, не повинні призвести до абсолютизації теперішньої ситуації. Естетичні ідеї минулого не втратили свого теоретичного значення, як не втратила цінності вся історія мистецтва перед лицем сучасних художніх новацій.

Історія естетики – це не поважне минуле, з яким не лишилось жодного зв'язку, а процес, всередині якого розвивається естетична думка. Історичність – модус будь-якої естетичної теорії, що не лише не загрожує її науковості, а й сприяє її забезпеченню. Історичний рух естетичних категорій, вивчення внутрішніх інтенцій їх розвитку, що спирається на історико-філософський та культурологічний матеріал, аналіз історичної зміни естетичних смислів через ці категорії, – це предмет дослідження, результати якого необхідні для теоретичного та конкретно-історичного розуміння мистецтва і культури як минулої, так і сучасної і як цілісного процесу їх розвитку від минулого до теперішнього і майбутнього. Можливо, недостатність такого типу досліджень є однією з причин ціннісної абсолютизації сучасного мистецтва, культури і утвердження їх абсолютної новизни. Винайдені нові категорії, новомодні словоутворення часто майже не додають нічого нового, а лише транспортують старі змісти в нових поняттях, оживлюючи мову, але не просуваючи теорію. Очевидно, що прагнення заново переписати естетику з допомогою самого тільки нового словника навряд чи є глибинним стимулом її розвитку як науки, а результативнішим є пошук та дослідження проблем на межі нових та старих категорій, а не розрив зв'язку з категоріальною і проблемною традицією.

Завданням даної статті як раз і є спроба з'ясувати суть трансформацій однієї з фундаментальних категорій естетичної теорії – категорії прекрасного. Історія категорії прекрасного буде викладена в огляді основних концепцій розвитку уявлень про прекрасне, з акцентуацією на особливо вагомій перехідній етапі. Особлива увага належить проблемі прекрасного у зв'язку з загальнокультурною кризою цінностей у ХХ столітті. Дослідженням передбачається виявити основні проблеми визначення статусу категорії прекрасного в сучасній естетичній теорії та з'ясувати причини цієї проблеми.

З найдавніших часів терміни «прекрасне» і «краса» вживались в контекстах космології, метафізики, богослов'я і практично – як синоніми, хоча «прекрасне» частіше використовувалось в якості широкої оціночної категорії, а «краса» – на позначення довершеності універсуму та його окремих складових, тобто носив праонтологічний характер.

Уявлення про прекрасне закладені в найдавніших міфах Єгипту, Давньої Греції. Усвідомлення прекрасного як ідеї, поняття здійснюється давньогрецькими мислителями, починаючи з Сократа, і розгортається в цілісне вчення про еманацию прекрасного в неоплатонізмі. Середньовічна християнська естетика успадковує античну традицію осмислення прекрасного, оформлюючи її у відповідності до власної картини світу. Мислителі та художники італійського Ренесансу поставили в центр своїх естетичних уявлень та творчих шукань красу мистецтва. Вони були переконані, що тільки в мистецтві являє себе істина краса світу, «божественна ідея краси». Класицизм норматизував ці ідеї, довівши їх врешті-решт до холодного академічного формалізму. Для філософії ХVIII століття характерні пошуки співвідношення між виявом об'єктивних характеристик краси та вивченням суб'єктивних реакцій на неї сприймаючого. Лейбніц в загальному контексті своїх філософських студій визначав красу як принцип «довершеної відповідності», на

основі якої Бог створив світ істинно суцього як «гармонійно впорядковану єдність в багатоманітності». Його формула «єдності в багатоманітності» на довгі століття стане зручним кліше для визначення прекрасного в шкільній естетиці.

З появою в XVIII столітті естетики як науки прекрасне і краса (ще не розділені чітко поняття) розглядається в якості предмета і головної категорії цієї науки, естетика найчастіше трактується як наука про красу, філософія прекрасного та мистецтва, яке розуміється як спеціальне та оптимальне вираження прекрасного. Доти прекрасне й мистецтво були пов'язані між собою вільно, у прекрасному вбачали не так мистецтво, як властивість природи.

Поворотом у вченні про прекрасне було вчення І. Канта. В «Критиці здатності до судження» прекрасне постає як категорія, що характеризує неутилітарні суб'єкт-об'єктні відношення. Кант пов'язує її з поняттям смаку, що визначається як споглядальна «властивість судити про прекрасне», тобто філософія прекрасного, як і вся естетика Канта, будується на суб'єктивній властивості судження смаку. Подальша класична естетика йшла переважно за ідеями Канта. Гегель не акцентував спеціальної уваги на поняттях краси та прекрасного, так як вважав естетику філософією мистецтва. Прекрасне для нього – «чуттєве явище, чуттєва видимість ідеї», що розуміється як посередник «між безпосередністю чуттєвості й ідеалізованою думкою».

Соціокультурна і художньо-естетична ситуація XIX століття не сприяла фундаментальній філософській розробці категорії прекрасного. Головні напрямки в мистецтві цього століття – романтизм, реалізм, натуралізм, символізм – вже не орієнтуються на вираження прекрасного і не створюють творів у вузькому сенсі «витонченого мистецтва». Ці тенденції відроджуються тільки в рафінованій локальній формі в декадансі, естетизмі, модерні на межі XIX-XX століть. З романтизму в мистецтві та послідовників Гегеля у філософії починається послідовний процес девальвації феномена і категорії прекрасного як в теорії, так і в художній практиці; слова «естетика», «естетичний», «естетизм» набувають в середовищі соціально, демократично, революційно орієнтованих художників та критиків негативний відтінок. Романтики на противагу класицистам прагнули показати «зворотній бік» прекрасного, який здавався їм не менш значущим, ніж «лицевий», приділяючи багато уваги дивовижному, казково-фантастичному, піднесеному, хаотичному, потворному.

Гегельянці Ч. Вайсе, А. Руге, К. Розенкранц («Естетика потворного», 1853), Ф.-Т. Фішер вважали, що потворне повинно бути введене в естетику не тільки як антитеза, але й як рівнозначне й рівноважне йому поняття. Фішер писав, що «прекрасне – це просто певний вид споглядання (бачення)» [1]. Таким чином, починається «падіння» Великої теорії прекрасного в західноєвропейській думці, прекрасного, сутність якого розумілась як відповідність об'єктивній дійсності, як одна з невід'ємних цінностей поруч з добром та істиною. Починається т.зв. «криза» прекрасного, яка означала сумнів у абсолютності існуючого на той час визначення цієї категорії.

Ніще широко відкриває ворота естетичному релятивізму, вимагаючи глобальної переоцінки всіх традиційних цінностей. До краси в нього двояке ставлення. З одного

боку, він поціновує її як таку, що належить до ідеалізованої ним антично-аристократичної культури, яку знищила убога та «хвора» іудейсько-християнська чернь. З іншого – осмислює красу як ілюзію, створену художником-богом і привнесена в культуру на основі аполонівського раціоналізованого начала в якості головного впорядковуючого та перетворюючого світ принципу. Поруч з ним Ніцше вимагає легітимізувати і продуктивне ірраціональне хаосоморфне начало – діонісійське. Фактично те ж саме начало культури та мистецтва, в іншій інтерпретації та виведене з інших основ, декларує інтуїтивізм Бергсона з його концепцією «життєвого пориву» і фрейдизм, який стверджував пріоритет позасвідомого. Сам Фрейд, критикуючи філософську естетику за непродуктивність суджень про природу і походження краси, визнавав, що і психоаналіз не може сказати про неї, крім визнання, що краса і чарівність є властивостями сексуального об'єкту. Ніцшеанство, інтуїтивізм, фрейдизм стали теоретичним фундаментом основних художньо-естетичних течій ХХ століття, які принципово і послідовно заперечували феномен, поняття і категорію прекрасного.

Викладена вище тенденція була головною для ХІХ-ХХ століття. Але поруч з нею існувала інша – в сфері університетсько-академічної естетики, з одного боку, та в релігійній естетичній думці – з іншого, за якою категорія прекрасного займає почесне місце головної. Шопенгауер в системі своєї волецентристської філософії своє розуміння прекрасного ґрунтує на поєднанні платонівських та кантіанських ідей. «Людська краса є об'єктивне вираження, яке позначає досконалу об'єктивізацію волі на найвищому щаблі її пізнаваності, ідею людини взагалі, повністю виражену в споглядальній формі». При цьому суб'єктивний бік прекрасного має не менше значення, ніж об'єктивний.

Багаточисельні представники «формальної естетики» стверджували, що краса полягає тільки в формальних законах організації об'єкта – в ритмі, пропорціях, кольорових співвідношеннях, законах композиції, структурних принципах зорових і звукових форм і т.п. Натомість «психологічна естетика» робила акцент на суб'єктивності прекрасного, пояснюючи його з розробленої ними теорії «вчування» – перенесення на об'єкт споглядання переживань суб'єкта. Ліппс визначав красу «як відповідність об'єкта природі естетично оцінюючого суб'єкта».

Феноменологічна естетика розглядала прекрасне як головну естетичну цінність. Хайдеггер пов'язував прекрасне з істиною, вважаючи останню «витоком художнього творіння». Гадамер, активно спираючись на Канта, стверджує, що «онтологічна функція» прекрасного полягає в тому, щоб «перекинути міст через прірву, що розділяє ідеальне й реальне». Нарешті, Т. Адорно, засвідчуючи «кризу прекрасного» в сучасному мистецтві та науці, бачить порятунок «естетичного від згасання» в зверненні знову ж таки до кантівського розуміння прекрасного в його сучасному переосмисленні; приділяє цій категорії велику увагу в своїй «Естетичній теорії».

Загальнокультурна криза початку ХХ століття, а особливо характер художньо-мистецької практики авангарду, модернізму та постмодернізму впродовж всього минулого століття спричинили загальне переосмислення естетичної теорії. Вищевказані впливи ніцшеанства, інтуїтивізму та фрейдизму збурили хвилю

критичної недовіри до традиційних засад естетики, а нова художня практика, що динамічно відображала зміни в реальному житті людства (НТР, поява масового суспільства, пізніше – глобалізація), вимагала для адекватного осмислення нових методологічних засад. В естетико-філософському дискурсі ХХ століття відбуваються численні спроби на основі різних філософських позицій віднайти рішення актуальних проблем. Критика традиційної естетичної теорії була направлена на засадничі естетичні категорії – прекрасне, естетичне, мистецтво та ін. У такому поліметодологічному розгортанні естетики виокремились основні тенденції, які в найбільш загальному плані утворюють сьогодні два напрямки розвитку науки: продовження традиційної естетики з привнесенням до її арсеналу нових засобів, що дозволяють адекватно досліджувати дійсність, та неklasична естетика, направлена на формування нових, незалежних від традиції форм осмислення дійсності. Відправною точкою такого розколу в естетиці можна вважати 1960-70 роки, коли поживилась дискусія стосовно принципів естетики, а в загальнофілософському дискурсі з'являється поняття постмодернізму на позначення нової ситуації культури.

Особливістю західної філософсько-естетичної дискусії середини ХХ століття є тенденція до суб'єктивізму. В теорії прекрасного ця тенденція проявляється перш за все в скептичному ставленні до виявлення об'єктивної основи краси чи в прямому запереченні такої основи. Перехід від об'єктивного до суб'єктивного трактування прекрасного американський естетик Джером Стольніц назвав «коперніканською революцією» в естетиці. В концепціях західних естетиків прекрасне визначається, зазвичай, в термінах, що описують лише певні стани свідомості суб'єкта, використовуючи поняття «естетичного досвіду», яке залишилось єдиною непохитною категорією естетики.

Позбавлене об'єктивного фундаменту, «прекрасне» стає поняттям з нечітким смислом, втрачає свою естетичну специфіку. Важко чи просто неможливо іманентно встановити специфічність «досвіду», що відповідає власне почуттю прекрасного. При такому підході «прекрасне» стає епітетом, який можна застосувати до практично необмеженого кола предметів оцінки. Таким чином, стверджується втрата прекрасним статусу в системі естетичних понять. Такий висновок став результатом різних міркувань.

Один шлях веде від констатації реальних фактів внутрішньої диференціації сфери прекрасного, з якої виділяються самостійні «естетичні якості» витончено-прекрасне, граційно-прекрасне, до ствердження дезінтеграції, деспецифікації прекрасного. В естетичній оцінці дійсності та мистецтва ХХ століття домінують категорії, які, на думку багатьох західних теоретиків, є антиподами прекрасного – потворне, трагічне та ін. Така думка має місце, особливо, якщо відправним пунктом критики виступають формалістичні течії модерністського мистецтва. Але ця констатація зазвичай тлумачиться як неспроможність категорії прекрасно, а також традиційно співвіднесених з нею принципів гармонії, довершеності, пропорційності та ін. в узагальненні явищ сучасної дійсності та мистецтва.

Як висновок отримуємо твердження, що прекрасне вже не є фундаментальною естетичною категорією чи засадничою естетичною «якістю» – воно одне з багатьох

понять естетичної сфери. Прекрасне – поняття, обмежене за змістом і має звужену сферу застосування. Звернення до нього доцільно лише там, де мова йде про гармонійне мистецтво Давньої Греції класичного періоду та хіба що про окремі «рудименти» цієї традиції пізніше. Такого погляду дотримувався, зокрема, американець Томас Манро.

Інший шлях переорієнтації прекрасного на суб'єктивну основу, що виводиться ще з англійської естетики епохи Просвітництва, здійснює Джером Стольніц. Він констатує «подвійність» в поглядах англійців XVIII століття на прекрасне: одні з них, слідом за Ф. Хатчесоном, шукають «формули», що визначають, яка об'єктивна якість чи властивість робить предмет прекрасним; тоді як інші (Аддісон та ін.) розцінюють прекрасне лише як різновид «естетичного досвіду», особливість якого може бути встановлена лише інтроспективно. Дж. Стольніц приєднується до останніх в критиці формалістичного підходу. Він також відзначав, що спроби розмежувати прекрасне та піднесене приводили до витіснення піднесеним прекрасного з його «привілейованого» місця та перетворення в звичайний різновид естетичного досвіду.

Західна естетична думка стосовно прекрасного не вичерпувалась лише «суб'єктивістською» позицією. Деякі дослідники усвідомлювали крайність суб'єктивізму і прагнули його уникнути, а, з іншого боку, «чистий» «об'єктивізм» у тлумаченні прекрасного теж явно «застарів». Прихильники цього напрямку шукали деякий новий варіант вчення про прекрасне, який би унікав крайнощів обох позицій. Але такі спроби призводили переважно до релятивізму.

Наприклад, Р. Бланше в книзі «Естетичні категорії» потрактував прекрасне як «найоб'єктивнішу» естетичну категорію (напротивагу, наприклад, «поетичному»). Перенесення прекрасного з рангу наукової категорії в статус «естетичної цінності» даний автор пропонує замінити помірнішим рішенням – зрівнюванням в правах двох різних значень прекрасного: перше – «прекрасне-категорія», друге – «прекрасне-оцінка». «Прекарасне-категорія» є фіксацією специфічних предметних властивостей, властивих об'єктам такого роду; «прекрасне-оцінка» – вираження суб'єктивного відношення, експресії того, хто сприймає. На жаль, такий шлях веде до непевних висновків, які неприйнятні для естетики як філософської науки.

Окремою позицією слід відзначити вирішення проблеми прекрасного в неотомістській естетиці Жака Марітена. В роботі «Мистецтво і схоластика» (1920), визначаючи прекрасне, він починає із твердження, що все походить з духу і світ влаштований розумно. Конкретним носієм цієї розумності виступає «форма». Саме вона визначає своєрідну досконалість кожної речі, що виражається в порядку та пропорції. Звідси й визначення прекрасного: «... краса є блиск форми, що сяє в пропорційних частинах матерії... вона – блискавка, через яку дух освітлює розумно влаштовану матерію» [2]. З суб'єктивного боку, краса є «розшифровкою» розумного, доцільного влаштування світу теж розумом, який «любить» такі сутнісні для краси речей властивості, як цілісність (чи буття), порядок та єдність, «світло та розумність». Доповнює своє твердження Ж. Марітен тим, що при сприйнятті краси розумний устрій світу досягається не шляхом самих лише інтелектуальних зусиль, а з допомогою чуттєвої інтуїції, що супроводжує розум.

Проблему існування протилежного прекрасному Ж. Марітен, дотримуючись ідеї універсальної доцільності, вирішує шляхом підпорядкування цілісності та співмірності меті твору, яка полягає в тому, щоб форма сяла в матерії. При такому підході реальний факт багатоманітності проявів краси отримує абсолютизоване тлумачення і межа між доцільним та недоцільним, прекрасним та потворним фактично зникає.

Виходячи з наведених вище міркувань, Ж. Марітен виправдовує навіть крайній формалізм в модерністському мистецтві, стверджуючи, що дух сприймає красу не як «образ істини», а як «образ блага». «...Якщо футурист забажав зобразити даму з одним лише оком чи чвертю ока, ніхто не буде заперечувати його права на це: все, що ми маємо права вимагати – і в цьому все питання, – це, щоб в даному разі дамі було достатньо цієї чверті ока» [3].

Ще один важливий аспект переосмислення прекрасного представлений автором інтуїтивістської концепції цінності американцем Дж. Муром. Він розглядає прекрасне як аспект етичного ціннісного відношення, що досягається інтуїтивно, – самоцінний за характером, споглядальний за змістом. «Вірогідно, можна знайти деякі певні риси, більш менш розповсюджені в усіх прекрасних предметах і такі, що складають в цьому значенні більш чи менш важливі умови прекрасного» [4]. Конкретно він вказує на «органічну цілісність» – одна з характерних ознак цілісності об'єкта. Але він все ж не вирішує питання зв'язку між якістю естетичної оцінки та характером об'єктивної основи, позбавляючи цей зв'язок закономірності.

Криза прекрасного, обговорювана в естетиці в 1960-70-х роках ХХ століття, розумілась перш за все в межах художньої практики авангарду та модернізму, і як постановка самої проблеми, так і намагання її вирішити поставали все ж як внутрішні процеси всередині естетичної теорії, в межах існуючої традиції. Радикальні зміни відбуваються з появою та розгортанням культури постмодернізму, яка привносить в естетику новий підхід. Специфіка постмодерністської естетики пов'язана з неklasичним трактуванням класичних традицій. Дистанціюючись від класичної естетики, постмодернізм не вступає з нею в конфлікт, але прагне долучити її до своєї орбіти на новій теоретичній основі. Естетика постмодернізму суттєво відрізняється від класичної перш за все утвердженням плюралістичної естетичної парадигми, що веде до розхитування та внутрішньої трансформації категоріальної системи і понятійного апарату класичної естетики.

Естетика постмодернізму виникла як реакція на модерністське мистецтво та його естетику. На відміну від елітарної естетики модернізму, що обґрунтовувала «високу культуру» та «високе мистецтво» для «митців» чи для обраних, естетика постмодернізму намагається включити в сферу своїх інтересів все мистецтво, всю літературу та всю культуру. Особливості переходу до нової естетичної теорії мають поки неоднозначні тлумачення, адже й сам процес становлення цієї теорії ще далеко не завершений. Так, зокрема, представник російської естетики К. Долгов дає таке пояснення: ««Деконструкція» класичної естетики виразилась в «зміщенні» властивих їй категорій – прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного та інших з їх домінуючого положення та у відповідній їй трансформації, коли кожна з цих

категорій відзначається певною «аберацією»: витвір замінюється на «текст» та «контекст», творчість – на акт та контакт з «текстом», художній образ – на «симулякр», автор – на «скриптора» і т.д., прекрасне втрачає основні свої виміри – ясність, симетрію і повноту, місце яких займають асиметрія, асонанс, дисонанс, дисгармонія, фрагментарність, невизначеність, розмитість, тобто потворне, а насолода прекрасним замінюється задоволенням; піднесене зводиться до одного зі своїх корелятивів – дивовижного, трагічне скидається взагалі – його місце займає парадоксальне, комічне зводиться до прийому іронізування і т.д.» [5]. К. Долгов робить висновки, що загалом мистецтво й естетика залишаються без онтологічної основи, гносеологічної функції, антропологічної та аксіологічної орієнтації, методологічної визначеності та глибини. Але разом з тим характерним для постмодерністської естетики є спроба універсалізації «естетичного простору», включаючи в нього всі види людської діяльності і всі види літератури, мистецтва, науки і культури загалом.

Сучасна естетика, орієнтована на традиціоналізм, розглядає прекрасне не ізольовано, але в системі основних своїх категорій, що включають естетичне, піднесене, потворне, трагічне, комічне, мистецтво. Естетика неklasична, що виникає на ґрунті останнього етапу техногенної цивілізації і авангардно-модерністського художнього досвіду, з великою обережністю ставиться до категорії та феномена прекрасного, як і до інших категорій і цінностей традиційної культури, однак не виключає його повністю зі свого поля, про що особливо яскраво свідчить художня практика постмодернізму та ностальгічного консерватизму. Новий погляд на прекрасне «як сплав чуттєвого, концептуального та моральнісного, обумовлений як його інтелектуалізацією, що витікає з концепції екологічної та алгоритмічної краси, орієнтації на красу дисонансів і асиметрії, дисгармонійну цілісність другого порядку як естетичну норму постмодерну, так і неогедоністичною домінантою, пов'язаною з ідеями текстового задоволення, тілесності, нової фігуративності в мистецтві» [6].

Отже, нами розглянуто категорію прекрасного як одну з фундаментальних категорій традиційної естетики в основних етапах її становлення та з'ясовано неоднозначність визначення як змісту, так і статусу цієї категорії для сучасної естетики. Намічено дві тенденції в розв'язанні цієї проблеми: в межах традиційно налаштованої естетики прекрасне розглядається як фундаментальна категорія естетичного відношення, яка все ж вимагає переосмислення і модифікації відповідно до нової ситуації дійсності; в неklasичній естетиці відбувається розмивання меж між прекрасним та потворним, розчинення прекрасного в близьких семантичних поняттях, девальвації естетичної цінності прекрасного, втрата ним центрального місця в естетичному.

Література:

1. Цит. за: Лексикон неklassики. Художественно-эстетическая культура XX века. Под общ. ред. В.В. Бычкова. – М.: РОССПЭН, 2003. – С. 369.
2. Цит. за: Крутоус В.П. Родословная красоты. – М.: «Искусство», 1988. – С. 191.
3. Там само. – С. 192.
4. Мур Дж. Принципы этики. – М.: «Прогресс», 1984. – С. 296.
5. Долгов К.М. Реконструкция эстетического. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 72.
6. Лексикон неklassики. Художественно-эстетическая культура XX века. Под общ. ред. В.В. Бычкова. – М.: РОССПЭН, 2003. – С. 352.

УДК 171

Поліщук О.П.

ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО ПІЗНАННЯ І МИСЛЕННЯ В ЕСТЕТИЧНІЙ ДУМЦІ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

В данной статье дается анализ проблемы художественного мышления в античной эстетике, которая заложила основу в исследование природы, специфики и потенциала художественного мышления (Аристотель, Платон, Плотин, Хрисипп и др.).

Ключевые слова: художественное мышление, мышление, познание.

The analysis of the problem of artistic mentality in antique aesthetics that laid the foundation for nature exploration, the specific character and potential of artistic mentality is given in the article.

Key words: artistic mentality, knowledge, thinking.

“Мислю, отже існую” – стверджував уславлений французький філософ і математик Декарт. Однак нелегко дати відповідь на питання, що таке людське мислення? У чому полягає його своєріддя? Людина прагнула з давніх-давен зрозуміти і пояснити феномен мислення. Геракліт зокрема констатував: “Всім людям властиво пізнавати самих себе і мислити”. Пріоритет розуму та мисленню в людському житті надавав Платон. Умоглядно і лише умоглядно можна пізнати ейдоси, що утворюють справжнє буття, а саме світ вічних і незмінних сутностей, – стверджував цей видатний античний мислитель. А знаменитий “любомудр” античності Аристотель мислення розглядав функцією людської душі.

Мислення й нині викликає посилений інтерес у фахівців різних галузей науки. Але скільки ще непізнаного постає перед вченими у їх пошуках істини. Доречно тут згадати повість Вольтера “Мікромегас”, написану більше двохсот років тому. Мікромегас – це розумна істота з Сиріуса. Через свої велетенські розміри, людей, після відвідин Землі, він сприйняв як “розумні атоми”. “Маленькі, але розумні”, – ось як він оцінив мешканців нашої планети. Адже Мікромегас зі здивуванням переконався, знання цих “розумних атомів” значні. Вони здатні, наприклад, визначити відстань від Сиріуса до Кастора в сузір’ї Близнюків. Дивовижно, але люди спроможні вирахувати, скільки земних діаметрів укладається у віддаль від Землі до Місяця. Знають вони й вагу об’єму повітря по відношенню до такого ж об’єму води і золота. Вражений, Мікромегас нарешті спитав: “Якщо ви маєте такі значні знання про те, що поза вами, ви, звичайно, повинні бути ще краще обізнаними в тому, що всередині вас. Скажіть, що таке душа та як виникають у вас думки?” Земляни намагались дати відповідь, і Мікромегас сміявся досхочу, вислуховуючи їх. Дивні істоти – не знають як мислять! Хіба це можливо! Дивина, тай годі.

Дивним і справді є те, що й на сьогодні попри тривале наукове опрацювання людське мислення – тайна, що лише незначною мірою розкрила деякі свої грані. Мабуть, тому вважається, що в ХХІ столітті дослідження людського мислення буде однією з найактуальніших проблем сучасної науки. Адже на сьогодні мислення

людини модельно розглядається як “чорний ящик”. Відомо, що воно активізується наявною інформацією та внутрішніми стимулами. Відомим є кінцевий результат – думка. Все інше – таємниця, яка лише трішки розкрила деякі свої грані, окремі свої аспекти.

Естетика завжди прагнула і прагне до пошуку відповідей на актуальні, життєво значущі питання. Одним з них й виступає проблема генези, природи і потенціалу художнього мислення. На жаль, вона знаходиться нині на периферії уваги сучасних естетиків. Не достатньо вона опрацьовується й філософією, мистецтвознавством, культурологією. Вважається, що її дослідження є пріоритетом психології. Не заперечуючи значення психологічних розвідок художнього мислення, необхідно, проте, визнати: естетичний аналіз поглиблює знання про художнє мислення, відкриваючи нові аспекти розуміння причинно-факторної системи даного явища, його культуротворчий потенціал, змістово-функціональну своєрідність. Опертя на історико-естетичний аспект в аналізі художнього мислення дає потужний поштовх для теоретичних пошуків, надаючи їм передусім важливого фактологічного підґрунтя та багажу.

Метою, що ставиться у даному дослідженні, є історико-естетичний аналіз проблеми художнього мислення. Такий ракурс її вивчення сприятиме, на нашу думку, кращому осмисленню даного феномена. Він є також плідним, якщо враховувати, що даному питанню не приділялась значна увага дослідників.

Загалом, не можна вважати, що питання витоків, природи, специфіки художнього мислення є тією проблемою, що викликає значний інтерес у широкого загалу науковців: естетиків, культурологів, мистецтвознавців, психологів. Хоча інтерес до неї й не згасає протягом тривалого часу.

Серед праць, присвячених ґрунтовному аналізу даного явища, передусім слід зазначити монографію В. Лутаєнка “Естетика мислення. Естетичні аспекти наукового і художнього пізнання” [4]. В ній підкреслюється творчий потенціал художнього мислення як особливого різновиду мислення людини, що притаманне митцеві. О. Буров у книзі “Естетика: проблеми і дискусії” розглядає проблему художнього мислення як важливу для кращого розуміння природи художньої творчості, що обумовлює її актуальність [2]. Цю ж думку поділяє і Г. Поспелов у праці “Мистецтво та естетика” [7]. Ним художнє мислення потрактовується різновидом людського “предметного мислення”, відмінного від “мислення у поняттях”, що виступають двома різними формами мислення людини. Характерною ознакою останнього дослідник вважає його використання в науковій діяльності, філософських пошуках, політичних дискусіях, етичних розвідках тощо. Іншими словами, його сфера побутування – дискурс, доказ, обґрунтування, що необхідні для теоретичного пошуку. А художнє мислення має іншу природу, воно ґрунтується на повсякденній предметній діяльності людини. Це, вважає дослідник, “мислення в узагальнених уявленнях”, які виникають за допомогою “словесних понять”. А. Гулига відстоює думку, що мистецтво слід розглядати “мисленням в художніх образах”. На його думку, митець, “відображаючи дійсність, мислить образно-емоційно; результат його творчості несе

собі образно-емоційне начало, викликаючи у публіки схожі переживання і думки” [3, с. 162].

Але коли виник інтерес науковців до проблеми природи і специфіки художнього мислення? Як відомо, сучасна європейська культура “народилась” як спадкоємець двох світів: античного та “варварського”. Тому так незвично в ній проступають іноді то величні риси Давньої Греції, а то “химери” давніх германських племен, вишуканість кельтів і фракійців, “естезі” галлів. Якщо ж говорити про європейську теоретичну естетичну культуру, то теоретичним виокремленням і опрацюванням естетичних проблем європейці завдячують, звичайно, саме античній культурі.

Увагу мислителів Давньої Еллади привертала передусім природа естетичного почуття, витоки талановитості людини, суть і значення мистецтва, як засобу естетичного виховання, джерела гармонії і прекрасного. Саме у часи античності була теоретично окреслена проблема художнього пізнання.

В естетичній спадщині Платона зустрічається цікаве для нашого аналізу поняття, а саме “розуміння” (φεόνησις). Так, в трактаті “Кратіл” у вуста Сократа філософом вкладено думку, що розуміння – це “помислення розумом того, хто судить про вихор, або течію речей”... І може бути, що його “треба розуміти так, що є певний розрахунок в цій течії, що воно корисне...”. І розуміння можна потрактовувати як появу чогось. Для Платона “розглядати і розуміти” – це одне й теж саме. Якщо завгодно, і саме ім’я “мислення” (νόησις) означає уловлювання нового...” [5, с. 647]. Поняття “розуміння”, як вважає мислитель, за змістом пов’язане з іншими поняттями, а саме: “пізнання” (ἐπιστήμη), “мудрість” (σοφία). Поети, зазначає Платон, вживають слово “єсютє” (ἔσυτε), що дослівно означає “поспішно пішов”. “Так ось ім’я Софія й означає захоплювання (ἐλαφή) такого пориву, оскільки все суще немовби несеться..” [5, с. 647], – пояснює він значення слова “єсютє”.

Платон вважає слова “розуміння”, “пізнання”, “мислення”, “мудрість”, “єсютє” змістовно пов’язаними. Що ж стосується “єсютє”, то мислитель підкреслює його достатньо “темне” походження. Але звертає увагу ось на що: слово побутує серед митців, воно пов’язане, мабуть, з особливим “захоплюванням знання” і, безсумнівно, має метафоричний характер.

На нашу думку, саме Платоном започатковане дослідження проблеми специфіки художнього пізнання і мислення. Хоча Платоном і не вживаються поняття “художнє мислення” та “художнє пізнання”, але він термінологічно зазначає наявність особливостей набуття та оперування знанням у межах художньої творчої діяльності саме через слово “єсютє”. Тут доречно пригадати, що творчу спадщину цього видатного античного мислителя поцінують не тільки філософи, естетики, етики. До його праць виявляють інтерес і літературознавці. Адже Платон не лише філософ, а й письменник. І його твори засвідчують здатність мислителя до оперування не лише абстрактними поняттями, а й конкретними яскравими образами. Платон – майстер слова, що здатен точно і поетично змалювати пейзаж, точно окреслити характер, красиво скомпонувати сцену, зацікавивши цим слухача і читача.

Торкається проблеми специфіки художнього пізнання й художнього мислення й інший видатний мислитель античності – Аристотель. Його естетична спадщина, а

саме праці “Риторика”, “Поетика”, “Політика”, “Метафізика”, “Про душу”, висвітлює цілу низку естетичних проблем. Аристотель вивчає гармонію, симетрію, пропорцію. У цьому контексті він проявляє інтерес до лірики як підґрунтя порядку, довершеності, гармонії. Він розглядає чуттєве пізнання як основу мистецтва і одночасно як відображення людиною світової гармонії. Аристотель називає “знання і чуттєве сприйняття мірою речей, саме тому, що ми те або інше пізнаємо завдяки їм...” [1, с. 126]. Полемізуючи з Протагором, який стверджував: “Людина є мірою всіх речей”, – філософ поділяє людей на два типи. Одному з них властиво знати умоглядно, іншому – чуттєво пізнавати світ.

Погляди античного філософа фіксують розуміння ним наявності різних шляхів пізнання дійсності. Але Аристотель, на відміну від Платона, не виокремлює як самостійне питання специфіки власне художнього пізнання, не конкретизує й питання особливостей художнього мислення у порівнянні з іншими різновидами набуття людиною знання.

Інтерес до проблеми своєріддя художнього пізнання і мислення проявляють також і стоїки. Зокрема Хрисіппу приписується думка: митця слід вважати творцем самого себе, адже він породжує прекрасне. А прекрасне є благом і добродійністю, і все добре виступає прекрасним. Мистецтво, таким чином, можна розглядати не тільки джерелом прекрасного, а й блага.

Однак, щоб створити твір мистецтва, митець має набути певних знань і навичок. Мистецтво наслідує природу, але одночасно виступає наслідком внутрішніх зусиль і намірів людини. Мистецтва “полягають в осягненні (*cognitionibus*), – стверджує Хрисіпп, – і дещо утримують в собі, що встановлено на основі розуму (*ratione*) і методу (*via*)” [8, с. 141].

Цікавим є й потрактування Хрисіппом природи художнього. У відповідності до античної традиції, художнє і технічне не розводяться ним як окремі, чітко відмежовані сфери людської діяльності. Це все “техне”. Однак, засвоївши традиції натурфілософії, стоїцизм перероблює її ідеї на теологічних засадах. Тому світовий вогонь ним, наприклад, проголошується творчим або художнім (*pur technico*) началом, яке найвищого свого прояву набуває в людині. Тому носієм художнього, як вважає Хрисіпп, виступає й природа, і людина. Остання творить навколишній світ і себе. Моральний і художній процеси, притаманні людині, – єдині ланки її самовдосконалення – самотворіння.

Отже, в часи еллінізму хоча й питання природи і специфіки художнього пізнання та мислення не набуло статусу самостійної естетичної проблеми, але опрацьовувалось у контексті інших проблем, що мають значення для естетичного аналізу.

В період так званого грецького відродження (II–III ст.) також фіксується інтерес до цієї проблеми. Як набуває митець знання про світ? Про що таке знання? Навіщо це їй потрібно? Яка цінність подібного знання? Філострай Молодший намагається пояснити значущість художнього мислення: “Прекрасна і важлива справа митця; хто хоче стати дійсно великим митцем в своєму мистецтві, має вміти добре спостерігати природні властивості людей, бути здатним помітити риси їх характеру навіть тоді, коли вони мовчать, помітити, який вираз виступає на обличчі, як зміна душевних

якостей відображається в очах, що виражається тим чи іншим обрисом брів, – одним словом, все, що має відноситись до духовного життя людей” [9, с. 218]. І якщо митець цьому навчиться, він “в кожному окремому випадку ... дає образ, який тут буде потрібен” [9, с. 218].

Як бачимо, Філострай зауважує: сферою художнього пізнання виступає внутрішній світ людини, зовнішність якої відтворює, наприклад, у своїх картинах художник. Митець має зосереджуватись не тільки на натурі, він повинен “зазирнути у душу” портретованого. Спостерігати і розмірковувати, помічати “таємниці душі” – ось запорука успіху у художній творчості, – вважає мислитель.

Така думка не лише розвиває античну ідею про художнє пізнання у межах мистецької практики, а й виокремлює ще одну грань в розумінні даної проблеми.

Завершенням античної традиції естетичної думки в європейській культурі виступає естетика неоплатонізму, для якої краса виступає чисто духовним феноменом, а духовне розглядається конкретним, відчутним, картинним і пластичним за структурою.

Так, в трактаті найвидатнішого неоплатоніка III ст. Плотіна “Еннеади” зустрічається вельми цікава для нашого дослідження думка, а саме: буття, мислення, ідея є одним прекрасним мислимим утворенням. Плотін стверджує: “все, що відбувається, будь то твір мистецтва чи природи, створює певна мудрість, і творчістю всюди керує мудрість, і якщо хтось творить, відповідно самій мудрості, то такими ж [софійними] треба вважати, вочевидь, і мистецтва” [6, с. 228]. Іншими словами, мислитель виокремлює джерело творчості, у тому числі й художньої.

За Плотіном, твори мистецтва є носіями краси. А основою краси виступає їх “внутрішній ейдос” (eidois). Ейдоси, стверджує Плотін, мають різну ієрархію: “чистий ейдос” – найвищий; той, що в митці, – нижчий; ще більш низьким виступає ейдос самого твору мистецтва. І в природі така ж ситуація: ейдос ідеального предмета, ейдос в душі того, хто його сприймає, та ейдос самого предмета, що набув матеріального втілення.

З іншого боку, яким змістом Плотіном наділяється поняття “мудрість” (sophia)? В античній традиції мудрість – це не щось умоглядне чи ідеальне. Це щось практичне, утилітарне і навіть технічне. Тому і “державного мужа” Солонна величають софістом, і “учителя мудрості” Протагора теж називають так само. Але гончарі, малярі і столяри для греків античної доби також “софісти”. Враховуючи це, можна стверджувати: “внутрішній ейдос” твору мистецтва є ідеальним образом, реально втіленим у конкретній предметній формі митцем. Тобто, він – продукт мислення, уяви людини.

Але “митець ... приходять до мудрості природи, відповідно якій він став митцем, і до мудрості, вже не отриманої з теоретичних положень, а цілісно виступаючої чимось єдиним, не складеним із множинного в єдине, а скоріше ... єдиного у множинне” [6, с. 228]. Тому можна, вважає Плотін, розглядати митця як людину, що прагне визначити своє ставлення до світу; власного мислення. Наслідуючи природу, він додатково поглиблює свої знання, набуваючи мудрості. В його думці зливається все змістовне в одне легке, світле, нерушиме життя. І це й є мудрість.

Плотіном висловлюється ще одне цікаве міркування: не слід вважати твори мистецтва нікчемними чи несерйозними. Не можна “принижувати мистецтво”. Не треба ставитись до діяльності і мислення митця, як чогось вторинного, гіршого, наприклад, за філософський розум чи практичну дію. “А якщо хтось принижує мистецтва на тій основі, що вони у своїх творах наслідують природі, – стверджує мислитель, – то передусім треба сказати, що і твори природи наслідують [дечому] іншому” [6, 225]. Чому чи кому саме? Плотін ось як вважає: по відношенню до мисленнєвого образу, до умоглядного знання людини його первинне джерело від “розуму, що прибуває в нас у чистому вигляді або, якщо завгодно, від богів” [6, с. 227]. Адже божественний розум вищий за людський, боги – величні і прекрасні. Їх краса не може бути помисленою і поясненою людиною. І що їх так возвеличує? Це розум, спрямований на творіння, творчість, новацію.

Тому творчість митця має, за переконанням Плотіна, певною мірою провіденційний характер. І це возвеличує митця. Його розум завдяки наявному у ньому ейдосові спрямовує діяльність людини у відповідність до “божественного замислу”. Іншими словами, людське мислення “йде в унісон” немовби з мисленням першооснови світу. І твір мистецтва, що виникає внаслідок мисленнєвих зусиль митця, утримує в собі дешицу “божественного начала”. Тому будь-яка мистецька новація – прекрасний твір, відповідний сутності.

Також складається враження, що Плотін надає перевагу не розсудковому мисленню, а мисленню саме митця (якщо брати до уваги людські творчі можливості) при розгляді питання, який з цих шляхів найбільше наближує людину до мудрості. У нього зустрічаємо термін “мисленнєве ваяння” (іноді “цілісне зображення”) і поняття “розсудкове мислення”. Філософ стверджує: “мисленнєве ваяння” передує будь-якому логічному аналізу, дискурсу, доказу, думці. “Мені відомо, – зазначає Плотін, – що й єгипетські мудреці, спираючись або на точну науку або на [несвідомий] інстинкт, якщо хочуть знайти свою мудрість в тому або іншому предметі, користуючись не буквеними знаками, що виражають слова і речення та позначають звуки й виголошені судження, але малюють цілісні зображення (agal mala) і, зафіксувавши для кожного предмета одне спеціальне зображення, дають пояснення йому в святилищах так, що кожне таке зображення було і наукою, й мудрістю, а саме – у своїй субстратній цілісності, а не в якості розсудкового мислення” [6, с. 228]. На основі подібного цілісного образу за допомогою інших знаків згодом формується “часткове зображення” (eidolon), яке розсудковим роздумом згодом розвивається. Ним, наприклад, з’ясовуються причини появи об’єкта. На думку Плотіна, “мисленнєве ваяння” слід розглядати “прекрасним видом буття”, в якому задум співпадає з реалізацією, причина – з метою діяльності, начало – з кінцем.

Як бачимо, думки Плотіна дають підставу стверджувати, що його опрацювання проблеми художнього пізнання та художнього мислення є творчим і подальшим розвитком ідеї Платона щодо цього питання. Однак якщо у Платона дана проблема немовби лише окреслена, то у Плотіна вона набуває ґрунтового опрацювання, системного бачення, творчого розвитку.

Загалом, можна стверджувати: саме антична естетична думка розпочала теоретичне опрацювання проблеми природи, специфіки, потенціалу художнього мислення. За період з V століття до н.е. по III століття н.е. інтерес до неї не згасав. Правда, це не актуальна, а немовби “периферійна” проблема естетичних розвідок античних мислителів. Вона опрацьовується лише окремими авторами і розглядається у контексті існування феномена мистецтва чи художньої творчості. Художнє мислення подається як щось властиве митцеві. І його характерною ознакою визнається найчастіше творчий та евристичний потенціал.

Стосовно питання джерел, витоків художнього мислення думки мислителів античності достатньо відмінні. Це й індивідуальне начало, що залежить від конкретного життєвого і професійного досвіду митця (Аристотель, Філострай Молодший); або форма чи різновид духовного, художнього начала буття світу, якою виступає митець (Хрисіпп); чи форма прояву божественного начала і мудрості, носієм яких виступає ідеальний образ – ейдос, притаманний не тільки мисленню “вищого начала”, а мисленню митця (Платон, Плотін). І слід враховувати, що антична естетична думка достатньо широко потрактовує сферу побутування мистецтва і поняття “художнього”, не зводячи їх виключно до “чистого мистецтва” – мистецтва заради тільки розваги.

Література:

1. Аристотель. Метафизика // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5 т. Т. 1. – М.: Издательство Академии художеств СССР, 1962. – С. 126.
2. Буров А.И. Эстетика: проблемы и споры. Методологические основы дискуссий в эстетике. – М.: Искусство, 1975. – 175 с.
3. Гульга А.В. Принципы эстетики. – М.: Политиздат, 1987. – С. 162.
4. Лутаенко В.С. Эстетика мислення. Естетичні аспекти наукового і художнього пізнання. – К.: Мистецтво, 1974. – 248 с.
5. Платон. Собр. соч. в 4 т.: Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – С. 647.
6. Плотин. Эннеады. Об умопостигаемой красоте // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5 т. Т. 1. – М.: Издательство Академии художеств СССР, 1962. – С. 228.
7. Поспелов Г.Н. Искусство и эстетика. – М.: Искусство, 1984. – 325 с.
8. Стоики. Фрагменты // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5 т. Т. 1. – М.: Издательство Академии художеств СССР, 1962. – С. 141.
9. Филострай Младший // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5 т. Т. 1. – М.: Издательство Академии художеств СССР, 1962. – С. 218.

ХУДОЖНЄ СПРИЙМАННЯ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЕСТЕТИЧНІЙ ТА ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

В статье рассмотрены некоторые основные направления американской эстетической мысли, где предметом исследования выступает процесс восприятия художественного произведения.

Ключевые слова: американская эстетика, восприятие, художественное произведение.

Some main trends of American aesthetic conception where the subject matter of the research is the process of artistic work reception are considered here.

Key words: American aesthetics, artistic work, reception.

Вивчення провідних напрямів американської естетики, теорії художнього сприйняття, теорії та практики естетичного виховання має нині велике значення: воно допомагає зрозуміти багато явищ в американській культурі й мистецтві.

Сучасна американська естетика – складне й суперечливе явище: у ній поєднуються різноманітні, а іноді й прямо протилежні філософські напрями, різні способи наукової орієнтації та методи дослідження. Відомо, що американська естетика в минулому не мала тривалих та міцних традицій. Її розвиток стимулювався впливом європейської естетики, імпортом ідей в американські університети. Цей факт визнають й самі американці. Як свідчить Томас Манро у праці «Естетика як наука: її розвиток в Європі та Америці» (1956), ще на початку ХХ століття естетика в США була другорядною та слабо розвинутою цариною знань. «Французьких і німецьких праць з естетики, – пише Манро, – майже не читали. Знання французької та німецької літератури було винятковим явищем. Вплив німецької естетики в США відбувався завдяки іноземним посередникам. Від Колриджа, Базанкета та Керріта ми отримали з Англії витончений варіант трансценденталізму. Переклад «Естетики» Кроче, цієї італійської адаптації гегельянства, зроблений у 1909 році, вплинув на вчених більше, ніж сам Гегель...» [2, с. 8]. У цьому твердженні міститься відверте визнання того факту, що американська естетика розвивалася не на ґрунті власних традицій, а отримала значний «допінг» з Європи.

У США спеціалісти з проблем естетики, зазвичай, працюють в університетах, поєднуючи наукову роботу з викладанням. Американські дослідники та викладачі в царині естетики в 1942 році об'єдналися в Американське естетичне товариство, яке мало на меті організацію дискусій, досліджень та публікацій з проблем естетики, стимулювання роботи з питань мистецтва. Американське естетичне товариство має своє видання – «Журнал з естетики та художньої критики», започаткований у 1941 році. Від 1944-го протягом 20 років журналом керував Томас Манро.

Естетика в американських університетах викладається на факультетах філософії й мистецтва. Програмою охоплено широке коло проблем зі сфери психології, історії, мистецтва, культури та інших дисциплін.

Як зазначає Б. Олівер у праці „Художнє сприймання: проблеми визначення” [5], дотепер в американській естетичній думці наявні розбіжності щодо того, як трактувати поняття «художнє сприймання», яким чином слід досліджувати це явище, і, відповідно, як у навчальних закладах викладати курс з цієї дисципліни зокрема і з мистецтва взагалі. Художнє сприймання – це процес хронологічного вивчення творів мистецтва чи процес розвитку здатності відрізнити «добре» мистецтво від «поганого»? Чи художнє сприймання є певним умінням, чи це стан душі, умонастрій? Це чисто пізнавальний процес чи активна участь у художній діяльності або й перше, й друге водночас?

В американській естетиці дослідженню проблеми художнього сприймання присвятили свої роботи Р. Арнхейм, Ф. Барен, Г. Біркхоф, О. Вінсенд, А. Гофштадтер, Д. Дьюї, Е. Ленкфорд, В. Ловенфельд, Дж. Майкл, Т. Манро, Р. Неперуд, Б. Олівер, Х. Осборн, Р. Сміт, Г. Ейзенк та інші.

Так, Х. Осборн у праці „Мистецтво сприймання художнього твору” (1970) наводить визначення Т. Манро, який вважає, що художнє сприймання є емоційним та пізнавальним процесом, який викликає певні емоції та почуття під час взаємодії з творами мистецтва, сприяє накопиченню знань та розумінню мистецтва [5]. Р. Арнхейм у монографії „Мистецтво й візуальне сприймання” (1954) стверджує: „Сучасне психологічне мислення дає змогу назвати художнє сприймання творчою діяльністю людського розуму” [1, с. 20]. М. Джонсон наводить декілька визначень художнього сприймання: „чуттєве та емоційне сприймання” (К. Белл), а також „розуміння та насолоду мистецтвом” Т. Манро [5].

Простий та чіткий опис Т. Манро здається найбільш прийнятним для визначення такої діяльності як художнє сприймання. Але історично цей процес не завжди розуміли таким чином, отже, не завжди мали не меті ці завдання. Вивчення творів мистецтва у праці Майкла „Художня освіта: питання виховання та навчання” (1991) описано як постійна зміна методик викладання та вивчення мистецтва в цілому та художнього сприймання зокрема, як боротьба між підходом, коли переважає творча діяльність студента в процесі взаємодії з мистецтвом, та предметно-орієнтованим підходом, у якому провідна роль належить викладачеві та його вмінню донести певну інформацію. Ці два базові напрями є дуже важливими для порівняння ранніх методів дослідження художнього сприймання та сучасної методології.

Мета пропонованої статті – розглянути деякі провідні напрями американської естетичної думки щодо художнього сприймання та його вивчення й викладання в навчальних закладах США.

В Америці перші середні школи виникли в Массачусетсі в 1647 році, проте історія мистецтва в шкільних програмах з’явилася значно пізніше. На початку XIX століття вивчення мистецтва полягало у малюванні з натури протягом 30 хвилин щотижня. Х. Манн – один з перших викладачів того часу, хто почав викладати мистецтво в середній школі (1840 р.). Зі статті Н. Хенкса «Мистецтво в школі: досвід двох століть» (1975) дізнаємось, що ці уроки мали практичний характер, основною їхньою метою було опанування певними практичними навичками. Вивчення

художнього сприймання було обмежене знайомством з творами окремих відомих авторів [5].

Становлення прогресивного освітнього руху в США у 1919 році висунуло на перший план ідею про те, що творча діяльність студентів, а не сам предмет сприймання мають відігравати головну роль. У зв'язку з цим багато викладачів, естетиків та психологів вважали, що єдиний можливий спосіб сприймати мистецтво – це брати участь у процесах, пов'язаних з художньою творчістю. Томас Манро піддав критиці такі погляди. Учений переконаний, що помилкою було б вважати, ніби здатність до сприймання – це не більш ніж частковий підхід до здатності продукувати певні твори мистецтва. Неправильним є твердження, ніби сприймання мусить бути повторенням досвіду митця у творчому процесі. Процес сприймання художнього твору, на думку Манро, і здатність до сприймання деякою мірою збігаються з процесом творення, але вони не тотожні, і немає причини вважати, що перший обов'язково має бути лише недосконалим повторенням другого. Учений відкидає таке трактування сприймання мистецтва: «Чи мусимо ми в такому разі займатися абсолютно всім, що нас цікавить, вивчати на практиці всі техніки в мистецтві, бо інакше ми будемо змушені облишити надію розуміти твори мистецтва? Ця ідея безглузда. Нам не треба повторювати досвіду бджоли в збиранні меду чи складува, щоб насолоджуватися виробами зі скла» [4, с. 115].

На початку 30-х років більше уваги приділялося вивченню та запам'ятовуванню фактів з життя художників, подій, пов'язаних з написанням картин, а також композиційних принципів та елементів (так званий „метод вивчення картин”). Так, Б. Босс, яка була прибічницею та послідовницею Дж. В. Доу, підтримувала такий метод вивчення мистецтва, зокрема живопису. Вона вважала, що збагнути зміст картини можна, лише вивчивши її композицію. Такий метод невдовзі став неактуальним, оскільки увага зверталась тільки на певні універсальні особливості, притаманні відомим картинам, а роль мистецтва в повсякденному житті ігнорувалась.

Більш прогресивний підхід був запропонований М. Метіас у праці „Викладання мистецтва в школі” (1925), він поєднував декілька цілей: „Якщо ми хочемо, щоб у сучасному суспільстві вивчалось художнє сприймання, має бути розроблений відповідний курс з вивчення мистецтва, який би сприяв самовираженню в процесі взаємодії з мистецтвом і розумінню того, що хотіли виразити інші” [5]. З цього випливає, що викладання курсу з мистецтва на той час потребувало іншої методики, а мистецтво – більш високого статусу, ніж раніше. У зв'язку з цим спостерігалось значне зрушення в бік методики, у якій наголошувалось на провідній ролі студента в процесі сприймання, на розвитку його творчих здібностей, а не на вмінні викладача „подавати” твори, тобто історичні та біографічні факти, пов'язані з ними.

Результатом наукової діяльності в сфері вивчення художнього сприймання стало складання нових тестів для вимірювання сприймання та оцінки творів мистецтва. Роботи в галузі так званого „естетичного виміру” були започатковані Г. Біркхофом, автором книжки „Естетичний вимір” (1932), у якій він намагався визначити факти й складові естетичного сприймання. На основі експериментальних досліджень Біркхоф вивів таку формулу:

$M = O/C$, у якій M – це міра естетичного сприймання, C – складність естетичного об'єкта, O – його порядок. Цією формулою визначався взаємозв'язок порядку й складності в естетичному сприйманні: енергія сприймання (увага) прямо пропорційна порядку й зворотно пропорційна складності. Чим менше зусиль на сприймання складної структури об'єкта (C), тим більше уваги приділяється сприйманню порядку (O) і, відповідно, тим вища естетична міра (M). Наприклад, згідно з цією формулою, прямокутник має високий ступінь естетичної міри, оскільки він має найвищий ступінь порядку й найнижчий ступінь складності.

Біркхоф вважав, що запропоновану ним формулу можна застосовувати не тільки до сприймання елементарних фігур, але й до будь-якого явища взагалі, зокрема творів мистецтва. Однак подальші дослідження поставили під сумнів її універсальність. Г. Ейзенк піддав критиці цю теорію, довівши, що Біркхоф не бере до уваги залежності сприймання від особистості, її індивідуальних особливостей, освіти та уподобань. Він справедливо вважав, що індивіди мають різноманітні вподобання: хтось віддає перевагу високому ступеню порядку, а хтось – найвищому ступеню складності.

Ейзенк запропонував свою формулу вимірювання естетичного сприймання: $M = O \times C$. За цією формулою енергія естетичного сприймання є результатом як високого ступеня порядку, так і високого ступеня складності.

Одним з найважливіших висновків, яких дійшов Ейзенк, була теза про те, що здатність до естетичного сприймання є не природженою здібністю, а такою, яку можна виховати і яка в багатьох випадках залежить від навчання.

Результати його експериментів були підтверджені роботами багатьох американських психологів, зокрема дослідженнями Ф. Баррена, який порівнював сприйняття митців та не митців. Баррен дійшов висновку, що схильність до простої й симетричної форми притаманна не підготовленим до мистецтва людям, тоді як ті, хто вивчав мистецтво, надають перевагу складним асиметричним формам.

Томас Манро, у свою чергу, піддав критиці всі відомі спроби описати фундаментальним шляхом сприймання твору мистецтва, акцентуючи увагу на тому факті, що в численних публікаціях з часів Г. Фехнера (засновника експериментальної естетики) наводяться результати, які можна підтвердити в процесі верифікації лише тоді, коли вони пов'язані з відносно тривіальними або зовнішніми аспектами сприймання твору мистецтва, а важлива внутрішня природа художнього та естетичного досвіду, на його думку, залишається неясною й відкритою лише для теорії. Такий стан речей Т. Манро пов'язує з певними труднощами вивчення цього процесу, а саме зі складністю вивчення естетичного феномена взагалі. „Насамперед трудностю є те, що феномени мистецтва особливо складні й тонкі, вони містять в собі конфігурації думок та почуттів, так само рухливих, гнучких та різноманітних, як і будь-що в людському досвіді. Другою складністю є те, що в більшості випадків феномени мистецтва є внутрішніми, імпліцитними, глибоко персональними, часто позбавленими відвертого вираження почуттів. Натомість люди виражають свої почуття опосередковано. Дуже часто твір мистецтва сам собою – головний ключ до розуміння того, що ж відбувалося у свідомості художника, коли він працював над ним. Або ж таким ключем є слова критика про те, яке враження справив на нього твір

мистецтва. І те й друге важко інтерпретувати, на ці чинники не завжди можна покладатися. Третя причина полягає в тому, що мистецтво викликає певні емоції, тому важко судити про твір мистецтва об'єктивно», – стверджує вчений [4, с. 51].

Крім того, на думку Манро, на спробах експериментальних психологів дослідити сприймання негативно позначається те, що вони часто обмежені лабораторними експериментами. Не можна не погодитися з думкою, що важко творити або експериментувати з явищами істинного сприймання твору мистецтва в лабораторних умовах і практично неможливо зробити це з творчою діяльністю. Лабораторна ситуація за своєю природою не сприяє спонтанній уяві та емоціям. Екстремальне спрощення проблем, яке, за твердженням Томаса Манро, необхідне для здійснення певного експерименту, підмінює різноманіття та складність мистецтва створенням кількох ліній та плям або кольорових аркушів паперу, спрощенням питань на зразок «так-ні» відносно такого складного поняття, як естетичне сприйняття. Поведінка людини в лабораторних умовах не обов'язково є такою, як у зовнішньому світі, у дійсності вона може бути прямо протилежною. Томас Манро зауважує і той факт, що деякі вчені, аби запобігти ненауковому підходу, надмірно використовують кількісні методи вимірювання, при цьому спостерігається тенденція не довіряти будь-якому спостереженню, яке неможливо здійснити в контрольованих умовах або принаймні виразити в кількісних термінах. У результаті, на думку вченого, вони ігнорують внутрішній досвід і складну, варіативну поведінку в реальних життєвих умовах.

Томас Манро впевнений, що істинний прогрес в цій царині знань потребує «... по-перше, більш глибокого розуміння наукового методу частиною психологів, зокрема й того факту, що він не обов'язково має бути кількісним, принаймні на його ранній, проміжній стадії. Коли результати надзвичайно складні й різноманітні для того, щоб їх можна було виміряти або визначити негайно, багато можна зробити шляхом послідовного застосування інших фаз наукового методу... Спостереження й гіпотези з усіх можливих джерел, зроблені або в контрольованих умовах, або – ні, можуть бути зібрані, порівняні й опротестовані, наскільки це можливо, шляхом спільної перевірки результатів дослідниками. Коли деякі з явищ є очевидним внутрішнім досвідом, недоступним для спостереження, тоді слід застосувати інтроспективні методи; але й ці методи можна перевірити й проконтролювати завдяки систематичному об'єднанню зусиль» [4, с. 54].

Ще однією складністю дослідження художнього сприймання є те, що останнє, як зазначає Манро, є «продуктом багатьох змінних величин» [4, с. 122], які впливають одночасно. Йдеться, зокрема, про: 1) природу твору мистецтва (тобто до якого виду мистецтва він належить); 2) природу реципієнта, його постійні й тимчасові характеристики (характер, освіта, звички, настрої, інтерес до твору мистецтва в певний момент тощо); 3) супровідні обставини (умови, за яких представлено об'єкт, чи присутній ще хтось під час його сприймання та ін.).

Томас Манро також запропонував перелік питань, за допомогою якого студенти аналізували художні твори і критичні нариси. Його також наводить Т. Вульф у книзі «Художня критика та освіта» [6, с. 79]. Отже, Манро рекомендує в процесі аналізу звертати увагу на таке:

1. Назва та інші складові літературного твору, які його ідентифікують. (Наприклад, аналізувати можна весь твір або його частину, цитату, біографію, рекламу, пропаганду, дату й місце публікації, умови, за яких був написаний та виданий твір).

2. Відомості про автора (важливі факти про нього, його особистісні риси, освіта, особливі інтереси, уподобання, його соціальний, культурний, інтелектуальний, релігійний, філософський світогляд).

3. Відомості про художника або художників, чиї роботи піддаються аналізу (важливі факти життя, до якої художньої школи належать, дата, місце народження, стиль письма саме цього твору, а також інших, створених цим автором).

4. Твір або твори, які піддаються критиці або оцінці; це можуть бути певні об'єкти, види та стилі мистецтва, культурні періоди, їхні основні риси, специфічні деталі.

5. Які основні терміни застосовуються для оцінки твору; до чого або до кого, у який специфічний спосіб (Яких умовиводів, висловлювань, кінцевих висновків про твір мистецтва вжито: в основному позитивні чи ні? З винятками чи без них? Викладені вони спокійно й об'єктивно чи емоційно, з проявами гніву, сарказму, обвинувачення, лестоців тощо).

6. Стандарти, яких дотримувався критик або застосовував для оцінки; принципи, теорії художніх та моральних цінностей (його смаки та пріоритети в мистецтві, зокрема ті, що виявилися в ставленні до даного твору. Чи є вони постійними й непохитними, чи надбані та мінливі? Як відстоює критик свої погляди? Які в нього причини для позитивного чи негативного відгуку; у чому він вбачає цілі та функції саме цього виду мистецтва? Прийнятні для критика правила „доброго” мистецтва, яких він дотримується. Культурне та ідеологічне підґрунтя цих правил (соціальне, історичне, релігійне, філософське, політичне і т.д.).

7. Аргументи, які наводить критик, аби продемонструвати, як стандарти застосовуються в конкретному випадку (аргументування висловлених суджень. Авторитетні джерела, на які посилається автор. Посилання на твір мистецтва, щоб показати, як у ньому втілено певні риси, які вважаються поганими чи добрими, сильними чи слабкими, красивими чи потворними, величними чи тривіальними, оригінальними чи імітованими).

8. Вплив твору мистецтва або його частин на реципієнта (Які емоції викликає твір? Наприклад, приємний він чи неприємний, цікавий чи нудний, чи здатний викликати хвилювання, подив, сум, депресію, бадьорість, страх та ін. Чи викликає цей твір гнів, обурення, релігійні почуття, жаль або симпатію, інші емоції? Чи впливають інші, непрямі фактори, такі як характер, освіта, релігійні вірування, розумовий розвиток, успіхи в житті, на визначення справжньої цінності твору мистецтва?).

9. На кого, тобто, на людей якої категорії може вплинути твір мистецтва (на дорослих, дітей, чоловіків, жінок, солдатів, іноземців, інвалідів тощо)? Як може вплинути твір на людей взагалі без будь-яких обмежень? За яких обставин (наприклад, у школі, церкві, на виставці і таке інше)?

10. Чи зазнав сам критик впливу, чи спостерігав його на інших людях? Де й коли? Чи можна перевірити достовірність його свідчень?

11. До яких загальних моделей розмірковування, відчуття, вербального вираження вдається критик? Як вони подані, у якій пропорції та на якому рівні (наприклад, на полемічному, фактичному, пояснювальному, особистому, автобіографічному, науковому, гедоністичному, пропагандистському, містичному, моральному)?

12. Особисті мотивації, які можуть позначитися на судженнях критика (наприклад, дружба або ворожнеча; сильне упередження, зв'язок з політичними, релігійними, соціально-економічними та іншими групами людей, які можуть впливати на судження; страх або бажання догодити своїм судженням представникові влади і т. ін.). Чи є докази цього? Якою мірою це впливає, якщо впливає, на критику та на оцінку твору мистецтва?

13. Сильні та слабкі сторони критики. Чи вважаєте ви критику послідовною? Чому? Чи є вона корисною для розуміння та сприймання твору мистецтва, інформативною? Чесна чи навпаки? Логічна та адекватно задокументована? Чи є підґрунтям для аналізу особистий адекватний досвід та верифіковані знання? Чітка критика чи неясна? Повна, вичерпна, глибока чи тривіальна та недбала? Суб'єктивна чи об'єктивна?

14. Літературні та інші достоїнства та недоліки критики. (За винятком питань щодо їхньої коректності як оцінки або їхньої фактичної правдивості як опису та інтерпретації.) Яким стилем написано критичний нарис, які образи, думки висловлено. Які літературні вади цієї критики? Яке загальне враження справляє, чи заслуговує ця критика на повагу, навіть якщо ви з нею не згодні?

15. Її цінність та сутність. Яким із запропонованих вище питань приділено більше уваги в процесі аналізу критичного нариса? Чому?

Отже, якщо раніше викладачі встановлювали ціннісні стандарти, тепер студенти могли пропонувати свої особисті стандарти, при цьому заохочувалась творчість, оригінальність, ініціативність як засоби вираження почуттів.

Значний вплив на систему освіти США мали естетичні та педагогічні погляди Дж. Дьюї, представника прагматизму. Б. Олівер констатує, що дослідження в царині естетики Дж. Дьюї стали тим фундаментом, на якому викладачі, культурологи та естетики мали змогу розвинути в студентів не тільки здатності аналізувати твір, а й синтезувати, творити аби заохотити до розвитку індивідуальних ціннісних стандартів. Вона зазначає: «... упевненість Дьюї, що: а) сприймання – це активний процес з боку реципієнта; б) кожен індивід реагує на мистецтво унікально; в) мистецтво слід вивчати у взаємодії з іншими дисциплінами, передбаченими навчальною програмою, – мала великий вплив на новий підхід до мистецтва взагалі й художнього сприймання зокрема» [5]. Саме ці ідеї, разом з вірою в те, що аналіз є шляхом до розуміння мистецтва та насолоди ним, стали підґрунтям нового методу дослідження сприймання, коли творчість ставиться на перше місце. Нові види діяльності в цій царині сприяли появі нових вчень, експериментальних навчальних, а також спеціальних музейних програм.

У 40-х роках було відкинута хронологічне вивчення історичних традицій у мистецтві. До цього кроку заохотила Асоціація прогресивного навчання (1940), яка задекларувала, що «немає достатніх підстав... для вивчення тільки художніх традицій, особливо відтоді, як результати такого викладання виявилися неприродними і навіть негативними для розвитку молодого покоління» [5]. Ця заява була також підтверджена Р. Пірсаном в книзі «Нові методи вивчення мистецтва» (1941), у якій він припускає, що розвиток художнього сприймання шляхом вивчення тільки історичних фактів може зазнати цілковитої поразки [5]. У 1942 році була видана книжка «Творчість у вивченні мистецтва» В. де Аміко, який також висловив своє ставлення до цього процесу, наголосивши, що тільки творчий викладач сприяє розвитку творчості в студентів [5].

Розглядаючи напрями вивчення процесу художнього сприймання, які утвердилися в сорокових роках, не можна залишити поза увагою праці Р. Арнхейма, видатного представника гештальт-психології. Згідно з його вченням, сприймання – це найважливіший елемент будь-якого творчого процесу. Творче мислення художника, на його думку, народжується саме в сфері сприйняття. Гештальтдисти вважають, що сприйняття і творчість, хоча і належать до різних сфер наукового аналізу, у реальному акті художньої творчості – єдині.

Незважаючи на прогресивні погляди, які набули поширення в 30-тих – 40-вих роках, художнє сприйняття все ще залишалось тією цариною, яка ледь звільнилась від хронологічного підходу до вивчення картин та важких вправ з дизайну Дж. В. Доу. У 50-ті – 60-ті роки художня діяльність являла собою студійні вправи з дизайну, контрольовані викладачем, але творча діяльність тоді все ж таки дуже заохочувалась. І хоча здавалось, що все було спрямоване на заперечення хронологічного підходу до вивчення мистецтва, опитування, здійснене в 1953 році, засвідчило, що найчастіше використовувався саме такий підхід, за ним ішло «вивчення дизайнерських принципів», потім – «мистецтво в повсякденному житті» і, нарешті, «метод вільного вираження». Прибічником останнього був Ф. Сайзек, чий заняття відвідував Т. Манро під час поїздки до Європи. Цьому методу й самому вченому присвячено статтю Манро «Франц Сайзек і метод вільного вираження» [3].

Наприкінці 60-х в американській естетиці та методиці викладання спостерігався неочікуваний відступ від підходу, за якого провідна роль у вивченні та сприйманні мистецтва належала студенту, у бік предметно-орієнтованого підходу, сконцентрованого на самому предметі сприймання. Причиною цього була критика на адресу американських шкіл після запуску в 1957 році російського космічного супутника та публікації статті Д.С. Брудера «Прогрес в освіті» (1960), у якій йшлося про те, що насамперед необхідно звертати увагу на розвиток інтелекту й розумових здібностей і, відповідно, внести корективи в програму навчання [5].

До 1985 року ніяких значних змін у методиці викладання мистецтва й вивчення художнього сприймання не сталося. У 1985 році Центр вивчення мистецтва «Гетті» опублікував статтю «За межами творчості», у якій стверджувалося наступне: «Якщо ми вважаємо освіту в сфері мистецтва справді важливою для навчання й розвитку кожної дитини, то в навчальних програмах мають міститися такі складові: історія

мистецтва, художня творчість, курс з художньої критики та естетика» [5]. Таким чином, був запропонований новий підхід до вивчення мистецтва, який базувався на викладенні кількох дисциплін.

Цей підхід був широко підтриманий викладачами та вченими наприкінці 80-х – 90-х. Наприклад, А. Сміт, Т. Андерсон, Р. Неперуд, Дж. Макфі вважали, що, використовуючи його, потрібно вивчати не тільки відомі твори мистецтва, а й маловідомі, а також студентські роботи. Р. Неперуд у праці „Еволюція в художній освіті” (1995) наполягав на необхідності постійного оновлення знань викладача про молодіжну субкультуру, щоб успішно підтримувати постійний зв’язок „викладач – студент” [5]. Важливу роль у вивченні мистецтва відіграє той факт, що американські школи є багатонаціональними, на цю особливість зауважує Дж. Макфі („Художня освіта – зміст та розвиток” (1995)): „Викладач, який знає культуру тільки однієї певної нації, виявляється слабко підготовленим для роботи в сфері мистецтва, особливо в багатонаціональних класах, які сьогодні переважають у більшості американських шкіл” [5].

Який же метод актуальний нині? Дж. Майкл вважає за необхідне брати до уваги й роль студента, його творчості в процесі вивчення та сприйняття мистецтва, і предметно-орієнтований підхід. Він упевнений, що тільки таким чином можна досягти бажаної мети, такого сприймання, яке Томас Манро називав „розумінням та насолодою мистецтвом” [5].

У статті ми спробували розглянути лише деякі інтерпретації провідними американськими авторами проблем, пов’язаних з викладанням та вивченням мистецтва взагалі та художнього сприйняття зокрема. Сподіваємося, що цей скромний аналіз дає підстави для певних висновків. По-перше, естетика, яка є однією з найрозвинутіших та впливовіших дисциплін у США, помітно впливає на сучасне американське мистецтвознавство, на дослідження психології та соціології мистецтва, літературознавство, літературну та художню критику, практику та теорію естетичного виховання. Не маючи в минулому тривалих та глибоких традицій, американська естетика формувалась під впливом європейської естетики шляхом запозичення досягнень естетичної науки в інших країнах. Найхарактернішими, пов’язаними з традиціями американської естетики напрямками є прагматизм (Дж. Дьюї), семантика (Ч. Пірс, А. Річардс, Ч. Огден), неопозитивізм (Т. Манро), фрейдизм (У. Ейбелл, В. Ловенфельд), гештальт-психологія (Р. Арнхейм, Г. Ейзенк, Р. Грегорі) та ін., хоча іноді важко пов’язувати того чи іншого автора з певним напрямом. Причина в тому, що відмінною рисою багатьох американських праць є поєднання в межах однієї теорії різних за своїм характером концепцій (наприклад, прагматизму, фрейдизму, структуралізму тощо). По-друге, питання вивчення художнього сприймання, відповідно, трактувалися різними представниками естетичних напрямів по-різному, що, природно, створювало велику кількість методик дослідження та викладання в навчальних закладах як мистецтва взагалі, так і художнього сприймання зокрема („предметно-орієнтований підхід” (Б. Босс), „метод вільного вираження” (М. Матеас), „вивчення дизайнерських принципів” (Дж. В. Доу), „мистецтво для всіх” (Дж. Дьюї) та ін.). По-третє, як ми вже зазначали, протягом довгої історії світової естетики теорія

художнього сприймання не набувала великого розвитку через її складність і залежність від розвитку таких дисциплін, як психологія й психофізіологія. Сучасна американська естетика широко використовує методи дослідження суміжних наук: психології, фізіології, лінгвістики тощо, це дало змогу накопичити досить значний матеріал у галузі експериментальних досліджень, пов'язаних з теорією художнього сприйняття.

Література:

1. Современная буржуазная эстетика // Критические очерки. Под ред. Овсянникова М.Ф. – Москва: Мысль, 1978. – 300 с.
2. Шестаков В.П. Современная эстетика США: основные направления и проблемы // Современная эстетика США. Критические очерки. Под ред. Шестакова В.П. – Москва: Искусство, 1978. – 215 с.
3. T. Munro. Franz Cizek and the Free Expression Method // Journal of the Barnes Foundation, October. – 1925.
4. T. Munro. Art Education, Its Philosophy and Psychology. Selected Essays. – N.Y.: The Liberal Arts Press, 1956. – 380 p.
5. Oliver B. Defining Art Appreciation // <http://www.findarticles.com>. Art Education, July. – 2001.
6. Wolf T. Art Criticism and Education: University of Illinois Press, 1997. – 352 p.

МИСТЕЦТВО ЯК ДОЛЯ: МИСТЕЦЬКИ ПОШУКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

В статье характеризуются основные направления художественного отражения действительности украинским зарубежьем середины XX столетия.

Ключевые слова: идентичность, искусство, украинская эмиграция.

The main trends of artistic reflection of reality by Ukrainian diaspora in the middle of XX century are characterized in the article.

Key words: art, identity, Ukrainian diaspora.

Необхідність урахування попереднього досвіду, “вбудованість” справжніх культурних явищ не тільки в майбутнє, а й у минуле, не лише умова духовної осілості людства (Д.С. Лихачов), а й корінна передумова санкціонування культури, значущі результати якої в руслі саморозвитку людських сутнісних сил часто виступають як “подвиг пробудження минулого”, вважає С.Б. Кримський [3, с. 100]. В такій парадигмі полягає, на нашу думку, актуальність будь-якого історико-культурного дослідження, яке має актуалізувати приховані сенси минулого та реалізувати потенції культури, що розвивається.

Загальний контекст ідентичності в українській діаспорі був окреслений переважно в площині всього соціуму. Відтак збереження української ідентичності ставало завданням в інструментальному сенсі побутовим, що зумовлювало необхідність задіяння в процесі самоідентифікації процедур групового відтворення. Національна ідентичність, як правило, приймала дві форми: таку, що зберігала перевагу висхідної етно-національної приналежності та посилювала первісну подвійну ідентичність діаспори, й таку, що визначала поступову асиміляцію й поглинання специфічних ознак діаспорної ідентичності домінуючими тенденціями однозначного ідентифікування людини із соціумом країни перебування. У визначенні власної ідентичності суттєву перевагу набували колективні дії та вибори над суто індивідуальними. Колектив створював плідне середовище для пасивного збереження (мова, звичаї) й накопичував достатній потенціал для активного відтворення подібних ідентифікуючих процесів (освітні проекти, фольклорні заходи тощо) [9, с. 67]. “Прикладний” характер культуротворення фактично маргіналізував індивідуальні спроби мистецького переосмислення дійсності, які не вкладалися в магістральний напрям накопичення нових ідентифікуючих ознак або навіть призводив до їх відторгнення в самому процесі [9, с. 71].

Історико-культурну лінію у вивченні культури української еміграції починаємо від Д. Донцова, І. Мірчука, В. Янова, М. Шлемкевича, О. Пріцака, П. Голубенка, В. Винниченка. Визначні дослідники мистецьких процесів у діаспорі – Ю. Шерех, М. Тарнавський, Г. Грабович, М. Рябчук, Р. Шпорлюк (останній більше відомий як політичний історик). До критики мистецтва, літературного процесу зокрема, в цьому

контексті долучались В. Шевчук, Р. Корогодський. Власне літературною герменевтикою глибоко займався Ю. Шерех, Д.Г. Струк, В. Барка, Ю. Лавріненко, В. Державін, в Україні – В. Яременко, А. Погрібний І. Дзюба, М. Жулинський, В. Агеєва, Л. Череватенко тощо. Здобутком вважаємо видання хрестоматії української літератури та літературної критики ХХ століття у чотирьох книгах “Українське слово” 1994–1996 рр., де український літературний процес представлений як єдиний по обидва боки океану. Прикметою сучасного культурологічного дискурсу є інтерес до мемуарної та документально-есеїської літератури: Шевельов (Шерех) Ю.В. Я-мене-мені... (і довкруги). – Харків-Нью-Йорк, 2001; Ю. Луцький. З двох світів. – К., 2002; Проза про життя інших: Ю. Косач: тексти, інтерпретації, коментарі. – К., 2003; Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучались з тобою, Україно. – К., 2004; Горинь Б. Туга Віктора Цимбала. – К., 2005. Така література стає неоціненною, якщо розглядати культурно-історичний процес з позицій персоналістичної філософії, “на межі напруженої взаємодії суб’єктивного, інтимного, особистісного та об’єктивного, імперсонального, відчуженого” [4, с. 56-57]. Герменевтично-філософське дослідження мемуаристики, епістолярії потребує окремих зусиль.

Метою написання статті є спроба окреслити тенденції мистецького, вужче – літературного, відтворення дійсності українською закордонною культурою середини ХХ століття.

В епіцентрі мистецького процесу діаспори в міжвоєнний період в Європі опинились переважно проблеми національного відродження та українського державотворення. В цьому орієнтованому на завдання власне українського життя процесі природним співрозмовником, опонентом та актором мистецького дискурсу був мистецький процес (або його фактична відсутність в другій половині 1930-х років) у самій Україні. Виконуючи важливу гуртуючу функцію, цей дискурс водночас мав украй негативні наслідки для розвитку діаспорної культури. По-перше, діалог із материковою культурою в мистецьких колах існував лише до початку 1930-х, був спрямованим на осмислення процесів політичних й лише опосередковано – інших сфер суспільного життя, що поглиблювало політизацію мистецтва. Після переривання поодиноких особистих контактів митців в Україні та в діаспорі діалог формально зберігся, – адже все, що робилося в діаспорному мистецтві, робилося через українські події, задля української справи для всього загалу, – але за відсутності співрозмовника діалог відтворювався в середині самої діаспори, спотворюючи об’єктивне сприйняття реальності. Сконструйовані уявлення швидко перетворювались на стереотипи, ставали прокрустовим ліжком мистецтва. Недарма вже в 1970-і в іншій генерації українських митців, яка сама намагалась відійти від догм попередників, все одно роздмухана була суперечка щодо необхідності відновлення живого діалогу культури діаспори та материкової. Ця суперечка найяскравіше постала у протиставленні підходів Віри Вовк, яка надрукувала свої враження про відвідини України, та Богдана Бойчука (дискусія на сторінках “Сучасності” [1]). Поступово укорінено тенденцію, що домінувала й у повоєнному діаспорному дискурсі і не зійшла нанівець й по сьогодні – заперечення, відторгнення будь-якого мистецького поступу в діаспорі, якщо він безпосередньо не виконував політичної за природою функцію мобілізації

зусиль еміграції на підтримання процесу національно-державного будівництва. “Жертвами” цього підходу стало чимало українських митців й цілі мистецькі лабораторії. Юрій Луцький “з гіркотою та все ж таки з гумором розповідав, як йому шиби побили гарячі прихильники національно-патріотичної ідеї” [2, с. 16].

У статті “Поza національною культурою?” G. Jusdanis вважає природною для будь-якої діаспори варіативність мистецтва в межах від автентично-національного до асимілятивного підходу [13, с. 40-42]. Мистецтво апіорі опановує статус полісемантичного, багатовимірного, контекстуального. Поглиблена політизація мистецтва, навпаки, спричинила ситуацію поділу мистецької інтелігенції на два табори – національних митців та ненаціональних. Дж. Грабович вважає, що у діаспорному контексті розподіл відбувся на таких, що визнавалися за українських еміграційних митців, і таких, які розглядалися радше як митці, українці за походженням [12, с. 164-165]. Для зовнішнього спостерігача цей занадто категоричний водорозділ спричинив сприйняття всієї діаспорної культури в категоріях “митців для діаспори” й “митців для широкого загалу”, в яких навіть не мовні засоби, а сприйняття з боку офіційного мистецького загалу діаспори ставало критерієм приналежності до того чи іншого табору. Для “визнаних” діаспорним мистецьким загалом “національними митцями” чітке наслідування принципової соціальності (політизованості) творчості ставало необхідним, а це обмежувало їх творчі пошуки у частині засобів та стилів, що зазначалося багатьма авторами [6, с. 2-7; 8, с. 19-21]. Натомість ігнорування (цькування) експериментаторів у мистецтві, перш за все, закривало значну частину друкованих засобів діаспори, а отже, й аудиторії. Така ситуація змушувала тих, хто шукав нових шляхів, або задовольнятися маргіналізованими прошарками діаспори, або шукати аудиторію поза її межами. В першому випадку виникають ідеї творення нової діаспорної еліти, що їх особливо активно пропагували М. Тарнавський та Б. Бойчук. Визначаючи свою позицію щодо творчості власної та деяких своїх однодумців ще з кінця 1950-х, Ю. Тарнавський зазначав, що «модернізм... я окреслюю як літературну (мистецьку) творчість, яка характеризується глибокими особистими потребами, радикальною новизною і тем, і форм, зокрема й мови... Наслідком цього є майже універсальна елітарність модерної літератури (мистецтва)» [7, с. 6]. В другому випадку – шукання аудиторії поза межами діаспори – акцент робився на культурному просторі держави перебування, тому митцям часто доводилося відмовлятися від української мови, апелюючи до англо-, франко- чи іспаномовної аудиторії.

Іншою тенденцією, яка започаткувалася в діаспорній культурі в передвоєнний період, є розвиток периферійної, провінціалізованої мистецької традиції тієї частини діаспори, яка опинилась обабіч епіцентру, перш за все – у північноамериканській діаспорі. Характер, середовище, що виховувало митців та генерувало мистецький процес, й тематика мистецького процесу були “неєвропейськими”. Починаючи з ностальгійних мотивів, “мистецтва спогадів й перетравлення минулого”, центральним місцем якого було порівняння життя минулого, в Україні, й теперішнього, в Канаді або в США, це мистецтво поступово розширило коло своїх інтересів за рахунок заглиблення у проблеми повсякденності. Висвітлення соціальних та культурних

проблем актуального життя перетворювало літературу більшою мірою на літературу місцеву, в якій "українськість" ставала стилістичною та світоглядною основою. Але поки вона залишалась засобом рефлексії, предметом цієї рефлексії, та й предметом самого мистецтва частіше ставали процеси та явища, українському соціуму не притаманні, але укорінені в житті країни перебування, зазначав Яр Славутич [15, с. 295]. Це зумовило використання англійської мови в північноамериканських осередках діаспори ще до 1940-х років.

На цьому тлі власне канадська діаспора демонструє особливості творчості та інтегрованості українського мистецького процесу у загальний культурний контекст. Закріплення мистецьких традицій української еміграції в Канаді було зумовлено як консолідованістю громади, так і толерантною, а згодом активно сприяючою розвитку національних осередків політикою держави. Загострення мистецького вибору в українській діаспорі після Другої світової війни було зменшено, оскільки для діаспорних митців склалися сприятливі умови для включення в простір загальноканадської літератури.

У Канаді процес формування діаспорної літератури розпочався на межі XIX та XX ст. У Вінніпезі у 1908 році були видані "Пісні про Канаду та Австрію" Федора Федіка та "Робітничі пісні" Дмитра Рараховського. Поступове накопичення досвіду літературної традиції української канадської літератури, попри тематичну та стилістичну провінційність, відтворило необхідну критичну масу для сприйняття цього письменства в широкому контексті канадської літератури, український внесок ставав дедалі більш помітним. У 1920-30-х роках у літературі канадської діаспори поступово почало розглядатися власне життя як життя частини канадського суспільства. Розширення семантичного поля літератури зумовило природний інтерес до української канадської літератури спершу з боку канадського літературознавчого загалу, а згодом і з боку ширшої за діаспорну читацької аудиторії [10, с. 143-157].

На межі 1950-х – 1960-х років було підготовлено та видано кілька бібліографічних та літературознавчих робіт, що висвітлювали розвиток української канадської літератури. В авангарді були відомі в межах українського канадського літературного процесу постаті: Микита Мандрика, чия "Історія української канадської літератури" [14] стала першою спробою не лише осмислення, але й систематизованого висвітлення предмета, Яр Славутич, Олекса Гай-Головка. Згодом до них приєдналися канадські дослідники, що не мали жодного відношення до діаспори – згадаємо одного з піонерів власно канадського українського літературознавства Уотсона Кіркконела. З початку 1960-х років українську канадську літературу перекладають на англійську мову: поширення відомостей про неї, розширення читацької аудиторії, професійна критика відтак фактично перетворили українську канадську літературу на інтегровану частину загальнолітературного процесу. В 1963 році було надруковано першу в Канаді антологію української поезії у перекладі на англійську мову [17], у яку було включено українських канадських поетів (Яр Славутич, Олег Зуєвський, Стефан Самчук, Микита Мандрика та інші). У 1970-80 роки було реалізовано кілька проектів із перекладу творів українських канадських літераторів, що писали українською, на англійську мову. Водночас

закріплення завдяки першим перекладам на англійську української канадської літератури в загальному просторі літератури канадської створило певний попит на українську етнічну літературу, що сприяло активізації українського літературного процесу [15, с. 297], перш за все для етнічних українців, які стали писати англійською, щоб отримати аудиторію, не очікуючи на переклад. Визначення української літератури як самостійної, потужної, структурованої складової канадської позитивно вплинула на інтенсивність усього українського мистецтва в Канаді.

Самодостатність периферійного мистецтва послабилася з перенесенням центру суспільно-культурного життя діаспори з Європи до Північної Америки в кінці 1940-х років, але його стилістичні елементи залишились у стовбурі діаспорної культури, надавши задовільну, як здавалось, відповідь у дискурсі про стилі в мистецтві, підмінивши національну тематику етнічною автентичністю стильових орієнтирів культурного розвитку еміграції. Оскільки мистецький процес в північноамериканській діаспорі до кінця Другої світової війни вже встиг в цілому сформуватися, став помітним і серед читачів, й у літературознавчих колах, навіть в умовах відсутності сформованого літературного дискурсу в попередні періоди розвитку ця гілка діаспорного мистецтва зберігала свою ідентичність у повоєнний час й долучилась до більш широкого дискурсу вже в нових умовах існування. Найбільш потужно з-поміж представників північноамериканської традиції виступали англомовні автори, українці за походженням: визнання в англомовному середовищі отримали Тед Галай [11], Джаніс Кулік Кіфер, Джон Долінський, чия творчість була орієнтована як на внутрішню аудиторію, так і на читачів поза межами діаспори.

Саме ці постаті окреслили й третій шлях у дискурсі, що орієнтувався в питаннях стилю та тематики на розвиток не суто діаспорного, а етнічного мистецтва, мистецтва української етнічної меншини. Контекст розвитку такого мистецтва був не власне українським, а загальним культурним контекстом країни перебування. Голоси представників цього крила “були почуті” у мистецькому загалі діаспори, особливо в його ортодоксальних, національно-розбудовчих колах. Позиція “відступників-космополітів” піддавала сумніву навіть не засоби, а саму мету, диверсифікуючи останню поміж українським та американським або канадським, українським та загальносвітовим. Інтегрованість не в українську політичну ідею, а в об'єктивний культурний контекст окремих осередків діаспори обумовив особливу, не маргіналізовану, а альтернативну роль цієї частки діаспорних митців у загальному культурному просторі української діаспори.

Проблеми укоріненості мистецтва в національній проблематиці, його визнання або невизнання загалом діаспори, постали найгостріше в літературі, поезії, драматургії, що передбачали використання слова як основного засобу, відтак точилися не останнім чином навколо мови [13, с. 24], й відповідно, україномовної аудиторії. Письменники й поети, літературні критики, драматурги, театральні діячі найгостріше відчували політичну сутність суперечок, що за формою велися навколо стильових розбіжностей. Але й архітектура, образотворче мистецтво, музика, не залишились поза цим принциповим розламом у мистецькому просторі діаспори. Адже попри універсальність засобів, якими користувались ці митці, їх інтегрованість та

визнання в діаспорі обумовлювались ставленням з боку того ж мистецького загалу, забезпечувались через доступ до мистецьких інституцій діаспори та виховувались через артикульоване схвалення або не схвалення з боку діаспорної критики.

Ще з часів таборів для переміщених осіб заснований там в 1945 році Мистецький Український Рух (МУР), з домінуванням у ньому літераторів, був найбільш структурованим, впливовим та потужним голосом у мистецькому загалі, про що свідчить, зокрема, окреслення завдань МУРу [16, с. 229-230]. В діаспорі сформувалась не спеціалізована, а загально-мистецька критична традиція, отже, реальної відмінності між особами та інститутами, що оцінювали, сприймали або не сприймали письменників, художників, музикантів, загалом митців залежно від їх сфери діяльності, в повоєнній діаспорі не було. Не було різних критичних майданчиків, де б проблеми тематики та стилю в мистецтві обговорювались у відповідності до видів мистецтва. Центральним в усьому мистецькому процесі діаспори стало питання про функціональність мистецтва діаспори як суспільно-політичного інституту, отже, й мистецький дискурс у його стильовій складовій було спотворено, а результати такого дискурсу для окремих митців радше сприймалися крізь призму дилеми конформізму або маргіналізації [13, с. 37]. Саме тому в українській діаспорній культурі в повоєнний час зв'язок із загальносвітовими мистецькими тенденціями був не абсолютним, а засвоєння нових стильових течій, нових засобів творення був радше завданням окремих постатей, а не всього мистецького процесу.

В такому контексті варто хоча б стисло звернутися до творчості одного з найзначніших поетів еміграції Євгена Маланюка (1897-1968). Його особистісна еволюція задає, на наш погляд, ще один вектор. У 1929 році виходить програмна стаття створеної у Варшаві “Групи Танк”, в якій поетом сформульовано завдання еміграційної літератури: виконувати “функцію духовної чинності народу”, посилати на Батьківщину “нашу національну енергію”, творити національну ідеологію, де “емоція є організована інтелектом”. “Українець-мистець не може, не сміє не бути воїном!”, – виголошує Маланюк [цит. за: 5, с. 17]. В ранніх віршах (“Псалми степу, IV”, 1923) поет відмовляється навіть визнавати Україну матір’ю, а себе – її сином, доти, доки вона не стане самостійною незалежною державою. Натомість, в останній збірці “Перстень і посох: Епілоги”, куди увійшли вірші 1964-1967 рр., поет зізнається, що будь-де у Всесвіті “ця хата, цей шлях і цей обрій – це Мати-Земля” і що “не треба заплутано метикувати В залежності від нагод і годин, – Тільки знати: Вона – Мати, Ти – син”. Маланюк тужить за недоступною Батьківщиною, усвідомлює марність надій на здобуття державності й повернення з вимушеної еміграції. Ностальгія переплавляється у самоусвідомлення, прожите на чужині життя видається загубленим (“навіки вже страчені дні, Коли марно палаєш”), але “виростає мудрість, ... одинокий безрадісний плід” (“Лист”). У повоєнні роки вже зрілий (йому за 50) поет повертається до особистісних, психологічних віршів. Він веде протиборство не з ворогами (більшовиками, займанцями), а з “добою”, – його переживання набувають екзистенційного виміру. Він уже не тільки “воїн”, він особистість, що має змагатися з “неублаганним рухом Історії” (“День таємничим шепотом шепоче...”, 1956). “З

переважно функціонального поета Маланюк стає поетом передусім екзистенційним”, – зазначають літературознавці Є. та О. Нахлік [5, с. 37]. На початку шляху молодий поет наповнював традиційні форми своїм власним змістом, досвідом, врешті – долею. Лише на схилку віку він почав шукати відповідної форми для нового душевного стану, говорячи про поезію як про “мову богів”, що “застигає у вічність” (“Миколо Зерове, втративши сина...”, 1964). “Трагічний оптиміст” (за визначенням Д. Донцова), Маланюк прожив-пройшов шлях від соціальної функціональності до екзистенційності. Значущість цієї тенденції – перспектива подальших розвідок автора.

Підбиваючи підсумки, зазначимо наявність принаймні трьох тенденцій, що виділяються у закордонному культурному процесі після Другої світової війни: заперечення мистецького поступу, якщо він не слугує національно-державницькій меті; розвиток провінційного мистецтва, яке орієнтується не лише на діаспору, але й на культурний процес країни перебування (в тому числі розвиток англومовності у Канаді); формування мистецтва як мистецтва національної меншини, визначеного і орієнтованого на загальний культурний контекст. Особливості мистецького розвою полягали й у тому, що в діаспорі сформувалась не спеціалізована, а загальномистецька критична традиція, отже, оцінювання діаспорних митців відбувалося не в залежності від їх сфери діяльності, а відповідно їх відданості національним задачам. Особливої уваги заслуговують тематичні та стилістичні пошуки Є. Маланюка, літературно-герменевтичне вивчення яких виведе нас на філософію творчості. Справжнє мистецтво розриває всі межі, руйнує норми “своїми образами і тим несхопним ні в які формули, що є правдивою суттю поезії” [цит. за: 5, с. 24].

Література

1. Бойчук Б. «Про релятивну абсолютність» і навпаки // Сучасність. – 1970. – № 5. – С. 104-107; Вовк В. Етюд «Україна» – опус перший // Сучасність. – 1967. – № 12. – С. 40-48; Україно, любов моя // Сучасність. – 1970. – № 3. – С. 93-106.
2. Корогодський Р. Горній погляд полеміста // Ю. Луцький. З двох світів. К.: Гелікон, 2002. – 400 с.
3. Кримський С. Запити філософських смислів. – К.: Парапан, 2003. – 240 с.
4. Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Инварианты цивилизационного процесса // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Пахомов, С. Крымский, Ю. Павленко и др. К.: Наук. думка, 2002. – С. 25-63.
5. Нахлік Є., Нахлік О. Євген Маланюк. – «АртЕк», 2001. – 64 с.
6. Сварог В. Навколо проблеми змісту літературного твору // Нові дні. – 1957. – № 94. – С. 2-7.
7. Тарнавський Ю. Темна сторона Місяця // Критика. – 2000. – Том 4, № 7-8. – С. 4-10.
8. Шанковський І. Проти міщанської реакції на «модерну» поезію // Нові дні. – 1965. – № 189. – С. 19-21
9. Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983. – 160 p.
10. Budurowycz, Bohdan. The Changing Image of Ukrainians in English-Canadian Fiction // Journal of Ukrainian Studies. – 1989. – № 14. – P. 143-157.
11. Galay, Ted. After Baba's funeral and, Sweet and sour pickles: two plays. – Toronto: Playwrights Canada, 1981. – 32 p.
12. Grabowicz, George G. New Directions in Ukrainian Poetry in the United States // The Ukrainian Experience in the United States: A Symposium. Ed. by R. Magocsi. – Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1979. – P. 156-78.
13. Jusdanis, Gregory. Beyond National Culture // Boundary. – 1995 – Vol. 22, № 1. – P. 23–60.
14. Mandryka M.I. History of Ukrainian literature in Canada. – Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1968. – 247 с.

15. Slavutych, Yar. *A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada*. – Toronto: McClelland and Stewart, 1982. – 344 p.
16. Struk, Danylo Husar. *Organizational Aspects of DP Literary Activity // The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Person after World War II*. Ed. by Wsevolod W. Isajiv, Yury Boshuk, Roman Senkus. – Edmonton: CIUS, 1992. – P. 223-39.
17. *The Ukrainian Poets, 1189-1962*. Toronto: University of Toronto Press, 1963. – 500 p.

ДО ПРОБЛЕМИ СПЕЦИФІКИ АРХІТЕКТУРНОГО МІМЕЗИСУ

В статье проводится анализ специфики мимезиса в архитектурном формообразовании, рассматриваются традиции в использовании визуальных средств в архитектурных сооружениях прошлого и настоящего.

Ключевые слова: архитектура, визуальные средства, мимезис.

The analysis of the specific character of mimesis in architectural forming is carried out in this article. The traditions in using visual means in architectural constructions of the present and the past are revealed here.

Key words: architecture, visual means, mimesis.

Архітектурна форма в цілому чи окремі її елементи, будучи носіями певної ідейно-естетичної інформації, виступають, разом з тим, і в ролі своєрідного знака актуалізації деякого міметичного стереотипу неодмінно пов'язаної з нею поведінки. Культурна споруда, будівля театру чи концертного залу, житлове приміщення, спортивний комплекс достатньо жорстко детермінують спосіб поведінки контактуючої з ними людини, причому просто естетичне споглядання певного архітектурного об'єкта, відсторонене від активного функційного його використання, радикально відрізняється від актуалізованого стереотипу поведінки людини, насамперед орієнтованої на використання його практичного призначення.

При всій безперечній універсальності дії наслідувального принципу в мистецтві необхідно, разом з тим, визнати специфіку його часткових проявів в окремих видах мистецтва. Особливу проблему становлять прояви художнього мимезису в художніх видах, які естетична думка традиційно відносить до незображальних мистецтв (термін Ф. Шміта).

Відразу зазначимо, що словосполучення «мимезис в архітектурі» практично не зустрічається в новітніх естетико-мистецтвознавчих працях. Однак це не означає повну закритість цього виду мистецтва для дослідження проблеми художнього наслідування, а свідчить лише про особливу його в цьому сенсі специфіку. Отже, мета статті полягає в розгляді мимезису в системі архітектурної формотворчості.

На історичному початку вичленення проблеми зріла антична, а пізніше ренесансна естетика відносили зодчество до наслідувальних мистецтв, маючи на увазі при цьому далеко не просте копіювання дійсності, а відтворення способу дії, властивого природі. Пізніша ренесансна думка, відроджуючи античний підхід, напругу пов'язує генезу архітектури з художньою імітацією природних форм (ідея Скамоцці). У XVII ст. ідея наслідувальної природи архітектури підхоплюється Н. Феліб'єном та Ж. Боффраном, які розвивають започатковану Псевдо-Рафаелем т.зв. "лісову теорію" походження готики. Однак у наступному XVIII ст. авторитетне судження І. Вінкельмана засвідчило натомість, що "архітектура... не може бути наслідуванням чогось реально існуючого" [1, с.106], що для багатьох його

послідовників означило категоричне заперечення будь-яких міметичних потенцій цього художнього виду. Наступне романтичне ХІХ ст. також спромоглося докласти свій внесок в історичну дискусію на боці прихильників наслідувальної ідеї в архітектурі, прилучившись до поетизованої розробки згаданої “лісової теорії” (Шеллінг, Шатобріан). Для наступної ж матеріалістичної традиції ХХ ст. визначальним став момент мінімального спрямування архітектури в бік відтворення реалій матеріального світу. Дана обставина і стала важливою причиною, за якою архітектурі і в сучасній естетиці нерідко продовжують відмовляти у важливій для інших мистецьких видів наслідувальній здатності. Проте глибше занурення у проблему архітектурного мімезису доводить надмірну поспішність та неправомірність подібного висновку.

Очевидно, що архітектура як вид мистецтва виникає з прагнення локалізувати і видимо формально обмежити місце здійснення деякого важливого для значної маси людей дійства чи перебування деякого важливого знову ж таки для всієї спільноти об’єкта або явища – дійсного чи уявно-віртуального. Подібне ж обмеження та локалізація відбувається не хаотично та спонтанно, а із залученням форми з позитивно-ціннісними естетичними характеристиками. Сферою початкового віднаходження безумовних зразків подібних форм, зрозуміло, стає природне оточення. Міметична зображальність давньої сакральної споруди стає свідченням прилучення до вищого для архаїчної людини світу природи і, відповідно, знаком особливого її статусу поміж іншими культурними об’єктами навколишнього середовища.

Випадки прямого архітектурного наслідування природних утворень виявляють себе, передусім і переважно, не в цілісній формі готової споруди, а в окремих конструктивних її елементах. Але і в цих часткових випадках зображальність підпорядковується конструктивній логіці – прикладом цього можуть слугувати пальмо-, лотосо- та папірусovidні колони в архітектурі стародавнього Сходу чи колона античного корінфського ордеру з капітеллю у вигляді вінка листя аканфу. У всіх цих випадках художньо стилізована форма «маскує» необхідну функцію опорних елементів споруди – звідси і вдало використана аналогія з могутніми чи особливо стрункими природними опорами – стовбурами дерев, стеблами рослин тощо. Ще одна вагома об’єктивна причина певної обмеженості кола прикладів впізнаваного наслідування конкретних природних форм полягає в біфункційності архітектури – безумовній необхідності поєднувати художню досконалість форми з функційною доцільністю практичного її використання.

Взагалі ж, пряме і самодостатнє для творення завершеної архітектурної форми наслідування форми природної – явище, яке навряд чи мало місце навіть в архаїчний період розвитку цього мистецтва, адже досить важко знайти у природному середовищі відповідний об’єкт, придатний стати зразком для точного архітектурного наслідування його конструктивно-формальних ознак – крім, хіба що, печер, гротів, тунелів та інших природних схованок, які, ймовірно, слугували для людини першими натуральними зразками у будівництві найпростішого житла – цієї першої сходинки у становленні архітектури як повноцінного мистецького виду. Для власне архітектури

властивий міметизм частковий, вибірковий, обов'язково співвіднесений з функційною та конструктивною доцільністю і цілісною споруди, й окремих її елементів. Гегель відзначав з цього приводу: “Потреба створює в архітектурі такі форми, котрі є лише доцільними та належать до сфери розуму... Для того ж, щоби ці форми... піднеслися до краси, вони не повинні залишатися на початковій абстрактності, а повинні прагнути, крім симетрії та евритмії, до органічності, конкретності, завершеності всередині самих себе та до багатоманітності... Зодчество, яке до цього часу було самостійним, необхідним чином повинно модифікувати форми органічного життя у відповідності з принципом правильності та перейти до доцільності, і, навпаки, чиста доцільність форм має прагнути до засад органічного начала. Коли ці дві крайності зустрічаються й оволодівають одна одною, виникає справжня прекрасна класична архітектура” [2, с. 49-50].

Крім ситуацій наслідувального конструювання чистих архітектурних форм розповсюдженими є міметичні запозичення при введенні допоміжних іншовидових – скульптурних, живописних – елементів форм (статуї, барельєфи, фрески, панно, мозаїки, вітражі), що прояснюють, доповнюють та уточнюють власне архітектурний задум, – проте ці моменти мають все ж доповнюючий і необов'язковий характер. Здебільшого подібні іншовидові міметичні залучення спостерігаються у внутрішньому просторі архітектурної споруди, однак у ряді випадків скульптурні деталі, передусім, зовнішньої і фасадної сторони споруди перетворюються на неодмінний і характерний елемент усього архітектурного стилю (античність, готика).

Зустрічаються в архітектурі і випадки прямого наслідування антропоморфних форм – тут, однак, варто згадати щойно відзначену тенденцію синтезування можливостей архітектури і скульптури, що призводить до певного виходу за межі «чистого» виду. Передусім, йдеться про наслідування форм людського тіла в оформленні опорних елементів споруд – зокрема, колон, балок, підпор, – свідченням чому є характерні не лише для античної доби, але й неодноразово варіативно повторювані у подальші культурно-мистецькі періоди фігури атлантів і каріатид. Взагалі ж, людське тіло, будучи, починаючи з античності, прийнятим за еталон краси й досконалої форми, нерідко обиралося й абсолютним зразком для наслідування при творенні художніх форм у різних видах мистецтва, у тому числі й архітектурі. Опосередковане наслідування пропорцій та формально-конструктивних особливостей людського тіла, яке у найбільшій мірі виявилось в антропометричній тенденції архітектури Античності та Ренесансу, знаходило своїх прихильників і у подальші періоди – насамперед, в мистецтві Відродження й класицизму; цю ж особливість намагався відродити в архітектурі ХХ ст. Ле Корбюзьє у власній оригінальній системі «Модулар».

Разом з тим, існує сфера природного буття, яка стало залишається важливим зразком архітектурного наслідування впродовж усієї історії розвитку цього мистецького виду, суттєво впливаючи на становлення відповідних типів цілісних архітектурних форм. Таким зразком є космогонічна модель світу, трансформована свідомістю тієї чи іншої культурно-історичної доби у певну, визначену, насамперед, особливостями та рівнем пізнавального досвіду даного соціуму конструктивну

форму. Вичленення подібного зразка естетичною свідомістю людини видається цілком логічним: архітектура є сферою просторово-об'ємного творення форми людиною, незмінно же присутній у кожному мить людського буття космос являє приклад готової досконалої, вічно існуючої, безумовно естетично вартісної, абсолютно доцільної та при цьому ідеально функціонуючої просторово-об'ємної конструкції, яка до того ж традиційно наділяється вищим сутнісним характером як сфера перебування богів, вищих сил, душ померлих предків. Важко зафіксувати початкову точку усвідомлення космогонічної моделі в якості безумовного зразка для наслідування художнього, зокрема, архітектурного. Як вважають дослідники [10], міфопоетичні аспекти такого роду присутні в архітектурних уявленнях з найдавніших часів людської культурної історії (мегалітична архітектура, споруди Межиріччя, Єгипту, південноамериканських цивілізацій тощо). Інтерпретовані певним чином уявлення про тектоніку світобудови стають ідеальною моделлю для конкретних споруд, передусім, культового характеру.

Одну з найбільш повних картин архаїчної космогонічної моделі світу надають міфи давньої Греції. Образ різнорівневого та різнохарактерного світу у вигляді основи-землі та відділеної від неї могутніми стовпами небесної поверхні з вічними та ідеально-прекрасними світилами надзвичайно точно співпадає з архітектурними його унаочненнями – класичними храмом-амфіпростилом та храмом-периптером, конструктивною основою яких стає розроблена греками ордерна система. Архітектурним аналогом різних рівнів землі стає ступінчастий цоколь храму – стереобат, образи Атлантів чи “довговелетенських стовпів, що розсувають небо й землю” [3, с. 53], відтворює колонада, небесне покриття символізує антаблемент і фронтон. Важливий міметичний – космологічний, а пізніше і антропоморфний – акцент ордерної системи продемонстрований у намаганні зафіксувати в ній ідею абсолютно досконалих пропорцій космосу та людського тіла як найдовершенішого його елемента. Звідси походить і скрупульозна естетично-конструктивна розробка греками усіх трьох ордерів – “ордер – це, насамперед, система пропорцій” [4, с. 46], до того ж пропорцій точно математично розрахованих та естетично обґрунтованих. Сюди долучаються уявлення про виняткову роль водної стихії як матеріалу для створення світу, еквівалента життя та смерті, початку й кінця, що підкреслюється майже обов'язковим введенням в архітектурний ансамбль водного ландшафту.

Варто зазначити, що архітектурний мімезис, будучи результатом художньо-практичного освоєння людиною складних просторово-часових закономірностей буття, виявляється у багатьох випадках явищем достатньо багатоплановим та неоднозначним – приміром, природний на початку становлення архітектурної форми поступово об'єднується з космогонічним або ж з часом трансформується в антропоморфний і т.ін. Прикладом подібного напластування та перетворення може слугувати як згадувана вище у зв'язку з природним міметизмом архітектурна форма колони, так і форма античного храму в цілому. У зв'язку з цим Ф. Зелінський припускає: «Очевидно, такий храм виріс і розвинувся зі священного гаю: спочатку сплітали бесідку з його дерев, утворюючи навіс для кумира (цей звичай, згадуваний ще Гомером, у деяких культах увілі до пізніших часів); потім вирішили за надійніше

будувати між деревами невелику «хорому», а потім хорому з оточуючими деревами перетворили у вигляді напівкам'яної чи кам'яної споруди – утворилася «целла» з колонадою, всім відома, проста, однак велична і чаруюча форма грецького храму» [5, с. 48-49]. Поступове розширення уявлень та конкретних знань про особливості світобудови поглиблюють початкову природну наслідувальну ідею культових споруд введенням математичних еталонів космогонічних співвідношень, формуючи досить складну систему теоретичних основ розвитку цих форм. Найвідомішими зразками подібної міметичної архітектури є месопотамські зіккурати, споруди давніх південноамериканських цивілізацій, насамперед, майя, інків та ацтеків, єгипетські піраміди. Хоча генеза останніх з конкретної природної форми видається досить сумнівною, та космогонічний мімезис тут виявлений надзвичайно яскраво та багатогранно.

Відчутно представлений і теоретично задекларований та акцентований космогонічний мімезис у культових спорудах інших історико-культурних вимірів – приміром, християнського та ісламського світу. Традиційна для православного християнського храму та ісламської мечеті форма купола в оформленні горішньої частини споруди є безумовним символічним відтворенням сферичної опуклості небесного склепіння – місця перебування Вищого Розуму, Абсолюту, Бога. Характерна ж для східних православних церков форма бань-цибулин, крім того, трактується як результат наслідування уявно зафіксованої форми полум'я палаючої свічки, що підкреслюється обов'язковим золотистим кольором їх покриття [9]. В загальному ж, конструкція храмів відтворює загальні релігійні уявлення про будову світу – з горнім, дольним та підземним світами.

Порівняння архітектурного твору з творами іншими мистецьких видів та аналіз індивідуальних вражень від різностильових зразків цього виду переконує, що саме архітектурні твори здатні, наслідуючи внутрішній характер доби, найбільш переконливо відтворити узагальнений і цілісний духовний образ тієї чи іншої історико-культурної спільноти. Адже сама споруда, будучи явищем біфункційним, поєднуючи риси мистецького творіння і об'єкту практичного призначення – культової споруди, житла тощо, – одночасно передає загальний художньо-естетичний ідеал доби і реально представляє певні обставини життя людей, предметний світ, який безпосередньо їх оточував і який вони реконструювали у відповідності зі ступенем його духовної й практичної освоєності, власними потребами, бажаннями і можливостями. Саме це поєднання і перетворює архітектурний твір на своєрідний художній відбиток певного культурно-історично визначеного соціуму.

Сферою відтворення тут слугує соціально-ідеологічний зріз суспільного буття, соціальна дійсність, перетворена у просторово-предметне оточення, коли «суспільна система, стверджуючи себе засобами зодчества, стала спиратися перш за все на структуру розчленування простору» [6, с. 137]. Архітектурний образ предметно-просторового середовища у знятому вигляді містить у собі структуру цього середовища як певним чином організованої системи, відсутність же подібного відтворення виводить об'єкт зі сфери архітектури у сферу звичайного пересічного будівництва [7, с. 113].

Архітектурний образ виявляється здатним представити в концентрованій формі загальний характер світовідчуття суспільства даної історичної доби, створюючи своєрідні об'ємні «портрети» духовних станів певних людських спільнот – античної Греції, імператорського Риму, середньовічної готичної чи пізнішої ренесансної, барокової та класицистської Європи тощо, демонструючи, за виразом Ф. Ніцше, «дещо на кшталт красномовності влади у формах» [8, с. 600].

Міметичні прояви простежуються і на рівні використання певних особливостей та закономірностей конструктивного оформлення архітектурного образу. Розповсюдженим способом формотворення при цьому є певна ритмічна – горизонтальна чи вертикальна – повторюваність деякої конструктивної ланки чи деякого формального елемента – фриза, карниза, поверху, ярусу, колони, вікна, балкона тощо. У цій впливовій формотворчій ролі ритму, виявленій у контексті відповідної сукупності образних міметичних ланок, архітектура відчутно споріднюється з музикою та декоративним орнаментуванням.

Міметичними моделями для архітектурних форм в окремих випадках здатні виступати і штучно сконструйовані людиною іншovidові форми культурно-матеріального середовища. Однак мистецька практика свідчить, що цілісне наслідування згаданих об'єктів все ж становить скоріше виняток у загальній тенденції архітектурного мімезису, одночасно нерідко перетворюючись на своєрідні архітектурні курйози – приміром, житлові будинки, готелі, ресторани тощо у формі млинів, кораблів, ракет і т.п. Ілюстрацією ж часткового наслідування матеріальних форм культурного оточення в окремих конструктивних елементах споруд може слугувати випадок використання стилізованої продовгастої форми корабля в організації внутрішнього простору християнської базиліки, що зафіксовано вживаним при цьому терміном «неф» (з фр. «nef» – корабель), наслідування форми хреста у загальній формі християнських храмів базилікального (різноконечний хрест) та хрестово-купольного (рівноконечний хрест) типів.

Архітектурна думка різних стилєвих спрямувань розробила свої визначальні формально-конструктивні особливості, які й були покладені в основу характерних для даного періоду типів споруд, переважно релігійно-культового спрямування. Сукупність цих особливостей, найбільш відповідних до ідеї, покликаної бути втіленою даним архітектурним об'єктом, естетично «перевірена» і закріплена рядом побудов одного типу (античні грецькі храми-периптери, християнські базиліки чи хрестово-купольні храми тощо) творять основу канону певної архітектурної форми – цілісної (загальна конструкція, приміром, базиліки) чи часткової (як це, зокрема, має місце у будові колон дорійського, іонійського чи корінфського античного ордеру). Строгі закономірності канону архітектурної форми творять систему міметичних конструктивно-формальних зразків для використання як у межах поточного культурного періоду, так і – це, безумовно, стосується найбільш вдалих, насамперед, у художньо-естетичному відношенні архітектурних вирішень – далеко за його межами. Промовистим прикладом дивовижної життєздатності архітектурного міметичного зразка виступають неодноразово згадувані вище колони грецьких ордерів, які в якості надзвичайно популярного і визнаного формального елемента

промандрували крізь усю постантичну мистецьку історію, то з'являючись у незмінному вигляді, то перетворюючись на ядро численних варіацій, виступаючи цілком самостійними елементами стосовно первісної антично-храмової форми, що їх випродукувала, достатньо органічно вписуючись у контекст і значно пізніших архітектурних форм палаців, театральних споруд, житлових будинків, арочних систем тощо. Використання архітектурного канону форми в якості обов'язкового міметичного зразка одержало дещо неочікуване трактування в містобудівній практиці ХХ ст. Розвиток масового житлово-комунального будівництва на основі типового (а фактично – канонічно-наслідувального) проектування негативно посприяв гальмуванню архітектурної творчості, призвівши до нівелювання образності у розробці архітектурних форм міст і заміщення їх банальними будівельними штампами, до переважаючої одноманітності й монотонності урбаністичного пейзажу і, як наслідок – до хронічної психічної втомленості населення, вимушеного тривалий час перебувати в подібному психологічно гнітючому матеріальному оточенні.

Пануючий у той чи інший культурно-історичний період естетичний ідеал призводить до розробки специфічної системи архітектурних елементів, покликаних цей ідеал конструктивно втілити відповідними видовими засобами – малюнком загального контуру, певною лінійною конфігурацією окремих елементів, особливими пропорціями, співвідношенням вертикалі й горизонталі, просторово-об'ємним, матеріально-фактурним і колористичним вирішенням архітектурного образу. Переважаюча тенденція використання певних особливих і неодноразово повторюваних масштабів, силуетів, об'ємів тощо з метою художнього відтворення відчутно сформованої ідейно-естетичної парадигми доби формує основу відповідного архітектурного стилю. Спроби ж наслідування максимально повної і незмінної системи конкретних архітектурно-стильових ознак у хронологічно віддалений від першопочатку період призводить до проявів псевдостилю (приміром, псевдоготичні храми західної України чи Польщі початку і середини ХХ ст.).

Із міметичним зверненням до еталонних форм минулого пов'язане і архітектурне «циткування». На думку дослідників, цитата в архітектурі являє собою включення в сучасну форму оригінальних фрагментів архітектурних форм минулого з чітким виділенням їх меж – своєрідними «лапками». Включення ж у архітектурну форму більш чи менш точних повторень елементів інших відомих форм можна віднести до розряду «квазіциткування» [7, с. 70]. У цьому сенсі прикладами точного цитування можна вважати включення віднайдених залишкових фрагментів колишніх споруд у їх первісно-незмінному вигляді у відреставровану чи наново зведену будівлю, що є достатньо поширеним явищем у практиці збереження культурно-історичних пам'яток минулого. Ознаки ж «квазіциткування» знаходимо у запозиченнях іншостильових формальних елементів при зведенні будівель пізнішого часу (давньосхідні чи античні колони, трикутні фронти класичного грецького храму, елементи барокового оформлення фасадів – достатньо розповсюджені цьому приклади).

Достатньо розповсюдженим явищем є використання в якості міметичних моделей архітектурних форм з іншокультурних стильових систем. Історія європейської архітектури, приміром, позначена спалахами моди на незвично-

оригінальні, екзотичні для європейської свідомості архітектурні форми Китаю, Японії, Єгипту (пагоди, чайні будиночки, піраміди тощо), пов'язаними, передусім, з черговими географічними відкриттями, мандрями, археологічними знахідками – тобто різноманітними формами примноження невідомої раніше естетичної інформації, розповсюдження і популяризації живописних і графічних зображень та поліграфічних репродукцій незвичних для європейського ока архітектурних форм.

Таким чином, наведені вище міркування дають вагомі підстави розглядати таку «незображальну», на перший погляд, архітектуру достатньо плідним середовищем для міметичних проявів різного рівня, черговий раз спростовуючи думку щодо існування цілковито аміметичних мистецьких видів.

Література:

1. Винкельман И.И. Избранные произведения и письма. – М.-Л., 1935.
2. Гегель Г.В.Ф. Эстетика: В 4 тт. – М., 1968. – Т. 2.
3. Гомер. Одиссея. – М., 1984.
4. Дасса Ф. Барокко. – М., 2002.
5. Зелинский Ф.Ф. Древнегреческая религия. – К., 1993.
6. Иконников А.В. Функция, форма, образ в архитектуре. – М., 1986.
7. Мардер А.П. Эстетика архитектуры. – М., 1988.
8. Ницше Ф. Соч. в 2 тт. – Т. 2. – М., 1990.
9. Трубецкой Евг. Три очерка о русской иконе. – М., 1991.
10. Шубович С.А. Архитектура как выражение универсума в теориях Витрувия и Альберти. – К., 1999.

ЕТНІЧНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ХАРКОВА

В статье рассматриваются интерпретации понятия «пространство» в системе социогуманитарного знания. На примере организации пространственной среды г. Харьков автор обосновывает понятие культурного пространства города, смысловая наполненность которого анализируется в ракурсе временных изменений, этнокультурных трансформаций и как результат деятельности человека, его культурных установок. Исследуя этапы заселения Слобожанщины, автор акцентирует внимание на этнической составляющей культурного пространства города.

Ключевые слова: пространство, пространственная среда, культурное пространство города, этническая составляющая, этнокультурные трансформации.

The article is devoted to consideration of interpretation of the notion “space” in the social-humanitarian knowledge. The author bases the notion of “cultural area” on the city by the example of the organization of the Kharkov space habitate. The national fullness of this notion is analyzed with relation to the time, temporal changes, ethnocultural transformations as a result of human activity and cultural sets. Exploring stages of Slobodland, the author’s attention focuses on the ethnic constituent of cultural space of the city.

Key words: space, space habitate, cultural space of the city, an ethnic component, ethnocultural transformations.

Місто як багаторівнева система комунікацій, що складається з різновекторних просторово-часових характеристик, своїм існуванням і розвитком зобов'язане безлічі складових, котрі створюють його імідж, «образ», статус, стереотипи щодо нього, конструюють його культурний простір. Організація певного просторового середовища впливає на всі напрямки людської діяльності, певною мірою формує і розвиває всі напрямки культури, які так чи інакше пов'язані з культурним простором міста, що актуалізується у міжкультурному середовищі.

У системі соціогуманітарного знання, на відміну від природничих наук, простір розглядається як антропологічна категорія. Гуманітарні науки мають справу з уявленнями про такий простір, що сприймається людиною і осмислюється носіями традиційної культури в якості одного з основних елементів світоустрою. Кожна етнічна культура структурує й оцінює простір по-своєму, однак існують універсальні способи категоризації просторових елементів, засновані на загальновідомих семантичних опозиціях: верх-низ, близький-далекий, перед-зад і т.п. Найбільш архаїчні прийоми освоєння людиною навколишнього середовища засновані на досвіді пізнання світу через структуру свого тіла (К. Леві-Строс) [1]. Мається на увазі усвідомлення найпростіших просторових категорій у залежності від місця розташування людини (внизу, ліворуч, зовні); орієнтація людини стосовно сторін світу (північ-південь, схід-захід). Розширенням цього кола даних є досвід спілкування людини з іншими людьми, контакт із різновіддаленими об'єктами: звідси –

актуалізація таких понять, як близький-далекий, центр-периферія, зони стиків і границь.

Простір – безкінечне умістище речей, арена руху тіл. Такого уявлення щодо простору дотримувались Демокрит, Епікур, Лукрецій, що співвідносилось з поглядом атомістів на природу речей. Міфологічна картина світу давньої людини має певний центр, складові частини, кордони – небо і землю. Хаос – уособлення відсутності простору до початку творіння. Сам простір, розгортаючись після вибуху певного “першояйця”, одночасно надихається, животвориться, отримує неоднорідність. Він, на відміну від пізніших моделей простору, що стали класичними, не ідеальне, пусте умістище, заповнене речами, а навпаки, твориться ними. Без речей простір давніх не існує. Таке розуміння світу і простору споріднює сучасну науку із картиною світу давніх і віддаляє від визначення простору у Давньогрецькій традиції. У філософській системі даосизму простір створений Дао і пронизаний ним, Дао – багатогранне поняття, що включає в себе і розуміння його як абсолютної пустоти, і як джерела походження світу, і як загального світового закону.

Галілей першим ввів у науковий обіг поняття трьохвимірності простору. Ньютон абсолютизував простір, перетворивши його в самостійну істоту, побудував концепцію абсолютного пустого простору. І якщо Ньютон довів до логічного завершення матеріалістично-атомістичну тенденцію розвитку уявлень щодо простору, то ідеалістичну трактовку простору в найбільш розгорнутій формі дав Гегель. Гегелівські уявлення щодо простору складають підвалини діалектико-матеріалістичної концепції простору, яку розвинув Енгельс. Поділення ж простору на фізичний і “мисленнєвий” ми зустрічаємо у книзі “Людське пізнання” відомого англійського філософа Б. Рассела.

Людина, формуючи свої уявлення про світ на основі індивідуального і соціального досвіду, формує тим самим і простір – такі погляди були розповсюджені в кінці XIX ст. й активно розроблялись низкою філософів. Так, Е. Дюркгейм робить висновок, що категорія простору – виключно соціальна. Поняття соціального простору найбільш детально розроблено в діалектичному матеріалізмі (К. Маркс і Ф. Енгельс).

В етнічному просторі на перший план виходить бінарна опозиція свій-чужий, про значимість якої ведеться безліч дискусій в середовищі антропологів й етнологів. Універсальним для різних етнічних культур є і сприйняття простору як якісно неоднорідного, що оцінюється в термінах гарний-поганий, небезпечний-безпечний.

Для позначеної антропологічної моделі простору в якості найважливіших опорних пунктів виступають: позиція людини, що знаходиться в центрі «свого» світу; наявність периферії, тобто видаленої від центра зони відчуження; система розмежувань між сферами «свого» і «чужого». Принципово важливим елементом у цій моделі є межа як категорія, за допомогою якої структурується простір: без неї всі найважливіші протилежні зони (центр-периферія, свій-чужий, внутрішній-зовнішній) не були б відділені одна від одної.

Розділяючи різні ділянки простору, межа не належить до жодної з них. Вона приймає на себе безліч протилежних значень: обмежує зону «свого» і позначає

сусідство з «чужим»; передбачає непроникність огорожувальної лінії і у той же час можливість (чи необхідність) її подолання; позначає якісно різні («небезпечні» і «безпечні») просторові ділянки. Саме ця переважаність знаковими смисловими протиставленнями додає межі особливий семіотичний статус «конфліктної зони», зони напружених значень, що характеризується станом нестійкості, позицією перебування об'єкта «ні тут, ні там», і в той же час необхідністю подолання, переходу через рубіж, прориву в інший вимір [2].

Особливістю категорії простору є осмислення його як місця, що займається певною особою чи предметом, тобто простір – це сфера розміщення предметів, тіл, природних об'єктів. Відповідно до цього, в культурології простір не може бути описаний інакше, ніж через виявлення міфологічної семантики об'єктних експонентів простору [Там же], тобто через опис символічного значення таких об'єктів, як будинок, двері, вікно, поріг, ганок, двір, ворота, забір, вулиця, дорога, ріка, море, колодязь, міст, поле, межа, село, місто, країна, ліс, гора, болото і т.п. Усі ці об'єкти мають (у більшій чи меншій мірі) ознаки прикордонних просторових елементів, що пов'язують світ людини з природною сферою. Багатоаспектність простору дозволяє нам говорити про поняття культурного простору. Культура не відокремлена, але тісно взаємозв'язана з іншими галузями людського життя явище. Людина виступає і генератором культурних цінностей, і їх користувачем, а потому людська спільнота є також найголовнішим чинником і передумовою розвитку культури.

Мета статті – проаналізувати місто Харків в його соціокультурному просторі, який має певний культурно-історичний потенціал, обумовлений і природно-ландшафтною своєрідністю регіону, і його історичним розвитком, і невпинною культуротворчістю його мешканців. Природна своєрідність і національний характер жителів Слобідського краю послугували джерелом натхнення для багатьох художників, поетів, письменників, що створили безсмертні твори, де в художніх образах знайшли відображення реальні місця, краєвиди, люди нашого краю. Це переплетіння простору реального й абстрактного, яким є культурний простір, свідчить про значущість саме цього неконкретного, нефізичного простору в житті як однієї людини, так і всього регіону.

Поняття культурного простору включає взаємодію чотирьох елементів: простору, часу, смислу і комунікації. Відомий дослідник етнічних процесів, директор інституту антропології і етнології РАН В. Тишков підкреслює: “Простір як одну зі сторін людської культури без урахування часу, смислу і комунікації розглянути неможливо” [3].

Просторова організація міста може не мінятися століттями, однак у різних культурах вона значно відрізняється. Простір наповнюється змістом зі зміною людей і навколишніх факторів. Університетська гірка в Харкові, що була центром освітнього простору міста, зараз під впливом безлічі факторів (переміщення університету в інший будинок, забудова міста, прокладка автомобільних доріг і трамвайних колій) стала частково проїжджою частиною, а частково – тротуаром для пішоходів. Таким чином, смислова наповненість простору видозмінюється з часом. Але навіть у короткі часові проміжки смислове навантаження простору змінюється під впливом різних

людей, а точніше їхніх ідей, культурних установок і правил. Площа Свободи у Харкові в період Президентських виборів 2005 року ставала то торговою площею, то місцем для мітингів у підтримку того чи іншого кандидата в президенти, то наметовим містечком і місцем тимчасового житла для багатьох виборців. Звичний для всіх читачів великий читальний зал бібліотеки ім. В.Г. Короленко у певні дні стає центром духовної музики – тут збираються виконавці духовних піснеспівів – хори Харківських церков і шанувальники вокального мистецтва. У ці дні зал із книжкового царства перетворюється в царство музики. Ці приклади доводять, що просторові смисли є набагато більш мінливими, ніж незмінна частина простору.

У субстанції простору нас цікавить рівень значень (сми́слів), а також саме просторове середовище і його зміни під впливом людини: культурні ландшафти, поселення, будинки і кімнати, організація інтер'єру і безліч інших візуальних проявів просторової організації.

Таке поняття, як регіональний простір, є не просто фізичним (об'єктивним простором, а просторовим середовищем, що створюється людиною – свого роду фізичне і ментальне вираження організації простору людиною). Ми розглядаємо не просто природний простір чи ландшафт – більш широко – природне середовище, що роблять представники природничих наук, у даному випадку в центрі уваги – місце людини в просторі, її відношення до простору і перетворення нею простору.

Етнічна ідентифікація як одна з найбільш глибоких психоментальних установок людини наповнює культурний простір як однієї особистості, так і співтовариства в цілому. Довжина в часі акумулює етнічну традицію в усній народній творчості, архітектурі народного житла, костюмі, кухні, у всіх проявах духовної і матеріальної культури. Етнічна традиція може подорожувати світом разом зі своїм народом, несучи свій культурний простір крізь низку земель і країн, що змінюються в зв'язку зі зміною місця проживання його представників – цигани, що не знають свого будинку, відтворюють власний етнічний простір у тому місці, де вони зупинилися. Етнічна смислова наповненість впливає і до невпізнанності змінює геопростір міста – так, значний контраст спостерігається в Єрусалимі, де по-різному організовані вуличний простір і його використання в єврейській і арабській частинах міста.

Просторова характеристика землі, на якій ми живемо (Слобідська Україна) – прикордоння України з Росією. Прикордоння це не тільки і не стільки географічне, головне його смислове навантаження – межа етнічна і культурна. Харків займає певну роль і місце як у всеукраїнській “системі координат”, так і у Слобожанському вимірі. В системі всеукраїнської культури Харків репрезентується як прикордонне місто, територія двох світів і двох культур, а в просторі Слобідської України наше місто є центральним носієм яскраво вираженого “слобідського духу”, самодостатнім культурним простором.

Відновлюючи етапи заселення нашого краю, можна зробити висновки щодо ролі етнічної складової у формуванні культурного простору Харківщини. В часи Київської Русі тут не було міст, існували лише невеликі поселення сіверян, а також інших слов'янських племен. Цими землями подорожували хазари, що робили набіги на ближні і далекі племена. Вони брали в данину «по срібній монеті і по білці від диму».

За ними ішли печеніги, яких змінили половці. Їхнє перебування відзначене в «Слові о полку Ігоревім».

Але кочові народи свій культурний простір несли за собою, і лише з початком заселення починає формуватися той культурний простір Слобожанщини, що є основою для подальших часових нашарувань і перетворень. Володимир Великий для захисту слов'янських земель від кочівників став споруджувати фортеці і, як пише автор «Повісті минулих літ», заселяти їх «лучшими мужами». Татаро-монгольська навала перетворила цей простір у безлюдну місцевість, де лише зрідка зустрічалися кочовища. Через наш край татаро-монгольські орди робили спустошливі набіги на російські й українські землі, а сам він одержав в народі назву «дикє поле».

У період Визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького і після укладання Переяславської угоди відбувається інтенсивне заселення Слобідської України. Поступово ці безлюдні місця стали заселятися людьми з Правобережної України, що біжать від польсько-литовської шляхти, а також жителями південних районів Московської держави. Для посилення свого впливу і захисту границь з півдня уряд стрімко міцніючої Московської держави почав організовувати в XVI столітті в межах «дикого поля» сторожову службу. Московські «служиві люди» і стрільці разом з українськими козаками і селянами створили перші поселення, що називалися «слободами». Поселення ці були незакріпачені, тобто «слободны», звідки і назва «Слобідської України». У XVII-XVIII ст. Слобідською Україною називали місцевості, розташовані на південь від Білгородської межі. Ця територія включала майбутні Харківську, південні повіти Курської і Воронежської губерній. В силу цих та інших обставин на території майбутньої Харківської губернії при значній перевазі українських селищ виникло велике число російських поселень.

Одним з найсуттєвіших чинників, що визначають культурний статус Харкова як Прикордоння, є етнічна складова організації культурного простору міста.

З перших років існування нашого міста тут зустрілись дві етнічних культури, дві мови, два уклади життя. І хоча великороси як військовослужбовці були населенням тимчасовим, а з втратою містом статусу прикордонної фортеці і скасуванням у XVIII ст. воеводського правління майже всі залишили Харків, традиція синтезування етнокультурних впливів вже була покладена в підвалини формування міжетнічного культурного простору.

Толерантне ставлення до «несвоїх» людей протягом всієї історії міста зумовлювалося також і прагматичним підходом до їх появи серед корінного населення. Доцільність їх перебування в місті визначалася корисністю їх діяльності для розвитку міста. Так, поряд з численними вихідцями з Полтавської, Катеринославської, Київської, Чернігівської губерній України, потужна течія приносила сюди селян з Курської, Орловської, Калузької, Московської, Воронежської губерній Росії. Прихильно були зустрінуті німецькі ремісники, професори та підприємці; польські військові, науковці актори, різні за фахом умільці; французькі вчителі, гувернери, ресторатори; караїмські промисловці, юристи, лікарі, татарські армійські вояки; вірменські та турецькі торговці; грецькі пекарі тощо. Навіть чужі за вірою та звичаями для українського та російського населення євреї, завдяки своїм

досягненням в освіті, торгівлі, підприємстві, мистецтві, багатьох ремеслах, знайшли свою “нішу” під небом Харкова в обхід урядової заборони проживання іудеїв на цій території. Дуже збагатився етнічний склад Харківщини з відкриттям Харківського імператорського університету. Створення університету залучило в місто іноземних учених, професорів і викладачів.

Звичайно, сусідство безлічі культур, носіями яких були тимчасові та постійні мешканці цього регіону, наповнювало новими смислами культурний простір. Той простір, який надихався вітрами різних культур народів усього світу, але дихав повітрям цієї землі.

Топоніміка Харкова дає етнічну характеристику міста – ми знаємо Німецьку (нині Пушкінську) вулицю, Вірменський провулок, район Москалівки. Серед майже 60 храмів, які прикрашали Харків, на початку ХХ ст., окрім численних православних церков, були лютеранська кірха, польський костюл, караїмська кенаса, дві мечеті, сім єврейських синагог [5].

Багатоликий простір Харкова має яскраво виражений етнічний колір і сьогодні – у місті проживають представники більше ста національностей. Багато хто з них поєднують в національно-культурні організації, метою яких є збереження і розвиток рідної культури, власної етнічної самосвідомості. Відтворюючи свій етнічний простір далеко від батьківщини, від географічно і політично відміреної їхньому народові території, вони перетворюють культурний простір міста, в якому живуть. Міста рідного і чужого одночасно. Під впливом етнічного фактора щодня видозмінюється вигляд міста, знову і знову організовується його просторове середовище.

Визначаючи структуру культурного простору, необхідно відзначити, що його формують границі, які історично змінюються – національні й ареальні, етнічні і конфесійні, соціальні і політичні; ця структура формується в історичному ракурсі – з урахуванням впливів тих культур, що тимчасово і постійно представлені в межах даного простору. Культурний простір трансформується в результаті поширення потоків культурної інформації і комунікації, із властивими ним векторами, а також унаслідок руху самих носіїв естетичної, наукової й іншої інформації. Таким чином, різнобарв'я етнічних впливів знайшло своє відображення в культурі нашого міста і специфічною рисою культурного простору Харкова стало смислове навантаження прикордоння з притаманними йому рисами багатомірності культурних впливів з різними етнічними нашаруваннями, які утворюють його етнічну складову.

Література:

1. Леви-Строс К. Структурная антропология. – М.: Наука, 1985. – 535 с.
2. Пространство в культуре. Культура в пространстве // Славяноведение. – 2003. – № 4. – С. 107.
3. Тишков В.А. Культурный смысл пространства // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1. – С. 14-21.
4. Симанов А.С. Пространство в структуре мира. – Новосибирск: Наука, Сиб. Отд-ние, 1990. – 176 с.
5. Харьков многонациональный. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 256 с.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МОРАЛИ И ПРАВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Стаття висвітлює роль моралі й права в інформаційному суспільстві. Дано поняття моралі як способу нормативної регуляції поведінки, наряду зі звичаями, правом, традиціями. Розглянуто збіг моралі й права, який полягає в схожості соціального завдання по здійсненню порядку в соціумі. Подано відмінності між моральними й правовими нормами. Розглянуто питання про вживання примусу й насилля в сучасному суспільстві.

Ключові слова: мораль, право, інформаційне суспільство.

The article illuminates the role of morality and justice in the informational society. The concept of morality as the method of the normative behavior regulation is given as well as conventional law, tradition, etc is given. The morality and justice similarity is illustrated, that lies in similar social task to maintain the public order. The difference between morality and precept of law is given in the article. The question about compulsion and violence adaptation in the modern society is considered.

Key words: morality, justice, informational society.

В последние десятилетия прослеживается тенденция необходимости консолидации усилий специалистов различных общественных наук. Такое объединение необходимо для принятия решения по ряду важных вопросов относительно осуществления контроля над действиями людей в связи с расширенным применением сложной техники и высоких технологий, урегулирования противоречий на религиозной и национальной почве, которые обостряются по всему миру, определения стратегических направлений развития общества и его реформирования, преодоления роста преступности, обеспечения прав и свобод человека и ряда других не менее важных пунктов. Было бы вполне естественно, если бы при решении этих вопросов учитывались тенденции влияния морали и права на общество.

Вопросы о морали и праве, о моральных и правовых нормах тревожили умы многих философов и правоведов. Особую роль в анализе соотношения морали и права в истории философии сыграли работы Аристотеля, Гоббса, Гегеля. В настоящее время широко известны труды российских философов и этиков XX века Апресяна Р.Г., Гусейнова А.А. и украинских Аболинова Т.Г., Малаховой В.А., Проценко О.П. посвящены вопросам морали и права, их взаимосвязи и отличительным чертам, их влиянию на общественные отношения и оценке рассматриваемых норм как форм принуждения к определенному поведению. Большой вклад в морально-правовую проблематику внесли российские этики Анисимов С.Ф., Митрохин Л.Н., Титаренко А.И. Авторы в своих трудах уделили внимание сравнительному анализу моральных норм с другими социальными нормами. Широко известны труды Дробницкого О.Г., посвященные вопросам природы морали и права, их становлению как социального регулятора. Однако, не смотря на такое количество работ, вопросы морали и права остаются все также актуальными и требуют более глубокого изучения. Цель предложенной статьи заключается в анализе основных

тенденций взаимосвязи морали и права в их регулятивной направленности.

То, что мы сегодня понимаем под требованиями морали, формировалось на протяжении многих тысячелетий. Исследования этнографов и антропологов показали, что совместная деятельность людей на заре человеческой истории потребовала не только создания орудий труда, но и выработки определенных норм взаимоотношений и некоторых запретов, которые диктовались необходимостью. Поскольку первые орудия труда являлись и одновременно орудиями убийства, одним из первых запретов – табу – был запрет на убийство соплеменника. Считалось, что за нарушение табу, имеющего священный смысл, могла последовать кара сверхъестественных сил.

Усложнение отношений между людьми привело к появлению новых запретов, регулировавших жизнь и деятельность каждого человека и общины в целом. Кроме запретов, в процессе жизнедеятельности складываются нормы взаимодействия между людьми, которые закрепляются в обычаях (стереотипный способ поведения, который воспроизводится в определенном обществе или социальной группе и является привычным для их членов), превращаясь в традиции (от лат. tradition «передача» – элементы социального и культурного наследия, передающиеся из поколения в поколение в течение длительного времени и действующие, так или иначе, в любом обществе и во всех областях общественной жизни). И уже с появлением государства часть норм перешла на уровень правовых и закрепилась законодательным путем, другая часть сохранилась в статусе моральных норм и правил поведения в обществе, которые, безусловно, помимо закрепления на субъективном уровне, нашли выражение в объективном бытии как некоторые свидетельства в виде моральных кодексов, уставов и др.

Одно из распространенных определений морали относит ее к способам нормативной регуляции поведения, наряду (или однопорядково) с обычаем, правом, традицией и т.д. Допустимость такого определения обусловлена тем, что мораль действительно формулирует требования относительно того, на какие ценности должен ориентироваться человек в своих действиях. Она выступает единственным регулятором жизни, носящим универсальный характер, охватывающим все сферы деятельности человека, и без нее любые правовые регламентации, милиция, суды, народные дружины, любые формы контроля и наказания не могут обеспечить социально целесообразного, цивилизованного поведения широких масс. Как заметил Митрохин Л.Н.: “Если общество не регулируется нравственным сознанием самих граждан, оно неизбежно превращается в “механический агрегат, лишенный витальной, самоорганизующейся силы, в скопище озлобленных тварей” [1].

В научной литературе нет единого понятия права. Содержание того или иного определения зависит от личности ученого, его мировоззрения. Когда об определении права пишут правоведы, то для них характерна более узкая его трактовка. Одним из самых распространенных понятий выступает понятие права как атрибута исключительно цивилизованного общества, выступающего результатом активной правотворческой деятельности и представляющего собой систему формально определенных юридических норм, призванных регулировать общественные отношения для реализации основных прав, свобод и интересов личности, имеющих

естественный и неотъемлемый характер. Исторически оно выступает средством закрепления господствующей воли и достижения социального компромисса.

При разнообразии своих ролей и функций, мораль и право решают одинаковую социальную сверхзадачу по поддержанию цивилизованного социума в упорядоченном, уравновешенном, жизнеспособном состоянии. Нередко мораль строилась и мыслилась по образцу нормативного права. Большинство моральных требований являются одновременно требованиями, санкционированными в рамках регуляторов иного вида. В связи с этим возникали споры относительно кодификации морали. Несоответствие же содержания правового требования требованиям морали приводит к разногласиям, спорам, а порой к серьезным коллизиям, дающим основания возбудить вопрос о законности и правомерности правовой нормы.

Не менее важную роль для регуляции поведения в обществе играют отличия норм морали от норм правовых в зависимости от способа их формирования, закрепления, средств реализации, характера принуждения к определенной форме поведения, структуры и других критериев.

Прежде всего необходимо отметить более широкую проницаемость норм морали, в отличие от норм права, в сферу социальной активности людей. Мораль пронизывает такие интимные стороны общественной жизни, как семейные отношения, любовь, дружба, которые являются недоступными для регулирования со стороны государства. Формирование морали происходит на уровне духовной сферы жизни общества. Она неотделима от общественного сознания. Нормы морали опираются на сложившиеся в сознании общества представления о добре и зле, чести и достоинстве. Они принимают форму безличного долженствования и воздействуют на поведение путем формирования внутренних регуляторов личности: ценностей, мотивов, установок и т.п. Их содержание отображает жизненно-практический и культурно-исторический опыт. Одной из главных и привлекательных особенностей моральных предписаний является свобода выбора субъектом формы своего поведения, “не зависимо от того, признает индивид моральное требование как “суровый долг” или нет, предъявляться оно может всего лишь в форме рекомендации или сказываться как ожидание” [2, с. 258]. Это исходит из характера моральной императивности, которая говорит на языке запретов без угроз и апелляции к санкциям. В отношении контроля выполнения морального требования, оно может контролироваться всеми людьми без исключения и каждым в отдельности и поддерживаться лишь формами духовного воздействия – общественная оценка, одобрение или осуждение совершенных поступков. Мораль артикулирует себя в исключительной возможности давать оценку действиям как социальным явлениям, одобрять или осуждать их. При этом такая возможность реализуется в форме не действительно-материальных мер общественного воздаяния (наград или наказаний), а оценки, которую человек должен сам осознать, принять внутренне и соответствующим образом направлять свои действия в дальнейшем [3, с. 19]. Вместе с тем оценка действия с моральной точки зрения зависит от системы нравственных ценностей не только общества в целом, а также и от отдельной социальной группы, слоя и т.д., которая может далеко не полностью совпадать с общественной моралью.

Таковой может выступать антисоциальная мораль криминальных слоёв общества, где налицо не просто безнравственное, противоправное поведение конкретных субъектов, а групповая мораль особого типа, вступающая в конфликт с общественной моралью.

От норм морали следует отличать правовые нормы. Нормы права возникают в процессе судебной и законодательной практики, функционирования соответствующих институтов общества и государства. Именно в этих процессах доминирующие в обществе идеи права и правовые представления переводятся в форму юридических правил. Четкое обособление норм права от правосознания и их действие в рамках социальных институтов характеризует правовые нормы как институциональные. Необходимость закрепления таких норм в строго определенных документальных источниках является важным условием для их законности. Способы их фиксации должны отвечать строго установленным требованиям с позиций и характера текстов и их атрибутов. От норм морали их отличает особый юридический язык, особая юридическая техника изложения. Достаточно конкретен и круг субъектов, которые формируют юридические тексты, содержащие нормы права (органы правосудия, законодательные органы, субъекты договорных отношений и т.д.). Разумеется, различного рода высказывания, претендующие на статус правовых, могут содержаться и в иных текстах — философских, научных, литературных. Однако, независимо от их культурной и социальной значимости, влияния на общественное сознание и других факторов юридического статуса они не имеют. Регулятивное воздействие права на общественные отношения осуществляется через особый механизм правового регулирования, обеспечивающий перевод общих правил в конкретные юридические права и обязанности субъектов. Отсутствие свободы выбора в праве осуществляется через четко установленные требования к поведению. Специфику способов и методов обеспечения юридических норм традиционно усматривают в их связи с государственным (внешним) принуждением. При этом «государственное принуждение» предстает и как действительность, т. е. применение мер властного характера, и как возможность, т. е. угроза такого применения. Внешняя принудительность права обеспечивается органами правопорядка, судебной и пенитенциарной (исполнение наказания) системами. Предметом спора является вопрос о возможности и легитимности применения принуждения, о допустимых рамках воздействия с помощью принуждения и когда принуждение становится насилием, формах, видах и условиях его оправдания. В широком смысле под принуждением понимается ограничение свободы воли человека во всех его разновидностях и формах – не только прямое, но и косвенное, не только физическое, но и экономическое, и политическое, и психологическое, и всякое иное. В узком смысле принуждение обычно сводится к физическому ограничению свободы воли. Предлагаемая интерпретация принуждения остается открытой для рационально аргументированного обсуждения вопроса об этической оправданности тех или иных его форм и проявлений. Принуждение есть одна из разновидностей насилия. «Понятие насилия, как и само это слово в живом языке, имеет явно негативный эмоционально-нравственный оттенок. В подавляющем большинстве философских и религиозных моральных учений насилие считается злом. Насилие есть узурпация

свободной воли. В отличие от первобытного общества цивилизованное общество характеризуется тремя основными признаками. Государство а) монополизует насилие; б) институционализирует его и в) заменяет косвенными формами” [2]. Предметом спора был и остается вопрос, как квалифицировать этот третий способ воздействия, который так характерен для современного общества. Отказ от насилия, даже когда речь идет о легитимном государственном насилии, означает открытие новой эпохи, когда общественная справедливость сопрягается исключительно с ненасильственными методами достижения согласия и решения человеческих конфликтов.

Четкое обозначение в праве таких элементов, как субъект и объект, дает возможность определить круг отношений, на которые распространяется его регулятивное воздействие. Таким субъектом является лицо вменяемое, дееспособное, достигшее возраста юридической ответственности. Объектом является противоправное деяние (действие или бездействие), иными словами – деяние, противоречащее нормам права. В отношении интерпретации субъекта и объекта моральной регуляции среди специалистов мнения разделились. Так, Дробницкий О.Г. отмечал то, что “...в морали нет характерного для институциональных норм деления на объект и субъект регулирования” [2]. В то время как автор работы «Мораль и поведение» Анисимов С.Ф. считает, что “...под субъектом морального регулирования следует понимать личность, коллектив, ту или иную социальную общность (народ, класс), наконец общество. Непосредственным объектом морального регулирования являются поступки субъектов, чьи действия могут получить нравственную квалификацию” [4, с. 141]. Взаимодействие морали и права в определенной степени отражается в юридических текстах. Так, в законодательных нормативных актах нередко использование оценочных понятий нравственного характера (недостойное поведение, цинизм, честь и т.п.). Это свидетельствует о том, что, с одной стороны, моральные нормы могут выполнять функции оснований юридической оценки, а с другой — нарушение моральных принципов общества является в некоторых случаях достаточным для наступления правовых последствий (санкций).

С точки зрения морально-правовой привлекательности довольно остро стоит вопрос о моральных и правовых коллизиях. Несовпадение должного и сущего постоянно приводит к новым многоплановым ценностным ориентирам. По сути, мы сегодня переживаем эпоху, когда разум уступает эмоционально-чувственным мотивам. На наших глазах формируется новая социально-правовая реальность. Однако при переходе к рыночным отношениям формирование морали происходит намного медленнее, нежели модернизация правовых институтов и юридических структур. В этом случае неизбежно частичное разрушение общественной морали. Иначе говоря, между юридическими и моральными нормами возникает некоторая «историческая рассинхронизация», что неизбежно порождает их коллизии.

Таким образом, роль морали и права в современном обществе очевидна. Право, будучи исключительно атрибутом цивилизованного общества, не потеряв генетической связи с традиционным регулятором – моралью, получило функциональную автономию. Оно сумело ассимилировать накопленный на

предшествующих этапах развития цивилизации нормативно-регулятивный опыт и поставить его на службу обществу для решения новых цивилизованных задач в условиях формирования демократического общества.

Литература:

1. Обсуждение энциклопедического словаря по этике. (Материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2003. – № 3.
2. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. – М., 1999.
3. Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. – М., 1977.
4. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение. – М., 1985.

ПЕРИПЕТИИ ИСТИНЫ

«Мы проводим эксперимент над истиной!
Возможно, человечество от этого погибнет! В
добрый час!»¹.

Ф. Ницше [16, S. 286]

У статті встановлюється взаємозв'язок різних сенсів слова «істина» зі структурними перебудовами, що відбуваються в її змісті, де поєднуються три елементи: річ, адекватність і слово. Перипетії цих перестановок підводять дослідження до необхідності вказати на «істину застосування», «істину пропозиції» і «істину перевірки» як основні обрії розвитку істини як такої.

Ключові слова: адекватність, буття, інтелект, істина, мислення, річ.

In the article the connection is determined between the word “truth” and the structural transpositions in its content where the three elements are combined: thing, adequacy and word. The difficulties of these transpositions cause the need for the study to single out “the truth of application”, “the truth of proposition” and “the truth of verification” as the main prospects of the development of truth proper.

Key words: adequacy, being, intellect, thing, thinking, truth.

Все в мире имеет ценность. Даже бесценное, в смысле драгоценного как бриллиант или ничтожного как грязь, тоже со временем приобретает определенную стоимость. Ценник становится какбы пропуском для хождения по миру. Незамеченным и неоцененным сущею может только войти в него, но уйти таковым ему ни за что не удастся. Со временем все либо дорожает, либо идет за бесценю на распродаже приснопамятного (правда, тогда по миру идут авансированные ему надежды и ценности).

И все же бесценней всего то, с помощью чего измеряют всякую ценность. Для указания на эту меру человек использует одно суперценное слово – «истина». Кажется, что данное обозначение существует лишь для умозрительной теории. Тем не менее на заре человеческой речи оно использовалось во всем спектре бытия – от потребностей права и религии до нужд жизни и экономики. «Встарь истина означала также наличность, наличные деньги, ныне истиник м. капитал» [3].

Скандалный «Закат Европы» Шпенглера указал только на «надводную» часть айсберга под названием «Запад». Возникновение, расцвет и, уж тем более, констатируемая в нем гибель (Untergang) этого феномена неразрывно связаны с вопросом «Что есть истина?». Особенность же этого вопроса такова, что, будучи

¹ В другой редакции эта, основополагающая для современного умонастроения, мысль Ницше звучит так: «Мы поставили на карту истину... Может быть человечество погибнет в этой игре. Что ж, пускай!» (цит. по [14, с. 149-150]).

заданным, он рикошетом ставит под вопрос самого вопрошающего. Перипетии² в судьбе такого *contra* опроса – предмет понимания данной работы. Целью же ее является обнаружение противоречий, наталкиваясь на которые, движение вопроса об истине отклоняется от изначально заданного направления. Установление природы этих зигзагов поможет понять закономерности развития истины как таковой. Ради подобных усилий, может быть, и разворачивался опыт как сознания, так и самосознания истины – история Запада и западноевропейская философия.

Высоко, в самом центре небесного казначейства, свободно и гордо живет истина. Из этой обители все просматривается и прослушивается до самого основания, и главное, из нее все становится понятным. Но даже здесь, в аристократической избранности, истина не одинока. Ее окружают равнозначные титулы. *Действительность, правильность и правда* – ее сестры; их стоимость в точности такая же. Тем не менее, вопреки указанному тождеству, наша речь явственно выражает, а мысль чутко отзывается на их различия. Например, говорят:

– «музыка, – и оценивают, – *подлинное* (действительное) чудо!»;

– «светофор радуется кисло, – и оценивают, – так говорить нельзя, данное словосочетание *неверно!*»;

– «музыка – подлинное чудо, а светофор же не может радоваться! – И оценивают, – эта мысль: истинная *правда!*».

Все эти высказывания устанавливают одно и то же – стоимость предмета, но по-разному. Причем, не с различных *высот*, а, скорее, *углов* одной и той же высоты истины. Первое говорит о совпадении в объективности, второе исправляет абсурдность речи согласно субъективным (лингвистическим) правилам, третье соединяет в себе оба требования.

Действительность, правильность и правда, в свою очередь, имеют в своем содержании различные смыслы, участие которых придает истине различные оттенки:

– действительность бывает то подлинной, то настоящей;

– правильность – то верной, то точной;

– правда – то аутентичной, то правой.

Находясь на перекрестии этих ценностных векторов, истина окружена упомянутыми абсолютами. Для всюду спешащей повседневности данные слова указывают на что-то одно и свидетельствуют об одном и том же. Тончайшие дистинкции обнаруживаются лишь по мере обособления истины от своего негативного двойника. Как тень, сопровождает ее «родная» альтернатива – неистина. И если истина есть бытие, то неистина есть ее собственное небытие, ничто. Из этой «тени» произрастают фальшь, подделка, обман, подлог, измена, неправда, клевета и зло.

Пары, образуемые из сочетаний истины и неистины, имеют одну оригинальную особенность. В отличие от всех других противоположностей они – самодостаточные. Даже связка «живое – мертвое», при всех претензиях на всеобщность, имеет все же

² Греч. *περίπεταια*. Внезапные осложняющие события, обстоятельства, неожиданные повороты, перемены в чьей-л. жизни, судьбе и т.п. [9, с. 109].

ограничения. Есть вещи, намного превышающие жизнь и смерть, но нет предмета, который смог бы уклониться от оценки «истина – ложь». Что стоит, например, лишь одна рубрика в современной гастроэнтерологии, носящая название «Истинная пищевая аллергия»; здесь о патологии организма (то есть – его неистине) определяют, в каком именно смысле *даже* она может быть истинной.

Отсюда за гарантию безошибочности применения этих пар всякий отдаст самое дорогое и поступит правильно; приобретение будет во сто крат дороже. «Ей и ни [1, Матф. 5, 37] – два слога, однако же, в сих кратких речениях нередко заключаются лучшее из благ – истина, и крайний предел лукавства – ложь» [2, с. 231].

Отправной точкой для крупнейших направлений философии XX века стал факт многообразия сторон знаменитого вопроса об истине. Хайдеггер и Витгенштейн – два самых значительных мыслителя XX века – отталкивались от классической формулировки истины как соответствия мышления и бытия. Только одного заинтересовала ее развитие в онтологию, другого – в лингвистику. Но остается открытым вопрос, как взаимодействуют два крайних смысла истины, истина как действительность и истина как правильность, с «серединой» – истиной как правдой? И если эта система находится в движении, то нужно организовать в ее понимании соответствующим образом.

Впервые истина появилась под именем Правды³. Еще у Цицерона *veritas* означает «то настоящее положение разбираемого (в суде) дела, в противоположность ложному его освещению одной из сторон» [цит. по 10, с. 20]. Обусловленное данным происхождением, применение истины должно было бы ограничиться юриспруденцией или хотя бы непосредственностью социальных отношений. Но случилось иначе. Трансформируясь по ходу вяло-бурно текущей истории, она приобрела еще и другие, по-видимому, автономные, оттенки:

- теократический, как у евреев (эмет – верное слово Божие);
- онтологический, как у славян (Истина = Естина, «живущее», «дышащее»);
- гносеологический, как у греков (алетейя – назабвенное) [10, с. 22].

Наконец, истина выступила как согласованность вещи и ума, бытия и мышления. Каждое из этих трех слов: «вещь», «согласованность» и «ум», – уникально. Сочетаясь, они образуют знаменитое положение «*veritas est adaequatio rei et intellectus*» [12, с. 217], ставшее классическим.

Запад всегда был горд тем, что у него со-знание истины изначально сопровождалось *само*-сознанием. Больше всего его интересовала не столько истина того или иного сущего, сколько – **истина самой истины**. Это стремление вполне оправданно. Без прояснения «вообще» в любой сфере и речи быть не может о прояснении «в частности». Но философия, призванная осуществить данную миссию, с самого начала столкнулась с трудностями методологического порядка. Отрицательная рефлексия элеатов и софистов, интеллектуально дрейфующих в этом регионе, со временем только усилилась. Обнаружилось, что есть серьезные причины для ограничения философских опытов. Оказалось, что определение истины имеет

³ Египетская богиня Маат, позже еврейское «Эмет», еще позже христианское – «Аминь» [9. 21-22, 69], см. так же [8. 53-55].

чрезвычайно громоздкую конструкцию, которая при малейшем движении трещит по всем швам. Не случайно поэтому на вызов классической верификации самые разнородные направления философии XX века ответили проектом «преодоления метафизики», который, фактически, явился программой деструкции вопроса об основании истины. Возникло ощущение, что теперь-то самый больной вопрос истории вопрос, находящийся в фарватере данного преодоления, будет наконец упразднен раз и навсегда.

И здесь опять, в который раз уже в истории Запада, нападающий вынужден признать, что острие собственного копья, которым он собирался сразить неприятеля, направлено на него самого. Более пристальное выяснение сути дела показало, что *сама* установка на уничтожение метафизики покоится все на том же метафизическом фундаменте. То есть вопросы о существовании, или, наоборот, несуществовании истины все равно находятся в исключительной компетенции истины как таковой.

Не в качестве вывода сложнейших умозаключений, а, скорее, вследствие совершенно прозаических нужд повседневности (ведь будни требуют каждый день обновления «ярлыков» цен на вещах), обыденный рассудок все это и *так* знает. Он это знает и действует, а действуя, продолжает безответственно «сорить» указанным определением истины. Только тогда, когда у него что-то не сходится в реализации теоретических или практических задач; только тогда, когда разноголосица религиозных и идеологических ценностей начинает угрожать существованию рода человеческого, – лишь тогда он начинает чувствовать нужду в самосознании истины – в философии.

Но можно ли в одной части решить *такого* ранга вопрос? Полнота (всеобщность) составляет суть понятия «истина». Уже отсюда невозможна фрагментарность ее сознания, и уж тем более – самосознания. Однажды ввязавшись в истину, Запад проникся обреченностью ею. Она стала его отрадой, и она же стала его судьбой. Что же такого «странного» содержится в дефиниции истины?

Возьмем «вещь» (*res*). Европейские языки, где кристаллизовалась данное определение, закрепили за этим словом смысл «реального» (*realitas*). Но что такое реальное? В первоначальном значении «словом *res* у римлян именуется то, что тем или другим образом задевает человека» [13, с. 322]. Отсюда, например, следует, что «*res publica* означает не «государство», а то, что заведомо касается каждого в народе, «захватывает» его и потому становится делом общественного обсуждения» [там же, с. 322].

Средневековье прибавляет к *res* еще значение не только захватывающего, но и установленного, и даже представленного. Так вещь сливается с *ens qua ens* – всем тем, что так или иначе существует: от соломинки до Бога. Позже вещью назовут *все* то, что имеет предикат протяжения, а еще позже – бытия. Наконец, за ней закрепится смысл сущего, *противостоящего* всякому обозначению. Она – десигнат, по поводу которого образовалось само слово. И хотя в современном словоупотреблении разрешается сказать относительно духовных сущностей: выступления, мысли, театральной постановки и т.д. «Это – вещь!» в смысле похвалы, исходный смысл «увлекающего за собой *бытия*» она все равно неустанно берегает.

Но тогда, следует признать, в указанном, первоначальном значении слова, наша установка «взять вещь» бьет мимо цели. Вещь взять, захватить или присвоить нельзя; она сама «берет и захватывает». Только что или, вернее, кого именно захватывает?

Определение истины прямо указывает на это (*zo*). Intellectus – ум, познание, представление, мышление и есть то, в чем нуждается вещь. Призвание мышления – быть захваченным. Правда, сказать про это (мышление) «*есть*» – значит, ничего не сказать. Ум «*есть*» совсем в другом смысле, чем вещь. Слово «intellectus» при проговаривании ведет к своей интимнейшей оболочке – самому слову, несуществующему, в смысле невещественности, знаку вещи. В самом широком охвате под словом самого слова имеется в виду *идеальность* реального (вещи). «Интеллектуальный *лат.* духовный, умственный, разумный, *противоположность* *вещественный*, плотский, телесный, чувственный», – говорит В. Даль, подчеркивая какое-то важное онтологическое противопоставление [4].

Таким образом, под обозначением «intellectus» следует понимать то, что составляет деятельность мысли в противоположность деятельности бытия, все «от фонемы до графемы», всякий знак, устный – от «песчинки до ангела», или письменный – от стенографии до спектрографии, любая про-грамма⁴.

Внешне не очень эмоционально звучит утверждение о том, что мы способны иметь *только* «две идеи: одну – сотворенной мыслящей субстанции, другую – субстанции телесной» [4, с. 335]. Тем не менее, за этой констатацией скрывается событие всемирно-исторического масштаба. В нем западноевропейская мысль с внутренним, тщательно скрываемым сожалением указывает на пропасть, которая разверзлась перед ней. Для наведения мостов через этот разлом человечеству, вероятно, понадобится не меньшая работа, чем для его создания. И она обязательно будет совершена, так как ощущение долженствования согласия между мышлением и бытием никогда не покидало мыслящее существо. Именно это чувство и побуждает вступить в действие третьего по счету фигуранта – «согласие» («соответствие»), на которого ложится вся тяжесть возникшей проблемы.

Равнозначное первым двум словам (ум и вещь) значение имеет термин *adaequatio* (адекватность). Его переводят как «согласованность, приравнение, совпадение, соответствие, сходство, тождество». Основная задача *adaequatio* – дать возможность сосуществовать вещи и слову, десигнату и знаку, бытию и мышлению. Его призвание – предоставить истине право выступить. Кроме того, именно адекватность через частицу «не» (неадекватность, несогласованность и т.д.) определяет «теневую» сторону истины – неистину.

Когда не крайности интеллекта и вещи, а *другие* противоположности вступают в отношение, результат говорит сам за себя. *Adaequatio* между плюсом и минусом создает электрический разряд. Согласование между временем и пространством порождает движение, между самосохранением и самоуничтожением – жизнь. Интрига драмы, которая разворачивается в определении истины, заключается в том, что ум и вещь – *единственные* противоположности в мире, каждую из которых можно и нужно мыслить, не прибегая к другой. При таком взаимном равнодушии, тем

⁴ греч. пред-писание

не менее, *adaequatio* между словом и вещью должна состояться! Бытие и мышление должны совпасть! *Истина* (*veritas*) должна иметь место! Как такое возможно? Откуда происходит это долженствование?

В рассматриваемой дефиниции истины каждый узел, образуемый сочетанием этих трех элементов – *intellectus*, *res* и *adaequatio*, до предела обостряет саму *форму* отношения. Именно поэтому данным определением были поглощены все остальные смыслы истины. Образовался горизонт, где ее основные участники выровнялись в одну линию: «ум» (**intellectus**) – «согласование» (**adaequatio**) – «вещь» (**res**). Здесь каждая связка (края: «ум – вещь», центр: «ум – согласие» и согласие – вещь), обогатившись историческим содержанием, сосредоточила в себе юридический, теократический, онтологический и гносеологический смыслы одновременно.

Истина есть как бы просвет в бытии. Она – программа для прочитывания любого предмета, попадающего в поле постигающего понимания. Она – связующее звено между миром идей и миром вещей. С желанной целью достижения истины каждое мгновение тысячи людей на Земле высказываются относительно волнующих их проблем. Она позволяет присутствовать всему окружающему ее, и, наоборот, сама присутствует как титулованная особа. Отсюда доступен и прозрачен смысл выражения «истина дороже всего». Изъятие этого титула из обращения немедленно повергнет в хаос мир и человеческую речь. Так, что же *она* есть такое?

«Под этим возвышенным и в то же время стертым и тупым словом «истина» имеется в виду то, что делает истинное истинным» [14, с. 10], – говорит современный источник. Говоря *так*, он сознательно тревожит до времени дремлющую толщу встречаемых вопросов. И тогда, уже ожидаемая, лавина проблем устремляется к своему прояснению: что *именно* есть *то*, что делает истинное истинным? можно ли «это» вообще именовать? будет ли истинным само это именование?..

Вполне естественно возникает опасение: не попадаем ли мы, запрашивая сущность истины, в порочный круг доказательства – объяснение одного через то же самое (*idem per idem*)? Кант, например, не скрывает, что он против самой постановки вопроса об истине. Основатель трансцендентальной философии саркастически предупреждает, что «умение ставить разумные вопросы есть уже важный и необходимый признак ума или проницательности. Если вопрос сам по себе бессмыслен и требует бесполезных ответов, то кроме стыда для вопрошающего он имеет иногда еще тот недостаток, что побуждает неосмотрительного слушателя к нелепым ответам и создает смешное зрелище: один (по выражению древних) доит козла, а другой держит под ним решето» [5, с. 335].

Выходит, что обо всем человек может спрашивать, только не об истине; во все он смеет любознательно проникать, только не в существо самой сущности. Но кто дал право табуировать этот предмет? «Все пути Господни – милость и истина» [1. Пс. 24, 10], – указывает древняя книга. Что же тогда путь человека – блуждание вслепую? Почему? «Потому, – отвечает трансцендентальная философия, – что наше познание несовершенно». Но разве *сам* этот «ответ» находится *вне* горизонта истины? Кто предоставил этой осторожности априори презумпцию невинности?

В реальности существует и уверенно разворачивается *непосредственный* опыт предложения, применения и проверки истины. Гордиев узел «за» и «против» вопросов о ней этот опыт не распутывает, а по-македонски разрубает. И если что-то продолжает его тревожить, так это неоднозначность высказывания об истине. Дело в том, что все приведенные выше значения *adaequatio* говорят о совпадении, согласии и т.д. То есть в ее основании все же находится какое-то *единство*. Но вот этого-то единства в указанном опыте и не обнаруживается. Всякий раз одно утверждение порождает диаметрально противоположное, причем, другое имеет *такую же* основательность, как и первое. Начиная с апломба абсолютной серьезности и основательности, обыденный рассудок обязательно заканчивает плохо скрываемой софистикой. Его кружит ритм различных оттенков истины, невольно забрасывая его за ее границы – в пределы противоположности. В итоге ему некуда деваться, кроме как возвыситься из горизонтов сознания истины в мир горизонтов ее самосознания – философии.

Вот пример трех высказываний, свидетельствующих, с одной стороны, об истине, с другой – о неистине:

согласованность	несогласованность
1. Петр – настоящий человек	1. Это золото – фальшивое
2. Верно, что Петр и человек относятся как частное к общему	2. Синтаксически неверно сказать: «Цезарь есть и» [6]
3. Это – правда, Петр – настоящий человек	3.Выражение «Цезарь открыл Америку» не соответствует действительности (оно – не аутентично)

В каждом из них содержатся одни и те же опорные точки из одного и того же источника – классического определения истины. Тем не менее, ими создается *различная* смысловая тональность и разворачиваются ее разные горизонты.

В первом, «Петр – настоящий человек», истина строго ориентирована на вещи, на объективность. Здесь под прицелом находится *действительность* вещи, ее *подлинность* и *настоящность*. На лицо – горизонт «соответствие – слово (ум) – вещь»; в нем слово есть лишь посредник в отношении одной вещи (данной) к другой (образцу). Альтернативой действительности здесь выступает *видимость*. Эта неистина полагает себя в крайностях *фальшивки* и *подделки*.

Во втором, «верно, что Петр и человек относятся как частное к общему», истина направлена на слова, связанные высказыванием. Это субъективно ориентированная истина, ее интересует *правильность* предложения. Ее создает горизонт «соответствие – вещь – слово». Здесь, в отличие от первой истины, вещи являются посредниками во взаимодействии слов предложения. Правильность ориентирована на *верность* и *точность*. Противоположности *неправильного*, *неверного* и *неточного* сопровождают эту истину.

Наконец, в третьем высказывании: «Это – правда, Петр – настоящий человек», истина более всего приближается к классической формулировке, в которой

сочетаются крайние противоположности: мышление и бытие. Данная истина называется *правда*. Ее образует горизонт «вещь – соответствие – слово». *Аутентичность* и *правота* – ее неотъемлемые атрибуты. Ложь, разность и неправота, – обратные стороны истины как правды.

Указанные три разновидности истины находятся в постоянном движении, причем каждая в итоге почему-то разворачивается *против* себя самой. Присмотримся к этим перипетиям и последуем за ними.

Перипетия первая. Применение. Исходное использование *veritas* – это истина как действительность – всамделишное, притоманное, присное бытие. Здесь ее применяют, какбы заранее имея и зная, что она такое.

Действительность есть то же самое, что и подлинность⁵ в смысле настоящности. Однако ее следует отличать от повседневной реальности. Например, вопрос: «Это – действительно бриллиант?», – как бы рассекает монолит этой реальность на две неравноценные части: на настоящую⁶ и ту, которая подлежит оценке. Почти равнозначно спросить «Это подлинный, настоящий или чистый бриллиант?».

Подобным вопрошанием все существующее властно разделяется на две противоположности: одну, в которой хранятся образцы соответствия «на все сто», и другую – как бы ущербную в себе. Справедливости ради, заметим, что подобными вопросами не только разводятся по разные стороны, но и одновременно соотносятся эти половинки. Процедура данного согласования проста, и обязательства его необременительны. Нужно только, чтобы при взаимодействии вещи и ее образца с ними *ничего* не произошло; всякие изменения недопустимы. Здесь одно удостоверяется на подлинность («аутентичность») путем подведения под другое (образец), которое «подводящий» хранит в себе⁷ и о котором он может сказать: «Это – всегда *при* мне». В силу этой простоты, назовем данную истину «применением».

Противостоит подлинному и действительному подделка и фальшивка. Не повезло той вещи, чье бытие не совпало с образцом (причем, не повезло ни по чьей вине, а само собой). Конечно, содержание высказывания, например, «это – фальшивое золото» и высказывания «это – ненастоящий президент» различаются. Первое, золото, при проверке может оказаться медью или оловом. То есть, вполне вероятно, что его сначала неправильно определили. Второе, может иметь другой смысл: например, когда очень похожего на действующего президента человека спутали с ним. В этом случае не вещь, т.е. предмет высказывания, а *слова* не совпали с действительностью. О подобной истине речь пойдет ниже. Здесь же, в высказывании «это – ненастоящий президент», имеется в виду то, что *реально* действующий президент, как сущее, по каким то причинам не совпал с *должным*. Он – лицо, которому оказана честь быть главой государства, не соответствует *понятию* «президент»; допустим, что он вместо

⁵ «Подлинная правда, истинная, во время пыток, этому дан иной смысл: Не скажешь подлинной или подлинной, так скажешь подноготную, будто бы от пытки под дланниками и пытки подноготной. Не от этого ли и самое слово подлинный?» [4].

⁶ В русском языке таковым выступало традиционно число «сто». Ср. до-сто-верность, сто-лица, иконо-стас достоинство и т.д.

⁷ Позже выяснится, что подлинным «хранилищем» этих образцов является народный язык, или, как говорит Ж.-Ф. Лиотар «язык великих рассказов» [7].

того, чтобы следовать интересам своей державы, занимается обеспечением благ своей партии, семьи, религии и т.д.

Но остается открытым вопрос: какова истина идеалов, под которые как под универсальное клише подводятся вещи? И он вполне правомочен, ведь эти идеалы в свою очередь должны попасть под «обстрел» вопросов об истинности. Другими словами, раз здесь, как и в сфере права, речь идет о формальном подведении частного (явления) под общее (закон), вещи под идеал, то, естественно, возникает вопрос о *легитимации*. «Легитимация – это процесс, по которому законодателю оказывается дозволенным провозглашать данный закон нормой» [7, с. 9]. Утверждение «это золото фальшивое» звучит как приговор. Но кем и где установлено, что у металла с этим именем должны быть именно такие признаки? «Этот президент подлинный потому, что он делает то-то, и не делает того-то». И хотя теперь данное утверждение звучит как милость, откуда следует, что истинный президент *должен* делать именно *это* (а если следует, то по какому *праву*)? Гитлер или Вашингтон, Сталин или Черчилль, Буш или Хусейн – истинные глава государства? Кто рассудит?

Здесь бесполезно ждать от истины применения ответов на эти вопросы о принципах легитимации внутри сферы ее действия. Дело в том, что у нее всегда есть возможность скрыться за достоверностью *другой* истины. Наткнувшись на эти вопросы, истина применения резко меняет направленность («к вещам») и начинает движение «к словам». Этот *зигзаг* истины уводит исследование от проблемы подлинности вещей к проблеме правильности предложений.

Перипетия вторая. Предложение. Опроосу на подлинность (истинность и действительность) подлежит все сущее, окружающее нас: вещи, вещества и существа. И не только. К несущей легкости наших собственных *высказываний*, которые мы составляем по поводу этого окружья, мы тоже требовательно обращаем вопрос: верны ли они? правдивы? правильны?

Уже выше, в истине применения, то и дело прорывался вопрос об истине, но вовсе не вещей. Настойчиво заявляла о себе проблема правомочности самих высказываний *об* этом сущем. Когда же относительно *только* слов, а *не* сущего, только мыслей, а не реальности, задействуется вопрос о высшей ценности, траектория истины применения совершает неожиданное движение, даже не в сторону, а назад, и становится истиной «предложения».

Связь слов, называемая высказыванием, в котором имеет место *adaequatio*, может быть определена в качестве «правильного». Предложение же, в котором нарушается единство смысла и тождественность значения, должно быть, наоборот, определено как *неправильное*. Следует учесть еще одно: правильность и правдивость в речи звучат похоже. Но их нужно различать. В правильности не обязательно выходить за истину слов, в то время как в вопросе о правдивости этого не избежать. Можно выражать свои мысли в форме совершенно правильных предложений (даже умозаключений) и при этом либо говорить простодушную неправду, либо бесстыдно лгать.

Действительно⁸, когда встречаются высказывания «Луна умножает четырехугольно» или «светофор радуется кисло», то негодуяще отворачиваются. *Так говорить нельзя! Почему?* «Потому, отвечает непосредственная основательность, что луна светит, калькулятор умножает, а площадь раскинулась четырехугольно».

Значит, утверждать, что «Луна умножает» – неправильно; *неверно*, так как в нем сочетается то, что сочетаться не может. Понятия, принадлежащие разным десигнатам, своевольно объединяются нашей способностью суждения, а *должны* следовать правилам. Каким? Кто укажет истоки этого (теперь лингвистического) долженствования?

Может быть, делу поможет практика истины применения? И в первом случае (неправильного предложения: «Луна умножает»), и во втором (правильного: «Луна светит») субъектом-существительным выступило слово «Луна». Но, увы, здесь подобные ожидания тщетны – в истине предложения данный субъект равно индифферентен как к подлинности, так и к фальшивости.

Значит, невзирая на «подлинность» Луны или светофора и не принимая во внимание соответствие этих высказываний действительности, *все равно* следует указание на неадекватность их правилам предложения. Из-за несоответствия этим правилам они по ценности почти то же самое, что и фальшивый бриллиант. Их существование не вызывает никакого доверия, в то время как выражения «луна светит отраженным светом» или «луна – спутник влюбленных» в том или ином контексте может быть рассмотрено и принято к сведению.

Есть правила для определения рода, а есть и для вида. Разделить, например, животных на «а) принадлежащих императору ... г) молочных поросят ... з) включенных в настоящую классификацию, и) буйствующих, как в безумии ... р) только что разбивших кувшин, о) издали кажущихся мухами»⁹ – значит нанести удар по подлинности деления на виды. Так же, как каким-то непонятным образом вещи в мире *должны* соответствовать своим идеальным образцам (основание истины применения), слова, слагаясь в предложения и суждения, почему-то *обязаны* соответствовать определенным законам речи.

Вот эта недосказанность рано или поздно затемняет безоблачность линии горизонта истины предложения, которая изо всех сил стремится к **правильности** (так же как предшествующая – к действительности). Дело в том, что даже в случае «умножающей Луны» или «абсурдной» классификации животных *неоднозначна* неправильность, неверность и неточность этих высказываний. Что если речь идет о вычислительной машине под *именем* «Луна» или классификации с переменным показателем отношения? Да, и вообще (предыдущее неминуемо ведет к этому выводу), все дело в *значении*, которое вкладывается в то или иное предложение, связанное с тем или иным десигнатом.

Более того, если оказать такое же внимание языку, какое было оказано ранее вещам, то выясняется, что он ведет совершенно самостоятельное существование. Он,

⁸ Впрочем, *здесь* квантор «действительность» превышает полномочия истины предложения и находится в компетенции совершенно другой истины.

⁹ гротескная цитата Х. Борхеса из «некоей китайской энциклопедии». Цит. по [8, с. 75].

формируя для себя правила, позволяет *смыслу* вести образ жизни *игры*. То есть здесь следуют правилам не потому, что им не могут не следовать, а наоборот, потому, что их можно нарушить. Свобода – основание языковой игры; именно она заставляет одни «великие рассказы» одних исторических народов сменяться другими.

Таким образом, и здесь возникает вопрос о легитимации правил языка и логики. Говорят, что в предложениях «Луна умножает» или «Цезарь есть простое число», произошла ошибка логического синтаксиса под названием «путаница сфер» [6]. Но кто, когда, и самое главное, по какому праву «начертал» каждому понятию свою сферу существования? На примере рождения исторических языков вопрос звучит так: кто или что уполномочивает пророков, поэтов и философов закладывать одни смыслы в языковые выражения и отвергать другие?

Эти вопросы тоже меняют движение истины предложения. Отвернуться от них она не может по той причине, что она *тоже* претендует на всеобщность. И этот, второй *зигзаг*, не просто возвращает эту истину в горизонт применения, а побуждает ее к новым структурным перестановкам.

Перипетия третья. Проверка. Это, третье по счету, «рокадное»¹⁰ движение истины самое «странное». Сначала, в истине применения, она курсировала от объектов окружающего мира к объектам высшего порядка (впрочем, *этого же* мира). Затем, в истине предложения, она поселилась в междусловье, в невыносимой легкости человеческих высказываний – царстве субъективности. Но у нее осталась еще возможность попробовать разместиться в пространстве «между» вещами и словами, бытием и мышлением, объективным и субъективным.

«Странной» реализация этой возможности является потому, что здесь неожиданно объявляется имеющим ценность то, что ранее было обесценено. А именно, в случае сомнения в верности и правдивости *мыслей*, воплощенных в слова, в недрах этой истины вдруг принимается решение о поиске опоры для них (мыслей) в сравнении с *вещами*. Причем в сравнении с вещами из *той*, надломленной в себе реальности, которая раньше сама должна была удостоверить свою подлинность приравнением с вещами «на все сто». Как раз эту реабилитацию реальности имеет в виду уже Аристотель, а Фома Аквинский подчеркивает: «ибо речь называется ложной или истинной на основании того, есть вещь или не есть. В самом деле, когда мы говорим, что нечто есть, мы обозначаем, что высказывание истинно, а когда мы говорим, что нечто не есть, мы обозначаем, что оно ложно» [11, с. 203].

Но почему разбитая надвое реальность, одна часть которой имеет свою действительность не в себе, а в другом (образце, идее), *недостоверная* сама по себе действительность, становится вдруг мерой истины (или неистины) речи? Что стоит за этим сначала неожиданным унижением и последующим, еще более неожиданным, возвеличиванием мирности мира? Посмотрим, разве *иное* имеется в виду, когда, например, спрашивают: «сейчас – утро?», или «это – монета?».

Перед нами вопросы, могущие быть проясненными только в свете классического определения истины как соответствия мысли и бытия, субъективного и объективного, слова и вещи, высказывания и предмета. Данную дефиницию можно найти в любом

¹⁰ Движение, параллельное линии фронта истин применения и предложения.

словаре. Выслушаем ответы на поставленные выше вопросы; они-то приведут нас к парадоксальной сущности этой истины.

Пусть на первый дается простой и утвердительный ответ: «Да, сейчас – утро. Светает». В нем, как и в любом другом подобном высказывании, содержится одновременно и истина применения (в смысле «утро – настоящее»), и истина предложения (высказывание вполне правильно). Но претендует он на другую истину. Здесь самые непримиримые в отношении друг друга «вещи», мышление и бытие, должны совпасть, вернее – согласоваться. Однако чтобы это произошло, чтобы голос ума и голос вещи звучали в унисон, необходимо какое-то опосредование. Таковым выступает истина «проверки».

По видимому, нет ничего проще, чтобы проверить высказывание на *adaequatio*, на соответствие тому, что есть в реальности. Стопроцентный материализм реально мыслящего здравого смысла держит равнение только на достоверность органов чувств. Его можно понять: действительно, не доверять же дело проверки мысли, точнее, *следствие* по поводу нее, самой же мысли! Поэтому-то он на этот вопрос: откуда следует, что «сейчас – утро»? – с детской непосредственностью посоветует: «Посмотрите в окно или на часы, и *все (!)*». С утверждением: «Это – монета; она – круглая», дело обстоит в точности так же. Более того, здесь, взяв под наблюдение указанный предмет, можно еще и *расширить* знание об его истине. А это значит, что его можно не только рассмотреть, но и взять в руки. И даже узнать еще нечто новое: то, что он шероховатый, прохладный и т.д.

Но, на самом деле, в подобных утверждениях и их проверке таится фундаментальное онтологическое (если угодно, то и гносеологическое, юридическое и даже теологическое) противоречие, делающее, по всей видимости, невозможной всякую истину!

Присмотримся ближе к этим кажущимся элементарными высказываниями. «Утро» – это одно. Оно включает в себя: белый свет, щебетанье птиц и т.д. *Утверждение* же: «сейчас – утро», – это другое. Оно вообще без звуков, без цветов... «Монета» – это вещь. Вот она: «блестящая, шероховатая, прохладная...». Слова же: «блеск», «шероховатость», «прохлада» – это *совсем* другое. Они ничем не похожи на нее; выражение же: «это монета, она круглая», тем более. Мысли же, стоящие за ними, вообще не имеют ничего общего с так называемой «реальностью».

Иными словами, если ранее, в поисках подлинной реальности или правильных предложений, подведение особенного под всеобщее хотя и проводилось в *одной и той же* сфере (сначала в объективного, затем – субъективного), то здесь подлежит сравнению то, что не имеет в принципе *ничего* общего. Да и что может быть подобного между сказанными, или записанными словами (обозначающими, к примеру, солнце, радость, ангела и т.д.), и *самими* предметами, который они обозначают? Между тем, тысячи слов, ежеминутно выговариваемых живущими на Земле людьми, претендуют на строжайшее соответствие действительности, а значит – на *правдивость*.

Кроме того, установка на правду в качестве цели для этой истины сопровождается крайностями. Если познание соответствует вещи, то *так*

выступающая правда называется *аутентичностью*. То есть, здесь истина имеет характер «*veritas est adaequatio intellectus ad rem*» – истина есть приравнение познания к вещи. Если же наоборот: вещь подстраивается под познание, то она выступает как *одобрение*. В этом случае ее формула: *veritas est adaequatio rei ad intellectum* – истина есть приравнение вещи к познанию. Это – правда как *правова*. Таким образом, замена соединительного союза «et» на подчинительный «ad» придает нейтральной истине как правде теоретический (созерцательный) и практический (преобразующий) оттенки.

Каждый из этих двух аспектов истины проверки: правда как аутентичность и правда как правова – сталкиваются в самих себе с проблемой возможности согласования противоположностей. Но как может ум синхронизировать свою деятельность с вещью в *теории*, если у них нет ничего общего? И почему вещи должны удовлетворять желаниям ума в *практике*, если у них по определению нет и быть не может никакой точки соприкосновения?

Откуда берет истина применения «вещи на все сто»¹¹, а истина предложения – правила языка, согласно которым *нельзя* приписать луне предикат умножения? И почему истина вещей вдруг делает странный зигзаг в истину слов, а та, наоборот – в истину вещей?

Неужели рассмотренные перипетии истины: применения, предложения и проверки, есть в действительности *история* истины? Но разве может это «суперпонятие» иметь множественное число? Разве может истина иметь в себе свою противоположность – неистину, и, тем более – историю?

Наконец, как узнать, что *само* наше вскрытие различных смыслов истины было подлинным, точным и правдивым, то есть – *истинным*? Если же, в случае положительного ответа, данное рассмотрение имеет таки какое-то отношение к истине, то к *какой* именно: применения, предложения или проверки? Здесь вопрос об истине настигает нас самих.

Вернее, он *всегда* настигает спрашивающего о нем. В этом – необычайность вопроса об истине. Любое другое вопрошание оставляет автора за пределами действия, это же, как только он в нем окажется, немедленно выводит его из тени¹². Выводить то выводит, но тут же загоняет его в тупик объяснения «*idem per idem*». Получается, что истину нужно знать *до* истины. В самом деле, все указанные выше смыслы истины (действительность, правильность и правда) или намеченные в других исследованиях (теологический, юридический, онтологический и гносеологический), в свою очередь, *предполагают* свой принцип раскрытия. Над всеми этими смыслами как дамоклов меч занесен вопрос: с точки зрения какой истины исследовалась та или иная истина и выносилось скоропалительное заключение по поводу нее?

Вышеизложенный опыт частью негативен. Его задачей было обозначить *перипетии*, происходящие с истиной и подготовить почву для возникновения

¹¹ В зороастризме есть предание о небесной стране Ахура-Мазды, где внутри Священной Горы хранятся образцы всего, что было создано творцом на Земле.

¹² В этой смысле слово «истина» при проговаривании обладает властной *магией* вызывать на «ковер» ответственности всякого, кто запрашивает его.

следующего вопроса. Скептик, сталкиваясь с проблемами (а их десятки) горизонта «слова – соответствие – вещь», берет за основание отдельно взятый эпизод. Исходя из этой абстракции, он сразу делает вывод о невозможности познания истины как таковой. Но факт *естественного* вторжения истины правды (горизонт проверки) в истину двух предшествующих горизонтов (применения и предложения) в форме проблемы легитимации и их ответная реакция на него указывают на взаимную *встроенность* всех трех истин.

Так на первый план выходит вопрос о сущности самого этого вторжения. То есть теперь самое время спросить не о перипетиях истины, а об *истине* перипетии. Скорее всего, в хаосе метаний взад-вперед, в зигзагообразных движениях истины проходит какой-то необходимый процесс структурных преобразований. И если столь популярные сейчас понятия «Запад», «История» и «Сознание» сущностно связаны с положением «*veritas est adaequatio rei et intellectus*», то раскрытие перипетий истины (и далее – истины перипетии) может стать необходимым шагом вперед в понимании истины истории сознания Запада.

Впервые ребенок фиксирует изменчивый калейдоскоп окружающего мира скрепой «хорошо – плохо». Уже в ней в сублимированном виде содержатся все более поздние захваты: «добро – зло» и «право – преступление». Это – генетический ряд вызревающих последовательно друг за другом ступеней сознания истины. Но в самое крепкое объятие попадает мир, когда человек охватывает его тройным, теперь уже *горизонтальным*, обручем сознания истины: «подлинное (всамделишное) – поддельное (невсамделишное)», «правильное – неправильное», «правдивое – ложное». Здесь первые две истины, когда им становится душно в опросе по легитимации собственных оснований, указывают на третью. Может ли истина проверки снять проблемы истин применения и предложения?

Ничего подобного! Вместо того чтобы попытаться хоть как-то сгладить противоречие *подведения* особенного под всеобщее в объективном или субъективном (вопрос о подлинности или правильности), истина как правда переводит эту проблему, по-видимому, в плоскость нерешаемости вообще. Подумать только, две, не имеющих *ничего* общего, самостоятельных субстанции – слова и вещи, бытие и мышление – в истине как правде должны объясниться во взаимной привязанности! Почему все усилия созревания противоположностей приводят к столь губительной постановке вопроса? Или ..., все же, прав Парменид: мыслить и быть – суть одно и то же?! Именно на этот просвет указывает в 1802 году Гельдерин: «*Nah ist und schwer zu fassen der Gott. Wo aber Gefahr ist, wächst das Rettende auch...*» («Близок и труден для понимания Бог. Но где опасность, там вырастает и спасительное»)» [15. S. 242]. Значит, настало время перестать рассматривать *отдельно* перипетии объективной и субъективной истин, а поставить вопрос об истине самой *перипетии*.

Сформулируем выводы: в зависимости от *medius terminus* (среднего термина) в каждом горизонте истины возникают три различных смысловых оттенка: истина как действительность, истина как правильность и истина как правда. Двигаясь от онтологии к лингвистике и далее соединяя эти края в классической формулировке,

истина, с одной стороны, обостряет противоречие в своем содержании, с другой же – сама создает возможность для его продуктивного разрешения.

Литература:

1. Библия. – М.: Российское Библейское Общество, 2000, – 300 с.
2. Василий Великий. Творения. – М, 1846. – Ч. 3. – 271 с.
3. Даль В. Толковый словарь. – М.: "Цитадель", 1998.
4. Декарт Р. Первоначала философии // Сочинения. – М.: «Мысль», 1989, – 654 с.
5. Кант И. Критика чистого разума. – С.-Петербург: ИКА «ТАЙМ-АУТ», 1993. – 472 с.
6. Карнап Р. Преодоление метафизики логическим анализом языка // Вестник МГУ, сер. 7 «Философия», № 6, 1993.
7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М.: "АЛЕТЕЙЯ", Санкт-Петербург, 1998. – 63 с.
8. Титов В.Д. Логическое знание в его социально-исторической детерминации. – Х.: «Регион-информ», 2004, – 259 с.
9. Словарь русского языка в 4-х тт. – Т. 3. – М.: Русский язык, 1984. – 749 с.
10. Флоренский П. Столп и утверждение истины. – М.: Правда, 1990. – 487 с.
11. Фома Аквинский. Комментарий к «Метафизике» // Сочинения. – М.: УРСС., 2002. – 229 с.
12. Фома Аквинский Сумма теологии. Ч. 1. – К: Эльга., – М.: Элькор-МК., 2002. – 560 с.
13. Хайдеггер М. Вещь // Время и бытие. – М.: «Республика», 1993. – 445 с.
14. Хайдеггер М. О сущности истины // Разговор на проселочной дороге. – М.: Высшая школа, 1991. – 190 с.
15. Holderlins Werke. In zwei banden. Erste band. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. 1989. –313 s.
16. Nietzsche F. Werke XI, S. 268.

УДК 140.8

Мешков В.М.

ГОТЫ И СЛАВЯНЕ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ КООРДИНАТ ИХ МЕНТАЛЬНЫХ ПРОСТРАНСТВ)

У статті розглядаються наслідки впливу Римської імперії на формування культурних і ментальних особливостей деяких племен, які населяли її територію (готів і слов'ян).

Ключові слова: готи, слов'яни, культурні і ментальні особливості, Римська імперія.

The consequences of Rome Empire influences on forming cultural and mental peculiarities of a number of tribes that inhabited its territories (Goths and Slavs) are considered in this article.

Key words: Goths, Slavs, cultural and mental peculiarities, Rome Empire.

Актуальность. Траектории развития варварских племен готов и славян в VI–IX веках оказались существенно различными. К концу первого тысячелетия языческая система координат очерчивала горизонт ментальных пространств славянских племен. Это означает, что предельными устремлениями, целями субъектов ментального пространства такого типа могли быть только натуралистические, эротические ценности, основным средством достижения которых являлась физическая сила, насилие. Однако это обстоятельство не означает, что у славян отсутствовали представления о чести, верности, справедливости и других добродетелях. Важно то, что последние не выступали в качестве предельного основания в оценке всего происходившего, основного ориентира в поведении, поэтому они не носили обязательного характера, так или иначе были натуралистически насыщены. Физическая сила, натуралистические ценности в этой системе координат всегда были более привлекательны, более предпочтительны.

Система координат ментального пространства античной культуры (в том числе и византийской) была принципиально иной. В ней доминирующие темы «разума», «закона», «свободы», «добродетели», «красоты» очерчивали горизонт жизненного мира, определяли систему представлений должного. В этом жизненном пространстве натуралистические ценности носят производный характер, в значительной степени смягчаются, попадают под контроль нравственно-правового порядка. Поэтому для византийцев культура восточных славян представляла собой чуждое, неизведанное пространство.

Цель. В данной статье с помощью тематического культурологического подхода мы попытаемся показать, что готы и другие варвары, захватившие территорию Западной римской империи, постепенно входили в систему координат ментального пространства западноевропейской культуры, в то время как славяне оставались в натуралистическом жизненном мире.

Восточные славяне проживали на территории для западноевропейцев мало изученной (на картах западноевропейцев земли выше нижнего течения Днепра и Дона практически не обозначены, т.е. не известны). Византийский историк VI века Прокопий Кесарийский ограничивался описанием лишь прибрежных земель

Элевсинского Понта (т.е. Чёрного моря), специально оговариваясь на приблизительности его сведений: «Такова окружность Понта Элевсинского от Калхедона (Халкедона) до Византии. Но какова величина этой окружности в целом, этого я точно сказать не могу, так как там живёт такое количество, как я сказал, варварских племен, общения с которыми у римлян, конечно, нет никакого, если не считать отправления посольств» [3, с. 388–389].

Натуралистически-силовая система координат восточных славян, ее несовместимость с византийской в полной мере проявляется во время разбойничьих набегов, отличавшихся свирепой жестокостью, о чем единодушно свидетельствуют византийские писатели и историки с VI по XI столетия. Одно из наиболее ярких описаний оставил Прокопий Кесарийский: «Варвары... силой взяли город. До пятнадцати тысяч мужчин они тотчас же убили и ценности разграбили, детей же и женщин обратили в рабство. Вначале они не щадили ни возраста, ни пола; оба эти отряда с того самого момента, как ворвались в область римлян, убивали всех, не разбирая лет, так что вся земля Иллирии и Фракии была покрыта не погребенными телами. Они убивали попадавшихся им навстречу не мечами и не копьями или какими-нибудь обычными способами, но, вбив крепко в землю колья и сделав их возможно острыми, они с великой силой насаживали на них этих несчастных, делая так, что острое этого кола входило между ягодицами, а затем под давлением [тела] проникало во внутренности человека. Вот как они считали нужным обращаться с ними... Так сначала славяне уничтожали всех встречающихся им жителей. Теперь же они и варвары из другого отряда, как бы упившись морем крови, стали некоторых из попадавшихся им брать в плен, и поэтому все уходили домой, увозя с собой бесчисленные десятки тысяч пленных» [3, с. 322]. «Они (авары – *В. М.*) подослали племя славян, – пишет Византийский историк Феофилакт Симокатта, – и огромное пространство римских земель было опустошено. Славяне дошли вплоть до так называемых «Длинных стен», прорвавшись через которые на глазах у всех произвели страшную резню» [4, с. 35]. Описание подобных зверств со стороны славян легко продолжить.

Поскольку представления о чести, верности, милосердии и под. не были доминирующими в натуралистическом жизненном мире славян, то вероломство, жестокость, недисциплинированность и неорганизованность были нормой варварского существования. «В общем, они коварны, – пишет Псевдо-Маврикий, – и не держат своего слова относительно договоров» [5, с. 28], «...славяне по природе своей ненадёжны и склонны к злу, а поэтому их следует остерегаться» [1, с. 58].

Те варвары, которые вплотную соприкоснулись с христианством и достижениями античного духа, в относительно короткий срок испытали разительные перемены. Вандалы, разрушители Рима, осев на севере Африки в Ливии, быстро усвоили античный образ жизни. «С того времени, как они завладели Ливией, все вандалы ежедневно пользовались ваннами и самым изысканным столом, всем, что только самого лучшего и вкусного производит земля и море. Все они по большей части носили золотые украшения, одеваясь в мидийское платье, которое теперь называют шелковым, проводя время в театрах, на ипподромах и среди других

удовольствий, особенно увлекаясь охотой. Они наслаждались хорошим пением и представлениями мифов; все удовольствия, которые ласкают слух и зрение, были у них весьма распространены. Иначе говоря, все, что у людей в области музыки и зрелищ считается наиболее привлекательным, было у них в ходу. Большинство из них жило в парках, богатых водой и деревьями, часто между собой устраивали они пиры и с большой страстью предавались всем радостям Венеры» [2, с. 252–253].

Более глубокую духовную эволюцию претерпели готы, заселившие земли Апеннинского полуострова. Их самый знаменитый царь Теодорих, как пишет Прокопий Кесарийский, «в высшей степени заботился о правосудии и справедливости и непреклонно наблюдал за выполнением законов; он охранял неприкосновенной всю страну от соседних варваров и тем заслужил высшую славу и мудрости, и доблести... По имени Теодорих был тираном, захватчиком власти, на деле же самым настоящим императором, ничуть не ниже наиболее прославленных, носивших с самого начала этот титул; любовь к нему со стороны готов и италийцев была огромна, не в пример тому, что обычно бывает у людей» [3, с. 22]. После смерти Теодориха власть принял его внук Аталарих. «Будучи опекушкой своего сына, Амалазунта держала власть в своих руках, выделяясь среди всех своим разумом и справедливостью» [85, с. 23]. «Амалазунта хотела, чтобы ее сын по своему образу жизни был совершенно похож на первых лиц у римлян, и уже тогда заставляла его посещать школу учителя» [85, с. 23–24]. Согласно Прокопию, после смерти Аталариха, власть захватил Теодат, одним из главнейших стремлений которого были занятия философией, и он считал себя последователем платоновской школы [85, с. 26].

Безусловно, смягчению нравов готов в значительной степени способствовало принятие ими христианства. Однако при анализе ценностно-тематических структур речей готских предводителей, которые приводит Прокопий Кесарийский (очевидно, что эти речи не являются стенограммой действительно произнесенных речей; между тем, представляется, общая ценностно-мыслительная направленность в них воспроизведена), не возникает сомнений, что определяющими мотивами поведения готской элиты выступали образцы греческого и римского гуманистического духа (доблести, справедливости, чести, верности и т. д.). В высокогуманных, благородных поступках царя готов Тотилы отчетливо прослеживается влияние античных образцов. Так, «когда Тотила взял Неаполь, он проявил по отношению к сдавшимся так много человечности, что этого нельзя было ожидать ни со стороны врага, ни со стороны варвара. Застав римлян настолько истощённых голодом, что у них уже и в теле не оставалось никакой силы, боясь, как бы, внезапно накинувшись на еду до крайнего насыщения, они, как это обычно бывает, не задохнулись, он придумал следующее: поставив стражу в гавани и у ворот, он не велел никому выходить оттуда. Сам он стал выдавать всем пищу в меньшем количестве, чем им хотелось, мудро проявляя в этом своего рода скупость, но каждый день он прибавлял столько к этой норме, что не чувствовалось, что происходит эта прибавка. Таким образом, он укрепил их силы, а затем, открыв ворота, он разрешил каждому из них идти, куда он хочет» [3, с. 231–232]. Византийским воинам, защитникам Неаполя «он дал коней и повозки, одарил их деньгами на дорогу и разрешил им отправиться сухим путём в Рим, послав вместе с

ними в качестве проводников некоторых из знатнейших готов» [3, с. 232]. Эти примеры были приведены для того, чтобы показать существенное отличие ментального пространства германских племен (готов, вандалов и др.), захвативших земли Западной Римской империи, от жизненного мира славян VI–VIII веков. Первые, вступив в длительный непосредственный контакт с населением постримского пространства, к шестому веку уже пережили ментальную революцию. Они приняли христианство и фундаментальные ценности античности (разума, добродетели, красоты, доблести, славы и под.). Это обстоятельство означает, что ментальное пространство готов и других германских племен этого периода определялось тремя ФТС и представляло собой синтез трех субпространств – языческого, христианского и античного. При этом христианские и древнеримские темы-ценности, судя по всему, выступали в качестве базовых, определяли систему координат ментального пространства культуры. В то время как ценностно-мыслительное пространство славян (в том числе и восточных) к IX веку оставалось преимущественно натуралистическим, дионисийским, в котором доминировали, задавали норму жизни темы «силы», «добычи», «эроса», «насилия» и «страха».

Важным обстоятельством в языческой культуре славян (в том числе и восточных) была бытовая неустроенность, в значительной степени равнодушие к благоустройству жизни, пренебрежительное к нему отношение. Доминирующая тема «красоты» в античной культуре задавала устойчивую ориентацию на благоустройство, украшение внешнего быта. После разрушительных «темных веков» в X веке в Западной Европе эта традиция начинает возрождаться. В языческой культуре восточных славян подобной установки не было. Бытовая неустроенность, равнодушие к внешнему благополучию были нормой славянского образа жизни.

Опять обратимся к Прокопию Кесарийскому: «Живут они в жалких хижинах, на большом расстоянии друг от друга, и все они часто меняют места жительства... Образ жизни у них, как у массагетов, грубый, безо всяких удобств, вечно они покрыты грязью, но по существу они не плохие и совсем не злобные, но во всей чистоте сохраняют гуннские нравы» [3, с. 250]. Жизнь славян проходила в постоянном ожидании опасности со стороны других племен (чаще всего кочевников с лесостепной зоны). Псевдо-Маврикий отмечает: «Они селятся в лесах, у неудобных рек, болот и озер, устраивают в своих жилищах много выходов вследствие случающихся, что и естественно, опасностей. Необходимые для них вещи они зарывают в тайниках, ничем лишним открыто не владеют и ведут жизнь бродячую» [5, с. 27].

Таким образом, с одной стороны, щедрая продуктивность окружающей природы, малая плотность населения создавали благоприятные для жизнедеятельности условия, с другой – постоянная угроза со стороны степи, кочевников-скотоводов – всё это способствовало формированию уникальной культуры и ее пространственной конфигурации, в которой были слабо выражены стимулы к упорному систематическому труду, улучшению быта и образа жизни, и вместе с тем варварство приобретало смягченные формы (отсутствие жесткого культа вождей, кастовой системы, воинственного характера, жесткой системы табу, обычая умерщвления

увечных новорожденных детей и престарелых родителей, относительная свобода женщины и др.).

Важной особенностью языческой культуры восточных славян является её «экзистенциальный» характер. Языческая культура древних славян – это чисто «экзистенциальная» культура, которой присущи два отличительные признака: отсутствие потребности и возможности к трансцендированию и самоконструированию. То есть, с одной стороны, для нее характерна привязанность ориентиров и ценностей к сфере здесь-бытия, отсутствие устремленности выйти за его пределы в созданный более совершенный, благоустроенный материальный мир или в умопостигаемый высший духовный мир, жизнедеятельность людей осуществляется в заданном преимущественно природной средой чувственно-материальном пространстве. С другой стороны, отрывочные сведения о быте славян показывают аморфность, неопределенность, неупорядоченность социальной структуры, религиозной жизни, всего образа жизни. Это означает, что в родоплеменных сообществах полян, древлян, кривичей и др. были слабо развиты социальные механизмы стабилизации, упорядочивания общественного организма, практически отсутствовала самоконструирующая деятельность.

Это была цельная культура силы, ловкости, удалства, непосредственных чувств и страстей, душевной широты. В радости и в страдании эта культура не была отягощена рефлексией, не замыкала свой взор на самое себя. Занятие земледелием, тенденции к оседлому образу жизни создавали предпосылки для формирования «рефлексивного» типа культуры снизу (развитие материального производства, рост разделения труда и социальной дифференциации и др.). Однако эти процессы были нарушены, заторможены внешними и внутренними дестабилизирующими факторами. Поэтому характер языческой культуры восточных славян оказался двойственным: с одной стороны, обращенным, полностью погруженным в чувственно-материальное наличное бытие, а с другой – славянская культура, словно подкошенная, лишалась корневой опоры в этом же чувственно-материальном мире. Вероятно, разрешение этого конфликта выразилось в усилении ориентации на настоящее, непосредственное переживание и устремление на ближайшие заботы и цели.

Вывод. Завершая рассмотрение языческой культуры восточных славян, выделим два важных момента. Во-первых, в этой культуре не получил развитие процесс индивидуализации славян, приводящий к обособлению индивида. Во-вторых, в тематическом пространстве языческой культуры, вероятно, не было темы общеславянского единства. Представляется, что кругозор восточного славянина заканчивался на границе рода и племени.

Литература:

1. Гельмгольд. Славянская хроника. – М., 1963.
2. Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. – М., 1989.
3. Прокопий Кесарийский. Война с готами. – М., 1996.
4. Феофилакт Симокатта. История. – М., 1957.
5. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Н.П. Грацианского, С.Д. Сказкина. Т. 1. Раннее Средневековье. – М., 1961.

КОНЦЕПЦИЯ БОЛЬШИХ ЦИКЛОВ

В статті зроблена спроба дати уявлення про те, як західна парадигма війни і миру виявляла себе в різних мілітаристських концепціях, які набули поширення в 1970-80-ті рр. Незважаючи на різницю в трактуванні великих хвиль тими або іншими авторами, їх переконання на роль воєн в історії людської цивілізації є важливою методологічною базою для репродукції нових мілітаристських концепцій, які набули поширення в умовах однополярного світу.

Ключові слова: війна, мир, великі хвилі, гегемонія, домінування.

The author studies how the war and peace paradigm influence the development of different war concepts, which were popular in the 70-90th of the 20th century. In spite of diversity of the views on the great waves the founders of the theory are unanimous that the role of war in the world history is an essential methodological base for reproduction of new war concepts developed further in the monopolar world.

Key words: war, peace, great waves, supremacy, superiority.

Западная социально-философская парадигма войны и мира наиболее явно проявляла себя в различных милитаристских концепциях, которые получили распространение в 70-80-х годах XX века. Методологически милитаристские концепции базируются на концепции *больших циклов*, анализ которой позволит определить ее роль для новых милитаристских концепций, которые в 90-х годах XX века продолжали создаваться и в условиях однополярного мира.

Анализ научной литературы показал, что ряд западных исследователей (И. Валлерстайн, Дж. Модельски, У. Томпсон, А. Тойнби, Р. Гилпин) предложили свое видение истории и места в ней войн. К сожалению, комплексного исследования западной социально-философской парадигмы войны и мира проведено не было, не осуществлялся и анализ ее трансформации в условиях перехода от противостояния двух социально-политических систем к однополярному миру.

Основная цель данного исследования – осуществить комплексный анализ современной западной парадигмы войны и мира, путем анализа концепции *больших циклов* и ее роли при трансформации парадигмы в условиях перехода от двухполярного к однополярному мироустройству.

Еще анализ мировой истории, проделанный А. Тойнби, позволил ему рассматривать весь ход мировой истории через призму больших циклов войны и мира [1]. Он выделял две тенденции, которые действуют в мировой политике, – равновесия сил и циклической самоамортизации. Он доказывал, что в любом сообществе, состоящем из двух и более государств, всегда существует тенденция регулировать изменения баланса сил через систему постоянных регуляторов. Рост военной и экономической мощи того или иного государства вынуждает членов международного сообщества использовать дипломатические (наиболее желательный путь) и военные (если необходимо) средства для сохранения стабильности в мировой системе. Так как дипломатические средства по поддержанию равновесия сил достаточно часто бывают

неэффективны в условиях возрастания мощи и притязаний того или иного государства, война является доминирующим инструментом по поддержанию политического баланса сил в мировом сообществе. Вместе с тем, подход к оценкам войн, по Тойнби, не может быть одинаковым. Как он отмечает, «самое важное действие в однородном ряде событий, чередующихся в определенном цикле – вспышка большой войны, когда государство, мощь которого существенно возросла, пытается воздействовать на мировое сообщество, в том числе и военными средствами, что в ответ порождает коалицию государств» [2, р. 251]. То есть, с точки зрения А. Тойнби, есть войны и есть всеобщие войны. Всеобщие войны пытаются вовлечь в сферу военных действий как можно больше участников мирового сообщества. Когда военная и экономическая мощь того или иного государства значительно возрастает, оно пытается изменить сложившийся баланс сил, что приводит к росту напряженности в мировой политической системе. Все возрастающая мощь государства, рост угрозы мировому сообществу, нарушение баланса сил вынуждают другие государства консолидироваться и заключать союзы, в том числе и военные, против зарождающего гегемона [3]. Вместе с тем и большая война не решает всех проблем, накопившихся между противоборствующими сторонами. Установленный после всеобщей войны мир (А. Тойнби называет его – *кратковременный мир*) удовлетворяет членов мирового сообщества только в течение ряда лет. Нерешенные проблемы между государствами актуализируются и детерминируют очаги напряженности, ведущие к новым конфликтам и войнам (по терминологии А. Тойнби – *дополнительные войны*). Данный род войн обычно менее разрушителен, чем большая война, но вместе с тем более конструктивен, так как способствует разрешению конкретной нерешенной проблемы межгосударственных отношений. После завершения череды малых войн наступает относительно длительный мирный период (по терминологии А. Тойнби – *всеобщий мир*), который заканчивается с появлением нового гегемона, недовольного своим местом и ролью в мировом сообществе. Цикл замкнулся. С точки зрения А. Тойнби, в современной мировой истории можно выделить пять циклов, каждый из которых можно разбить на пять фаз.

Циклическая модель войны и мира в истории современного Запада (по А. Тойнби)

Фаза	Увертюра (1494-1568)	Первый цикл (1568- 1672)	Второй цикл (1672- 1792)	Третий цикл (1792- 1914)	Четвертый цикл (1914 – ?)
Предостерегающие войны			1667-1668		1911-1912
Всеобщая война	1494-1525	1568-1609	1672-1713	1792-1815	1914-1918
Кратковременный мир	1525-1536	1609-1618	1713-1733	1815-1848	1918-1939
Дополнительные войны	1536-1559	1618-1648	1733-1763	1848-1871	1939-1945
Всеобщий мир	1559-1568	1648-1672	1763-1792	1871-1914	

Современная западная история, по А. Тойнби, берет начало с противостояния Франции Валуа и Австрии Габсбургов с 1494 года, когда обе эти страны стремились занять доминирующее место на европейском континенте. В процессе разворачивания *увертюрного цикла* в противостояние двух включается с 1550-х годов третья сторона – Испания. Нидерланды и Швеция появились в первом цикле, только чтобы быть замененными Великобританией и Пруссией во втором. Ослабленная Испания выбывает из числа мировых лидеров во втором цикле, на ее место кооптируется Россия. К концу третьего цикла Италия, США и Япония значительно укрепляют свою экономическую, политическую и военную мощь и стараются занять роль ключевых игроков в системе международных отношений. Передел мировой власти приводит к трагическим последствиям в рамках четвертого цикла современной истории.

Дж. Модельски выделяет четыре фазы на вековом отрезке истории [4]. Согласно его видению мировая система проходит через все эти 4 стадии и начинает новый цикл. Он строит свою концепцию, начиная с 1430 года, и экстраполирует ее до 2030 года. И что самое интересное, несмотря на то, что концепция была опубликована в 1987 году, многое уже в ней сбылось. Согласно Дж. Модельски, каждая фаза длинного цикла формирует особенный образец поведения. Фаза глобальной войны (*макрорешения*) отмечена ожесточенным насилием, но одновременно она снимает вопрос лидерства в мировой системе. Фаза *выполнения* характерна наличием одного мирового лидера, обладающего значительным военным и экономическим потенциалом. Фаза *урегулирования* ставит вопрос о правомочности мирового гегемонизма той или иной державы, новые глобальные проблемы становятся доминирующими для социума. В фазе *коалиционности* мировой лидер теряет окончательно свои позиции в системе международных отношений, это период появления нового лидера и создания новых коалиций. Данная концепция, как явствует из анализа таблицы, достаточно ясно показывает место и роль глобальной войны в истории человечества. В столбце *Макрорешение (глобальная война)* мы находим все основные войны современного периода. Не требует доказательств роль в мировой истории войн эпохи Наполеона и двух мировых войн XX столетия. А что касается более ранних войн, то всякий кто основательно изучал историю, знает, что победы в войнах Индийского океана подняли престиж и значение Португалии в жизни мирового сообщества до пиковой величины, до которой она уже больше никогда не поднимется в последующем. И это как раз приходится на 1516 – 1540 года. Вступление мирового сообщества (по Дж. Модельски – сообщества демократий) в третье тысячелетие обещает к 2030 году серьезную глобальную войну, последствия которой трудно предсказуемы.

Длинные циклы глобальной политики Дж. Модельски

Цикл	Фазы			
	Урегулирование (глобальные проблемы)	Коалиционность (основной союз)	Макрорешение (глобальная война)	Выполнение (мировой властвующий лидер)
1	1430, открытия	1460, Бургундский союз	1494, Итальянские войны и войны Индийского океана	1516, <i>Португалия, Испания</i>
2	1540, интеграция	1560, международный кальвинизм	1580, голландско-испанские войны	1609, <i>Нидерланды, Франция</i>
3	1640, политическая структура	1660, Англо-голландский союз	1688, войны Великого союза	1714, <i>Великобритания I, Франция</i>
4	1740, индустриальная революция	1763	1792, войны Французской революции и Наполеона	1815, <i>Великобритания II, Германия</i>
1	1850, революция в сфере знаний	1873, Англо-американские специальные отношения	1914, Первая и Вторая мировые войны	1945, <i>США (СССР)</i>
2	1973, интеграция	2000, сообщество демократий	2030	

Р. Гилпин рассматривает мировую историю через призму «войны за гегемонию». Данные войны, с точки зрения Р. Гилпина, возникают из-за стремления отдельных стран «изменить сложившуюся международную систему путем территориальных, политических и экономических притязаний» [4, р. 30]. Государства, которые начинают доминировать в экономической, технологической и военной сферах, стремятся изменить сложившийся мировой порядок и готовы идти на крайние меры, вплоть до вооруженного насилия для того, чтобы занять место «гегемона» в мировой политической системе. После смены «гегемона» мировая система переходит в состояние устойчивости и процветания. Именно доминирование одного государства обеспечивает порядок в мировой системе, считает Р. Гилпин. Потому что прежде всего сам «гегемон» заинтересован в сохранении сложившейся стабильности, потому что она позволяет ему сохранять лидирующее положение. Но гегемонизм требует больших финансовых вложений в непроизводственную сферу, связанную с поддержанием своего мирового лидерства, обеспечения упорядоченности функционирования сложившейся мировой системы. Нарастающие экономические,

технологические и военные возможности других государств приводят к тому, что *гегемон* утрачивает свои позиции в мировом сообществе, становится неспособным нести бремя мирового лидера. Попытка, с одной стороны, удержаться любыми средствами на мировом Олимпе, а с другой, перехватить у пошатнувшегося «гегемона» власть, приводит к возникновению *войн за гегемонию*.

Войны за гегемонию (по Р. Гилпину)

Война	Продолжительность	Комментарии
Тридцатилетняя война	1628-1648	Несостоявшееся габсбургское притязание на имперскую гегемонию
Войны Людовика XIV	1667-1713	Несостоявшееся французское притязание на имперскую гегемонию
Войны Французской революции / Войны Наполеона	1792-1814	Несостоявшееся французское притязание на имперскую гегемонию, Великобритания занимает доминирующие позиции в мировом сообществе
Первая мировая война	1914-1918	Первый отраженный вызов Германии
Вторая мировая война	1939-1945	Второй отраженный вызов Германии, США занимают доминирующие позиции в мировом сообществе

С точки зрения мир-системного подхода И. Валлерстайна, всю историю современной цивилизации можно рассматривать как стремление к доминированию отдельных государств в сферах промышленности, торговли и финансов [5]. Когда такое доминирование достигнуто, то можно говорить о появлении мирового лидера. И. Валлерстайн считает, что только три государства – Нидерланды в XVII веке, Великобритания в XIX веке и США во второй половине XX века достигали этого уникального и относительно недолгого статуса. Взлет и падение мировых лидеров он связывал со стадиями расширения и сокращения в мировой экономике.

Мировые войны и главные стадии взлета и падения государств
(по И. Валлерстайну)

Главные фазы	Альфа-цикл	Бета-цикл	Гамма-цикл
Наращение гегемонии	1575-1590		1897-1913/20
Период победы	1590-1620	-1815	1913/20-1945
Мировые войны	1618-1648	1792-1815	1914-1945
Абсолютное доминирование	1620-1672	1815-1873	1945-1967
Мировой лидер	Нидерланды	Великобритания	США
Утрата гегемонии	1672-1700	1873-1897	1967-

Каждый исторический цикл включает в себя четыре фазы. Фаза *нарастания гегемонии* связана с возрастающим числом острых конфликтов, в том числе и

военных, обусловленных стремлением отдельных государств разрушить сложившуюся систему мироустройства, осуществить передел сфер влияния и захватить мировое лидерство. *Период победы* характеризуется уходом с роли мирового лидера государства, которое не оказалось способным удержаться на мировом политическом Олимпе и сменой мирового лидера. Фаза *абсолютного доминирования* предполагает достижение экономического господства страной – мировым лидером, в этот период возможны только локальные конфликты с участием гегемона. Фаза *утраты гегемонии* характеризуется возрастанием конфликтности в мировом сообществе, прежде всего между гегемоном и его потенциальными преемниками [6].

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что концепция *больших циклов* базируются на социально-философских изысканиях, связанных с обоснованием неискоренимости войн из жизни социума. Несмотря на разницу в трактовке больших волн теми или иными авторами, следует отметить, что, на наш взгляд, их воззрения на роль войн в истории человеческой цивилизации являются важной методологической базой для репродуцирования новых милитаристских концепций, которые в 90-х годах XX века продолжали создаваться и в условиях однополярного мира. Кроме того, постулат прагматизма о силе как решающем средстве достижения цели во многом способствовал переходу от политики разрядки, начавшейся в 70-х годах, к политике напряженности в конце 70-х – начале 80-х годов между двумя социально-политическими системами.

Литература:

1. Toynbee A. A Study of History. Abridgement by Somervell. – L., 1934-1961. – Vol. 1 – 12.
2. Toynbee A. War and Civilization. – N.-Y.: Basic Books, 1950. – xvii, 560 p.
3. Toynbee A. Ikeda Dialogue: Man Himself Must Choose. – Tokyo, 1976. – P. 201-202.
4. Handbook of War Studies / Edited by Manus I. Midlarsky. – Boston: Unwin Hyman, 1989. – 372 p.
5. Wallerstein I. The Politics of the World-Economy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – 548 p.
6. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 380 p.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ОСНОВ ЛОГІКИ

Предложены правила распределенности терминов в суждении и понятии, причиной чего есть предложение в логику относительно понимания ее проблематики родовидовым способом. Также предложено понимание непосредственного умозаключения родовидовым способом, причиной чего есть предложение в логику относительно понимания ее проблематики родовидовым способом.

Ключевые слова: распределенность терминов, понятие, родовидовой способ, суждение.

The rules of state of distribution in judgment and understanding the reason of which is making a suggestion to the logic that regarding to understanding of the problems in gender- aspect means are proposed. Also understanding of ingenuous reasoning in gender- aspect means the reason of which is making a suggestion to the logic that regarding to understanding of the problems in gender- aspect means is proposed.

Key words: distribution, gender- aspect means, judgment, understanding.

Розподіленість термінів у судженні і понятті є важливою проблемою логіки. Пропозиція у логіку щодо розуміння її проблематики у родо-видовий спосіб деякі інші пропозиції призвела до необхідності подолання зокрема проблеми розподіленості термінів у судженні і понятті.

Безпосередній умовивід є важливою проблемою логіки. Пропозиція у логіку щодо розуміння її проблематики у родо-видовий спосіб, деякі інші пропозиції призвели до необхідності подолання зокрема проблеми безпосереднього умовиводу.

Проблема дослідження зводиться до відповіді на запитання: якою є розподіленість термінів у судженні (А, Е, І, О) і понятті, що розуміється у родо-видовий спосіб? А також чи є безпосередній умовивід (А, Е, І, О), що розуміється у родо-видовий спосіб?

Гіпотеза дослідження зводиться до наступного. Правила розподіленості термінів у судженнях А, Е, І, О. Судження А: S розподілений, p_1 не розподілений, P не розподілений. Виключення. Судження А з виділенням S: S розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений. Судження Е: S розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений. Судження І: S не розподілений, p_1 не розподілений, P не розподілений. Судження О: S не розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений. Правило розподіленості термінів у понятті: dfd розподілений, dfn (P не розподілений, $h(p_1)$ розподілений).

Є безпосередній умовивід (А, Е, І, О), що розуміється у родо-видовий спосіб.

Мета дослідження полягає у знаходженні, якою є розподіленість термінів у судженні (А, Е, І, О) і понятті, що розуміється у родо-видовий спосіб, А також знаходженні безпосереднього умовиводу (А, Е, І, О), що розуміється у родо-видовий спосіб.

Досягнення поставленої мети передбачає осмислення досвіду мислення, його узагальнень щодо розподіленості термінів у судженні (А, Е, І, О) і понятті, а також

його узагальнень щодо безпосереднього умовиводу (А, Е, І, О).

Традиційно розподіленість термінів у судженні (А, Е, І, О) і судженні-визначенні розглядається не у розумінні у родо-видовий спосіб.

Правила розподіленості термінів у судженнях (А, Е, І, О). Судження А: S розподілений, Р розподілений. Судження Е: S розподілений, Р розподілений. Судження І: S не розподілений, Р не розподілений. Судження О: S не розподілений, Р розподілений. Правило розподіленості термінів у судженні-визначенні: S розподілений, Р розподілений.

Починаючи з Платона [2], Аристотеля [1], традиційно безпосередній умовивід (А, Е, І, О) розуміється не у родо-видовий спосіб, зокрема судження О не підлягає оберненню, судження І не підлягає протиставленню.

Розподіленість термінів у судженні.

Розподіленість термінів у судженні – відношення між термінами судження, яке полягає у входженні чи невходженні обсягу терміна до обсягу іншого терміна, кількості обсягу терміна, до якого відноситься чи не відноситься зміст іншого терміна.

Термін може бути розподілений або нерозподілений.

Розподілений термін – термін, увесь обсяг якого входить, не входить до обсягу іншого терміна, до всього обсягу якого відноситься, не відноситься зміст іншого терміна.

Нерозподілений термін – термін, частина обсягу якого входить, не входить до обсягу іншого терміна, до частини обсягу якого відноситься, не відноситься зміст іншого терміна.

Суб'єкт і предикат судження є його термінами.

Розподіленість суб'єкта.

Розподілений суб'єкт – суб'єкт, в якому його обсяг повністю входить, не входить до обсягу r_1 , до всього обсягу відноситься, не відноситься зміст r_1 , його обсяг повністю входить до обсягу Р, до всього його обсягу відноситься зміст Р.

Нерозподілений суб'єкт – суб'єкт, в якому його обсяг частково входить, не входить до обсягу r_1 , до частини обсягу відноситься, не відноситься зміст r_1 , його обсяг частково входить до обсягу Р, до частини його обсягу відноситься зміст Р.

Розподіленість предиката.

Предикат складається з двох частин – r_1 , Р.

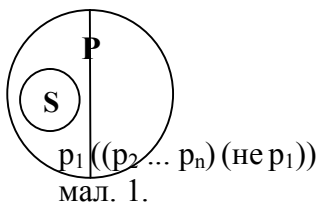
Розподілений $r_1 - r_1$, в якому обсяг повністю входить, не входить до обсягу суб'єкта, до всього обсягу відноситься, не відноситься зміст суб'єкта, його обсяг повністю входить до обсягу Р, до всього обсягу відноситься зміст Р.

Нерозподілений $r_1 - r_1$, в якому обсяг частково входить, не входить до суб'єкта, до частини обсягу відноситься, не відноситься зміст суб'єкта, його обсяг частково входить до обсягу Р, до частини обсягу відноситься зміст Р.

Р нерозподілений.

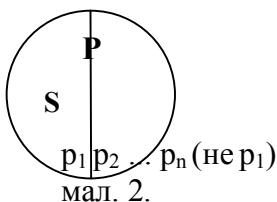
Правила розподіленості термінів у судженнях А, Е, І, О.

Правило розподіленості термінів у судженні А.

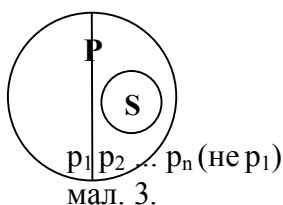
У судженні А термін S розділений, термін p_1 не розділений, термін P не розподілений (мал. 1.).

Виключення з правила.

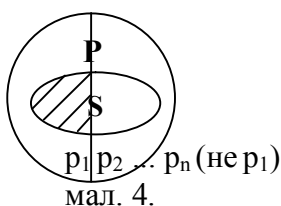
У судженні А з виділення S – S розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений (мал. 2).

Правило розподіленості термінів у судженні E.

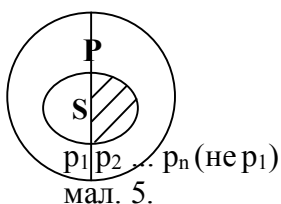
У судженні E термін S розподілений, термін p_1 розподілений, термін P не розподілений (мал. 3)

Правило розподіленості термінів у судженні I.

У судженні I термін S не розподілений, термін p_1 не розподілений, термін P не розподілений (мал. 4)

Правило розподіленості термінів у судженні O.

У судженні O термін S не розподілений, термін p_1 розподілений, термін P не розподілений (мал. 5)

Правила розподіленості термінів у судженнях A, E, I, O.

Судження А: S розподілений, p_1 не розподілений, термін P не розподілений.
 Судження E: S розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений. Судження I: S не розподілений, p_1 не розподілений, P не розподілений Судження O: S не розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений.

Розподіленість термінів у понятті.

Розподіленість терміна в понятті – відношення між термінами поняття, яке полягає у входженні, не входженні обсягу терміна до обсягу іншого терміна, кількості обсягу терміна, до якого відноситься, не відноситься зміст іншого терміна.

Термін може бути розподілений або не розподілений.

Розподілений термін – термін, увесь обсяг якого входить до обсягу іншого терміна, до всього обсягу якого відноситься зміст іншого терміна.

Нерозподілений термін – термін, частина обсягу якого входить до обсягу іншого терміна, до частини обсягу якого відноситься зміст іншого терміна.

dfd і dfn є його термінами.

Розподіленість dfd .

Розподілене dfd – dfd , обсяг якого є тим же, що і обсяг $h(p_1)$, до всього обсягу відноситься зміст $h(p_1)$, його обсяг повністю входить до обсягу P , до всього обсягу відноситься зміст P .

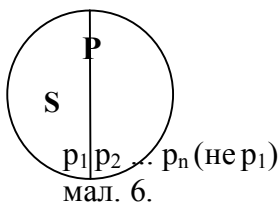
Розподіленість dfn .

Термін dfn складається з двох частин – рід, $h(p_1)$.

P нерозподілений.

Розподілений $h(p_1) – h(p_1)$, в якому обсяг повністю входить до обсягу dfd , до всього обсягу відноситься зміст dfd , обсяг його повністю входить до обсягу P , до всього обсягу відноситься зміст P .

Правило розподіленості термінів у понятті.

У понятті dfd розподілений, dfn (P нерозподілений, $h(p_1)$ розподілений) (мал. 6).

Де h – сутність (перша буква латинських слів «haecceitas», що значить «етовість» і «guidditas», що значить «чтоїність», від яких походить термін «сутність»).

Правило розподіленості термінів у понятті. У понятті dfd розподілений, dfn (P нерозподілений, $h(p_1)$ розподілений).

Так пропоную розуміти дану проблематику й у логіці, в якій мислиться рух відповідно; у логіці, предмет якої міркування.

Безпосередній умовивід.

Безпосередній умовивід – умовивід, в якому висновок робиться із одного засновку.

Основні види безпосереднього умовиводу: перетворення, обернення, протиставлення.

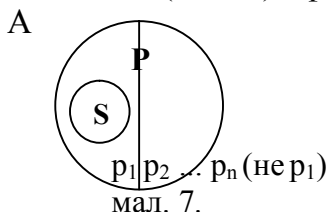
Перетворення.

Перетворення – безпосередній умовивід, в якому висновок відрізняється від засновку якістю.

Перетворення загальноствердного судження (A), загальнозаперечного судження (E), частковоствердного судження (I), частковазаперечного судження (O).

Перетворення загальностверного судження (A).

Схема (мал. 7) і формула.

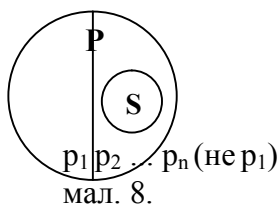
Всі $S \in p_1$, оскільки всі $S \in P$

Жодне $S \notin p_2 \dots p_n$ (не p_1), оскільки всі $S \in P$

Перетворення загальнозаперечного судження (E).

Схема (мал. 8.) і формула.

E

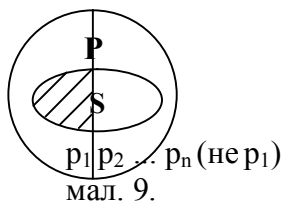

Жодне $S \in p_1$, оскільки всі $S \in P$
 Всі $S \in p_2 \dots p_n$ (не p_1), оскільки всі $S \in P$

Перетворення частковоствердного судження (I).

Схема (мал. 9.) і формула.

I

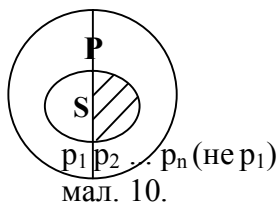

Деякі $S \in p_1$, оскільки деякі $S \in P$
 Деякі $S \notin p_2 \dots p_n$ (не p_1), оскільки деякі $S \in P$

Перетворення частковозаперечного судження (O).

Схема (мал. 10.) і формула.

O

Деякі $S \notin p_1$, оскільки деякі $S \in P$
 Деякі $S \in p_2 \dots p_n$ (не p_1), оскільки деякі $S \in P$

Так пропоную розуміти перетворення й у логіці, в якій мислиться рух відповідно; у логіці, предмет якої міркування.

Обернення.

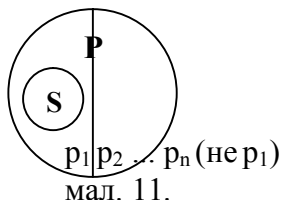
Обернення – безпосередній умовивід, в якому суб'єкт засновку стає частиною предиката висновку (видовою відмінністю), частина предиката засновку (p_1) – суб'єктом висновку, у межах P .

Обернення загальноствердного судження (A), загальнозаперечного судження (E), частковоствердного судження (I), частковозаперечного судження (O).

Обернення загальноствердного судження (A).

Схема (мал. 11.) і формула.

A

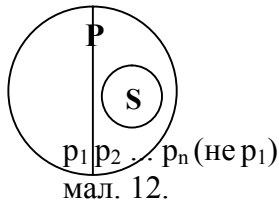

Всі $S \in p_1$, оскільки всі $S \in P$
 Деякі $p_1 \in S$, оскільки деякі $p_1 \in P$

Обернення загальнозаперечного судження (E).

Схема (мал. 12) і формула.

E

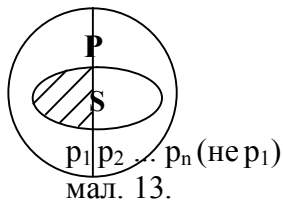

Жодне S не є p₁, оскільки всі S є P
 Жодне p₁ не є S, оскільки всі p₁ є P

Обернення часткововерного судження (I).

Схема (мал. 13) і формула.

I

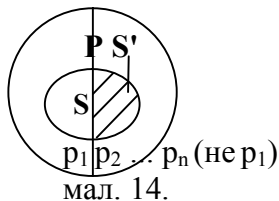

Деякі S є p₁, оскільки деякі S є P
 Деякі p₁ є S, оскільки деякі p₁ є P

Обернення частковозаперечного судження (O).

Схема (мал. 14.) і формула.

O

Деякі S всі S' не є p₁, оскільки деякі S є P
 Жодне p₁ не є S', оскільки всі p₁ є P

Так пропоную розуміти обернення і у логіці, в якій мислиться рух відповідно; у логіці, предмет якої міркування.

Протиставлення.

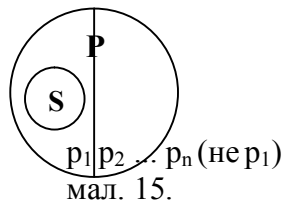
Протиставлення – це безпосередній умовивід, в якому суб'єкт висновку протирічить частині предикату (p₁) засновку, частиною предикату (видовою відмінністю) висновку є суб'єкт засновку, у межах роду.

Протиставлення загальноствердного судження (A), загальнозаперечного судження (E), частковоствердного судження (I), частковозаперечного судження (O).

Протиставлення загальноствореного судження (A).

Схема (мал. 15.) і формула.

A

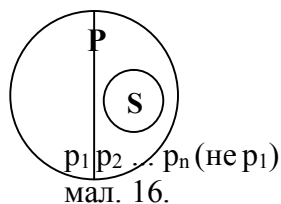

Всі S є p₁, оскільки всі S є P
 Жодне p₂... p_n (не p₁) не є S, оскільки всі p₂... p_n (не p₁) є P

Протиставлення загальнозаперечного судження (E).

Схема (мал. 16) і формула.

E

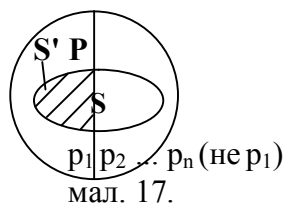

Жодне $S \in p_1$, оскільки всі $S \in P$
Деякі $p_2 \dots p_n$ (не p_1) $\in S$, оскільки деякі $p_2 \dots p_n$ (не p_1) $\in P$

Протиставлення частковоствердженого судження (I)

Схема (мал. 17.) і формула.

I

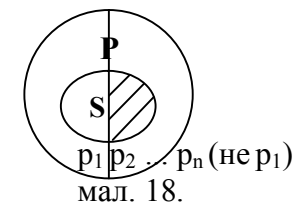

Деякі S (всі S') $\in p_1$, оскільки деякі S (всі S') $\in P$
Жодне $p_2 \dots p_n$ (не p_1) $\notin S'$, оскільки всі $p_2 \dots p_n$ (не p_1) $\in P$

Протиставлення частковозаперечного судження (O)

Схема (мал. 18) і формула.

O

Деякі S не $\in p_1$, оскільки деякі $S \in P$
Деякі $p_2 \dots p_n$ (не p_1) $\in S$, оскільки деякі $p_2 \dots p_n$ (не p_1) $\in P$

Так пропоную розуміти протиставлення і у логіці, в якій мислиться рух відповідно; і у логіці, предмет якої міркування.

Отже, правила розподіленості термінів у судженнях А, Е, І, О. Судження А: S розподілений, p_1 не розподілений, P не розподілений. Виключення. Судження А з виділенням S: S розподілений, p_1 не розподілений, P не розподілений. Судження Е: S розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений. Судження І: S не розподілений, p_1 не розподілений, P не розподілений. Судження О: S не розподілений, p_1 розподілений, P не розподілений. Правило розподіленості термінів у понятті: dfd розподілений, dfn (P не розподілений, $h(p_1)$ розподілений).

Є безпосередній умовивід(A, E, I, O), що розуміється у родо-видовий спосіб.

Література:

1. Аристотель. Собр. соч.: В 4 т. / АН СССР Ин.-т филос. – Т. 2 – М.: Мысль, 1978. – 487 с. 2.
2. Платон. Собр. соч.: В 4 т. / АН СССР Ин.-т филос. – Т. 1. – М.: Мысль, 1994. – 860 с.

УДК 37.014

Канищев Г.Ю.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВА ДЕМОКРАТИИ В УКРАИНЕ

Стаття висвітлює питання розвитку громадянської освіти в Україні в контексті формування демократичної держави і громадянського суспільства. Розкрито поняття і зміст громадянської освіти. Досліджено питання про відмінність сучасної громадянської освіти від радянської політичної освіти. Аналізується проблема вітчизняного історичного досвіду для визначення найкоротшого шляху до демократії в сучасній і майбутній Україні.

Ключові слова: демократія, громадянська освіта.

The article illuminates a problem of development of civil formation in Ukraine in a context of formation of the democratic state and civil society. The concept and contents of civil formation is uncovered. The problem on difference of modern civil formation from the Soviet political enlightenment is studied. The problem of domestic historical experience for identification of a shortest route to democracy in modern and future Ukraine is analyzed.

Keywords: democracy, civil formation.

Движение по пути демократии на рубеже XX и XXI в. стало, по нашему мнению, магистральным путем для каждой страны. В связи с этим считаем необходимым дать определение демократии. Присоединяемся к мнению, что демократия есть «форма общественного (человеческого) бытия, создающая наиболее благоприятные условия для жизнедеятельности человека» [1, с. 70]. Под «формой общественного (человеческого) бытия» мы подразумеваем политическое устройство общества и его сердцевину – государство. Тем самым демократию можно определить и как форму организации политической (государственной) власти [1, с. 70], а демократизацию – как максимальное приближение государства к людям в результате повышения доверия населения к деятельности государства [1, с. 286].

Таким образом, стержнем проблемы демократизации любого общества в любой стране является, по нашему мнению, изменение деятельности государства в направлении приближения к интересам граждан. Именно эта проблема будет в центре нашего внимания в данном исследовании.

Проблема эта теснейшим образом связана с современным развитием государственности в Украине. Во-первых, потому, что обеспечить функционирование общества, как единого целого, может только государство [1, с. 120]. И, несмотря на все недовольство государством со стороны большинства населения Украины, все надежды на конструктивные социальные изменения возлагаются в первую очередь на государство [2, с. 64]. Во-вторых, именно сейчас украинская государственность демонстрирует тенденции приближения своего устройства к интересам граждан. Здесь мы имеем в виду прежде всего предстоящую стране в ближайшее время политическую реформу [3]. Предусмотренное ею усиление влияние парламента и местных представительных органов на исполнительную власть является, по нашему мнению, важным шагом по приближению государственной власти к интересам народа путем демократизации государственного устройства. Другим важным шагом

на этом пути является передача государством значительной части своих управленческих функций различным организациям: экономическим корпорациям, общественным учреждениям и т.д. [4, с. 51]. В современной Украине подобная перспектива вырисовывается, например, в создании самолетостроительной корпорации «Национальное объединение «Антонов» [5]. Здесь, по нашему мнению, кроются большие потенциальные возможности для воплощения принципа субсидарности в государственном управлении [1, с. 293].

Все вышесказанное позволяет говорить о постепенном изменении характера государственного управления в нашей стране. Оно заключается в сужении поля применения принудительных методов и, наоборот, в расширении поля применения мер поощрения, стимулирования, убеждения, формирования общественного мнения и сознания [1, с. 122]. И хотя этот процесс идет, на первый взгляд, медленно, тем не менее именно он является важнейшим на пути приближения государственного управления к интересам граждан. И именно этот процесс ставит в повестку дня в современной Украине создание системы гражданского образования.

Относительно определения гражданского образования мы присоединяемся к мнению о том, что суть его состоит в культивировании ценностей прав, свобод и достоинства человека, развитии умения отстаивать свои права в случае их нарушения другими людьми или государством. «Гражданское образование – это обучение людей тому, как жить в условиях современного государства, как придерживаться его законов и одновременно не позволять власти нарушать свои права, добиваться от нее удовлетворения своих правомерных потребностей» [6, с. 41].

Именно в силу такой своей направленности гражданское образование представляет интерес как для государства, которому не хватает законопослушных граждан, так и для общества, нуждающегося в эффективном демократическом государстве [2, с. 61]. И по мере того, как для методов убеждения и стимулирования в государственном управлении будет возрастать, будет возрастать и потребность в гражданском образовании. Именно оно является необходимым средством демократизации общества, мощным фактором политической социализации молодежи, способом привлечения ее к участию в принятии политических решений, способом преодоления политической апатии, обучением мирным средствам разрешения социальных проблем и конфликтов [2, с. 61].

Именно в свете вышеперечисленных аспектов вопрос о гражданском образовании рассматривается в научной литературе. Причем в странах СНГ, и в частности в Украине, интерес ученых к проблеме гражданского образования обусловлен переходом новообразованных государств от советского строя к современной демократии и гражданскому обществу [7, с. 20; 8, с. 6]. Именно с учетом этого процесса исследователями подчеркивается разница между современным гражданским образованием и советским политическим просвещением. Если второе было призвано формировать человеческое сознание в жестких рамках одного идеологического течения, признававшегося (точнее, провозглашаемого) «единственно верным», то задача первого – помочь человеку самому ориентироваться в политической сфере для выполнения своих гражданских обязанностей и защиты

своих гражданских прав. Если объектом второго является политически несамостоятельный «винтик» государственной машины, то объектом первого – полноценный субъект политики – Гражданин [7, с. 21; 9, с. 27; 10, с. 32-33].

Акцентируя внимание на различиях современного гражданского образования и советского политического просвещения, отечественные исследователи рассматривают проблему дифференциации обучаемых. Совершенно справедливо, на наш взгляд, подчеркивается необходимость создания отдельных программ гражданского образования для школьников, студентов, преподавателей системы среднего и высшего образования, политиков и администраторов всех уровней из государственных и общественных структур, работников СМИ [7, с. 23; 9, с. 36].

Рассматривается в исследованиях, посвященных тематике гражданского образования и вопрос о его содержании [7, с. 23-24]. В связи с этим хотим обратить особое внимание на проект программ по гражданскому образованию, предложенный учеными Национального университета «Киево-Могилянская академия» [6, с. 77-78]. Проект содержит важнейшие, на наш взгляд, компоненты гражданского образования – понятия гражданского самосознания, демократии как формы государственного устройства, а также политического участия как способа граждан влиять на власть законным путем [6, с. 77-78].

Таким образом, анализ научной литературы по данной проблеме показывает актуальность гражданского образования для современного (и будущего) украинского общества. И здесь возникает вопрос, от пути (или путей) решения которого во многом будет зависеть эффективность гражданского образования. Это вопрос о степени заимствования зарубежного опыта в данной области, о возможности его применения в Украине.

Вопрос этот закономерен. Ведь разработки отечественных исследователей в области гражданского образования во многом основываются на опыте его функционирования в западных демократиях. Особенно актуальным, по нашему мнению, является опыт Германии, переход которой от авторитарного и тоталитарного режима и современной демократии происходил, в частности, благодаря гражданскому образованию [9]. Необходимо отметить, что отечественные публикации десяти-двадцатилетней давности и были как раз посвящены переносу на почву СНГ зарубежных достижений в области гражданского образования [9; 11 и др.]. По нашему мнению, тогда (а в значительной степени, и сейчас) был распространен взгляд, что достаточно механически пересадить на отечественную почву западные политические ценности – и нам удастся выйти из кризиса, в котором мы очутились в результате распада СССР.

Сейчас взгляд на эту проблему несколько изменился. В качестве доказательства считаем нужным привести следующую цитату: «Состояние политической культуры общества не является продуктом заимствованных отношений развитых обществ... Это всегда продукт собственного опыта... И если предположить, что в своем историческом прошлом предыдущее поколение не имело стойких демократических традиций, то можно предвидеть, что следующее поколение, несмотря на усилия

официальных институтов внедрить другие ценности, будет сохранять черты предыдущего поколения в большей мере, чем заимствованные образы» [12, с. 67].

Какой же должна быть мера учета зарубежного опыта? Каким должно быть гражданское образование в Украине, чтобы сблизить государство и граждан и тем самым способствовать демократизации нашей страны?

Прежде всего считаем необходимым подчеркнуть особую роль в гражданском образовании истории. Вопрос это представляется нам важным потому, что в современных отечественных публикациях по тематике гражданского образования подчеркивается его практический, «прикладной» характер. История же – наука «теоретическая». Так нужна ли она в системе гражданского образования? Мы считаем, что именно история, обобщая многовековой опыт политического развития Украины, взаимоотношений народа и власти, дает ответ на вопрос о мере заимствования зарубежного опыта гражданского образования для нашего народа. Здесь хотим подчеркнуть следующий момент. Когда говорят об историческом опыте, имеющем ценность для решения проблем сегодняшнего дня, то начинают обычно «выдергивать» из исторического прошлого то, что имеет отношение к происходящему сегодня. В случае с гражданским образованием речь идет о демократии. Разумеется, в истории украинского народа (как и любого другого) можно найти демократические традиции, когда народ оказывал сопротивление угнетавшей власти, стремился организовать власть на более демократических началах и т.д. Но при этом не следует забывать о жестокой авторитарной власти и государстве, поглощавшем у нас структуры гражданского общества, особенно на протяжении последних двух столетий.

Нужен ли нам опыт недемократической – авторитарной и тоталитарной – государственности для построения нового, демократического общества? Думаем, что нужен. И обосновываем свою точку зрения следующим. Прежде всего данный исторический опыт демонстрирует, к чему может привести неуважение к ценностям демократии, неумение и/или нежелание людей придерживаться их. Но кроме этого у данной проблемы есть и еще один аспект. Ведь многое из того, что делала «недемократическая» власть, осуществлялось не только с помощью насилия, но и с учетом народных настроений и при народной поддержке. Изучить этот аспект – значит, по нашему мнению, избежать многих «подводных камней» при построении демократического общества в современной Украине. И это – тема дальнейших исследований.

Все вышесказанное позволяет сделать следующие выводы:

1. В условиях реформирования государственного устройства Украины в направлении сближения интересов государства и граждан актуальным является мирный, эволюционный характер этого процесса.

2. Обеспечить это способно гражданское образование, ставящее своей целью обучить различные категории граждан осознавать свои политические интересы, формулировать политические цели и добиваться их осуществления законным путем.

3. Актуальною проблемою содержания гражданского образования, в связи с этим, является обобщение отечественного исторического опыта для определения «кратчайшего пути» к демократии.

Література:

1. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
2. Клепко С.Ф. Громадянська освіта: необхідні утопії // Наукові записки На УКМА. Політичні науки. – 2002. – Т. 20. – С. 64-69.
3. Про внесення змін до Конституції України. Закон України від 8 грудня 2004 року №2222-IV // Офіційний вісник України. – 2004 – М49. – С. 21-27.
4. Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії. Матеріали методичного семінару / Відп. ред.: В.В. Цветков, І.О. Кресіна. Упоряд. Є.В. Перегуда. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 84 с.
5. Про утворення державної літакобудівної корпорації “Національне об’єднання “Антонов”. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2005 №583 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 28. – С. 148.
6. Ждан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт. – К.: Тандем, 2004. – 80 с.
7. Политическое просвещение россиян нельзя откладывать // Полис. – 1992. – № 3. – С. 20-24.
8. Олійник О.М. Громадянське суспільство: шлях та проблеми розвитку // Громадянське суспільство в Україні. – К.: «Молодіжна альтернатива», 2004. – С. 6-11.
9. Фадеев Д.А. Обучение демократии // Полис. – 1992. – №3 – С. 25-37.
10. Єфіменко Т.М. Громадянська освіта в демократичному суспільстві // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи. Матеріали конференції. – Ніжин. держав. Педагогічний ун-тет, 2002. – С. 31-35.
11. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду // Шлях освіти. – 1999. – №4. – С. 16-20.
12. Іванов М.С. До проблеми з’ясування змісту громадянської та політичної освіти // Наукові записки На УКМА. – Політичні науки. – 2003. – Т. 21. – С. 64-68.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАДИКАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ОБЩЕСТВА

У статті розглядається проблема соціальної адаптації особистості у контексті радикальних трансформацій суспільства, доводиться необхідність застосування різних методологічних підходів при вивченні соціальної адаптації.

Ключові слова: особистість, адаптація, конфлікт, біфуркація, трансформація.

The article is dedicated to the problem of personal social adaptation in the context of society radical transformations. The necessity of using different methodological approaches while studying social adaptation has been proved.

Keywords: personality, adaptation, conflict, bifurcation, transformation.

В статье рассматривается проблема социальной адаптации личности на современном этапе развития украинского общества.

Актуальность этой темы обусловлена процессами, происходящими в жизни общества, качественными изменениями в структуре взаимосвязей между личностью и социальной средой, продолжающейся трансформацией общественных и личных ценностей, а также появлением новых подходов к изучению социальной адаптации.

Конечной целью статьи является попытка выявления путей гармонизации отношений между человеком и обществом, восстановления их гуманистического характера, что, безусловно, положительно отразится на процессе социальной адаптации личности и поможет снизить уровень адаптивной конфликтности.

В статье использованы публикации как отечественных, так и зарубежных исследований по проблеме социальной адаптации, а также данные социологических исследований, проведенных в рамках данной темы в последние годы. Для определения сущности социальной адаптации личности использовались философские работы и идеи классиков, заложивших основы позитивистского (Г. Спенсер, Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р.К. Мертон и др.) и феноменологического (Э. Гуссерль, Э. Фромм, Дж.Г. Мид, П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц и др.) теоретических подходов. Понимание психологических аспектов связывается с теориями психологической и социальной регуляции поведения человека, рассматриваемыми в работах социальных психологов (С. Эш, Л. Росс, Р. Нисбетт и др.). Понимание социальной адаптации личности базируется на работах основоположников герменевтической философии (Г.-Г. Гадамер, Э. Бетти и др.), общей теории систем (Л. Берталанфи, Н. Винер), символического интеракционизма (Дж.Г. Мид, Г. Блумер и др.).

Феноменологический аспект социологического подхода к изучению социальной адаптации личности как объекта социологического анализа разрабатывался с учётом теоретико-методологических подходов, развиваемых в последние годы Г.М. Андреевой (психология социального познания); Э. Гидденсом, Ю.Н. Давыдовым, В.А. Ядовым и др. (социально-философская и социологическая теория и методология); Л.Г. Иониным, А.А. Налчаджяном, М.В. Роммом и др.

(методология интерпретативного подхода); С.А. Беличевой, П.С. Кузнецовым, Л.В. Корель, Л.Л. Шпак и др. (методология нормативного подхода).

На современном этапе развития украинского общества продолжается коренная трансформация всей системы общественных отношений. Этот процесс происходит в сложных, зачастую болезненных условиях и неизбежно сопровождается обострением противоречий общественного развития. Следствием этого является широкий спектр негативных форм поведения, начиная с антиобщественных выступлений и заканчивая социальной апатией, неверием в возможность перемен к лучшему.

В сложившейся ситуации ход социальных, экономических, политических и других процессов в значительной степени определяется характером взаимодействия личности и изменяющейся общественной системы, то есть уровнем социальной адаптации личности. Для эффективного использования личностного фактора, вовлечения большинства населения в процессы конструктивного преобразования общества необходимо целенаправленное управление процессами социальной адаптации личности, основывающееся на знании механизмов этих процессов, их внутренних противоречий и основных закономерностей их развития.

В конце 90-х годов, когда кардинально изменилось соотношение сил в мировом сообществе, изменились социально-политические, экономические и другие условия развития в независимых, вновь созданных государствах, в Украине на какое-то (очень короткое) время проблема социальной адаптации личности отошла в сторону, исследовались более глобальные проблемы.

Однако в связи с событиями, происходящими в социально-политической жизни в нашей стране в последние годы, проблемы социальной адаптации и дезадаптации личности к текущим переменам представляются как никогда актуальными.

Среди украинских и зарубежных (в первую очередь российских) исследований в области гуманитарных наук за последнее время заметно увеличилось количество работ, посвящённых различным аспектам адаптации человека к социуму. Философы и социологи, психологи и политологи не прекращают попыток осмысления феномена социальной адаптации личности в контексте радикальных (бифуркационных) трансформаций общества.

Специфика модернизации всех сторон украинского общества определяет и характер приспособительных процессов в нашей стране. Одни граждане быстро и эффективно адаптируются к модернизируемому социуму, другие пассивны и сознательно отказываются от поиска действенных социально приемлемых стратегий адаптации, что приводит к конфликту между идеологическими установками или субъективными желаниями части украинцев и объективными потребностями экономического, политического и социального реформирования страны. Данный конфликт свидетельствует о кризисе привычных стратегий индивидуальной и групповой социальной адаптации граждан к текущим переменам. Необходимо так же сказать о недостаточном внимании государства к данной проблеме в условиях незрелости основных институтов гражданского общества, которое проявляется в отсутствии целевых государственных программ по оптимизации социальной адаптации различных групп населения. Все это провоцирует социальную

нестабильность, криминализацию и маргинализацию социума.

Именно поэтому проблема социальной адаптации личности, понимаемой как совокупность особых системообразующих свойств, позволяющих человеку выстраивать свою жизнь, придавать ей ценность, целостность и смысл [1] в современном обществе, с одной стороны, приобретает новое звучание, а с другой – должна рассматриваться в рамках междисциплинарного подхода. Такой подход предполагает учет всего комплекса социокультурных, экономических, политических и психологических факторов влияния на статические и динамические характеристики индивидуального приспособительного процесса.

Наше общество в новом для себя состоянии (состоянии бифуркации) находится уже достаточное время, поэтому можно сделать некоторые выводы, которые помогут подойти к изучению проблем адаптации по-новому.

Как показали события последних лет, бифуркация – это всегда непредсказуемость, появление неожиданных видов взаимодействий и структур. Бифуркацию невозможно описать, исходя из логики предыдущего развития, ибо она является нарушением этой логики. Система, лишенная возможности восстановить свое равновесие привычными механизмами, то есть в рамках сложившегося ранее структурно-функционального порядка, может изменяться самым неожиданным образом, ибо регуляторы нормативно-ценностного порядка и воспроизводства институциональных связей не срабатывают в силу разбалансированности внутренних механизмов самой системы. Общество в состоянии неопределенности и непредсказуемости своего развития представляет собой хаотическую систему, в которой часто невозможно уловить причинно-следственные связи и отношения.

Естественно, что в этих условиях к проблеме социальной адаптации личности снова возникает интерес. Если в целом к настоящему моменту в мировой социально-философской науке сделан хороший задел теории и методологии процессов адаптации в эволюционных и достаточно стабильных, медленно изменяющихся системах, то методология исследования процессов адаптации социума в условиях бифуркационного периода еще не разработана. Это предполагает создание совершенно новых концепций, новой методологии исследования процессов социальной адаптации личности. По-новому необходимо теперь решать старые вопросы: Какие условия порождают необходимость адаптивного поведения? Какие виды и формы адаптаций имеют место в трансформирующемся обществе? Почему одни субъекты адаптируются более легко и успешно, чем другие? Какие факторы лежат в основе несостоявшейся адаптации? Каковы механизмы успешной адаптации? Каковы социальные последствия тех или иных форм и видов адаптаций?

Таким образом, речь заходит о методах анализа данного феномена. Вполне очевидно, что в подобных условиях анализ социальной адаптации личности возможен лишь при наличии фундаментальных теоретических подходов и схем, которые в методологии науки принято рассматривать в качестве «весьма абстрактной модели изучаемых в теории взаимодействий. Подобная теоретическая схема выявляет структурные особенности таких взаимодействий, фиксируя в познании их глубинные, существенные характеристики» [2].

Объективная потребность в разработке адекватных социологических подходов к постижению сути адаптации личности в социуме определяется необходимостью оптимизации текущих приспособительных процессов, протекающих в украинском обществе. В свою очередь, повышение эффективности приспособительных процессов сопряжено с необходимостью пересмотра господствующего в отечественной социальной философии и социологии позитивистского (структурно-функционального) понимания феномена социальной адаптации личности.

Речь идёт о необходимости не только позитивистского (в силу объективной неполноты наших знаний о личности и социальной реальности), а и феноменологического анализа данного понятия. Важность именно такого осмысления социальной адаптации личности определяется тем вниманием, которое социальная философия и социология традиционно уделяла и уделяет изучению наиболее общих, сущностных аспектов приспособительных процессов в социуме, а также острой потребностью в конструктивной критике неадекватных теоретических подходов к постижению социальной адаптации личности. Потому столь важна для данного исследования попытка анализа таких теоретико-методологических исследовательских подходов к социальной адаптации, которые бы в полной мере отвечали истинной онтологии социальной адаптации личности. Одним из таких подходов мы видим рассмотрение социальной адаптации личности в контексте феноменологической парадигмы.

Феноменологический подход к онтологии личности – рассмотрение личности в рамках «жизненного мира», под которым понимается системная целостность интенций, ценностных установок, моделей понимания, оценок и переживаний. Мир, с которым имеет дело человек, – это мир смыслов, и личность связана, сопряжена с ним, зависит от него, живёт в нём. В основе ментальности человека лежат символические структуры, которые задают границы того мыслительного поля, в котором он экзистенциально пребывает. При таком подходе постижение социальной адаптации без философского осмысления способов индивидуального конструирования, интерпретации символических и социальных миров вряд ли возможно.

Мы предполагаем, что социальная адаптация личности выступает в роли идеально-типического, теоретического объекта, который конституируется в процессе его изучения самим исследователем, что исследователь в процессе изучения идеального объекта способен моделировать реальность в её наиболее важных и существенных свойствах и характеристиках посредством интересубъективности. Феноменологический подход ставит перед исследователями весьма трудную задачу – конституировать интересубъективную деятельность, исходя из актов индивидуального сознания, не обращая при этом к изучению самой социальной действительностью.

Социальная адаптация – это всегда двусторонний процесс, представляющий собой единство двух планов: 1) внешнего – материально-духовной деятельности, которая нацелена в основном на изменение условий внешней среды; 2) внутреннего – субъективно-психической деятельности по преобразованию внутреннего мира субъекта адаптации с последующим изменением социокультурной среды.

Диалектическое единство этих планов присуще и системному пониманию личности, которая является целостным образованием, включающим как психические структуры, так и социальную жизнедеятельность. Воздействуя на социальную среду, адаптирующийся человек преобразует в этой новой социальной среде и самого себя благодаря параллельному приспособлению собственного мировоззрения и внутреннего мира к им же инициированным внешним изменениям. При этом нельзя забывать и того факта, что приспособительные процессы в социуме всегда осуществляются в рамках социального информационного взаимодействия. Именно поэтому очень важно обратить внимание на роль информации как детерминанты адаптации, позволяющей личности добиться необходимого ей приспособительного эффекта.

Процессы социальной адаптации связаны с преодолением и предупреждением разнообразных адаптивных барьеров, противоречий и конфликтов в жизнедеятельности человека. Об эффективной социальной адаптации можно говорить лишь при условии, если в процессе жизнедеятельности человек легко отыскивает либо вырабатывает такие адаптивные стратегии, которые позволяют ему, не вступая в конфликт с законами, нормами и традициями общества, эффективно преодолевать многочисленные (в том числе и мировоззренческие) адаптивные барьеры, успешно взаимодействовать с различными социальными общностями, сохраняя при этом психологическую стабильность и состояние эмоциональной удовлетворенности. Сам же процесс социальной адаптации можно назвать устойчивым лишь в случае отсутствия серьезного рассогласования между мировоззренческими основами, национальными особенностями и теми частными адаптивными стратегиями, которые обеспечивают реализацию приспособительного процесса в конкретной адаптивной ситуации.

Единство этих факторов не исключает преобладания какого-то из них в каждой конкретной адаптивной ситуации. Так, в современной Украине адаптивная ситуация характеризуется тем, что, с одной стороны, за долгие годы авторитаризма наше общество выработало стратегии адаптации к любой власти, с другой – очевидно желание значительной части украинского общества принимать участие в происходящей модернизации. В этот период очень важно обеспечить устойчивость и стабильность общества, которая напрямую зависит от эффективной экономической и политической деятельности государства.

Основные проблемы социальной адаптации определяются сегодня тем, что наше общество продолжает находиться на ответственном этапе структурной перестройки экономики. Экономические реформы затягиваются, что приводит к необходимости и неизбежности их резкого ускорения нередко в неблагоприятной экономической ситуации. Это ведет к резкому ослаблению управляемости социально-экономических процессов. Годы реформ, проводимых в нашей стране, привели к поляризации отношений к экономическим преобразованиям. С одной стороны, большинство людей в современной Украине понимает необходимость и значимость рыночной экономики, стремится адаптироваться к требованиям рынка, с другой – нарастает напряжение в социально-психологической связке «эффективное

предпринимательство – эффективный наемный труд». Так как экономическая стабильность и устойчивый экономический рост связаны с отношением людей к радикальным экономическим преобразованиям, прогноз гармонизации отношений личности и общества в экономической сфере должен включать хотя бы предварительные оценки влияния различных форм социальной адаптации на рассматриваемые изменения. Данные последних социологических исследований свидетельствуют о том, что на современном этапе развития общества в определенной степени преодолены антирыночные стереотипы экономического сознания и психологии, наметился сдвиг к позитивным установкам в отношении рыночных преобразований. Если эта тенденция не будет блокироваться, то проводимые в стране реформы смогут вывести общество на современный уровень экономического и социального развития.

Однако, несмотря на то, что этот процесс необратим, продолжаться он может различными темпами. Определяя свое отношение к происходящим в стране переменам, человек все больше будет руководствоваться трезвым социально-экономическим расчетом, учетом своих индивидуальных и групповых интересов. Так как экономическая динамика оказывает самое непосредственное воздействие на адаптацию, то успех этого процесса многие, безусловно, связывают с уровнем жизни. Реакция человека на ухудшение или улучшение уровня жизни формирует различные жизненные стратегии. Основными же стратегиями выживания населения в современных условиях можно назвать следующие: 1) простое выживание или пассивная социальная адаптация, которая связана с уменьшением потребления с целью «удержаться на плаву», 2) целенаправленная активность в новых социально-экономических структурах, которая может быть связана и с радикальными сдвигами (например, изменение специальности, получение новых знаний для того, чтобы не только удержать, но и повысить уровень и качество жизни, 3) уход от реальной жизни или эскапизм, который предполагает уход в себя, что может привести и приводит к различным формам девиантного поведения.

Большую роль в выборе этих стратегий играет социальная политика государства. Однако практика последних лет наглядно показала, что традиционная этатистски ориентированная стратегия социальной адаптации безнадежно устарела, так как десятилетиями реализовывалась, как правило, в интересах государства. Сегодня она вступила в серьезный конфликт с действительными потребностями гуманистического реформирования украинского общества – уже в интересах конкретного человека. Это значит, что нужна новая личностно-ориентированная стратегия адаптации, которая может эффективно осуществляться параллельно с развитием гражданского общества. Именно гражданское общество защищает личность от прямого или косвенного давления со стороны государства, позволяя личности раскрыться и реализовать свой индивидуальный потенциал.

При этом данная стратегия практически не вписывается в нормативное понимание социальной адаптации личности, которое предполагает непрерывный социальный контроль над соответствием или несоответствием поведения человека господствующим в обществе нормам и ценностям, которые навязываются человеку в

процессе социализации. Позитивистский подход в изучении данной стратегии сталкивается с определенными трудностями, так как не в состоянии объяснить с точки зрения своей методологии многие процессы в современном социуме. Заложенные ранее показатели успешной адаптации сегодня не работают в полном объеме. Иначе чем объяснить тот факт, что социально-политические изменения в нашей стране поддержали и те, кто по всем показателям должен был противиться им? Феноменологический подход может дать ответ на данный вопрос, так как базируется на иной методологической установке. В русле интерпретативного понимания главным является вопрос: как меняется то, на что мы смотрим, в зависимости от того, как мы смотрим? Любая объективно комфортная социальная, психологическая, экономическая, политическая, коммуникативно-информационная ситуация при определенных условиях может быть проинтерпретирована как дезадаптивная и субъективно неприемлемая. Следовательно, субъективная удовлетворенность или неудовлетворенность значимыми для личности сторонами жизнедеятельности – вот основной и главный интегральный критерий адаптации при феноменологическом подходе.

Данный подход дополняет наши знания об адаптивных процессах, дает нам возможность построить комплексную модель социальной адаптации, которая включает в себя всю иерархию реальных и мнимых потребностей человека в социуме, адаптивные ситуации, в которых оказывается и вынуждена действовать личность, адаптивные барьеры, которые затрудняют или вовсе исключают приспособление человека к разнообразным социальным ситуациям, а также адаптивные установки, возникающие в процессе интерпретации человеком социального бытия, собственной роли и смысла жизни в конкретном обществе. Именно поэтому для системного понимания социальной адаптации необходимо сочетание позитивистского и феноменологического подходов.

Начиная с работ Ч.Х. Кули, У.А. Томаса, Дж.Г. Мида и Г. Блумера, в социальной философии и теоретической социологии утвердилось интерпретативное понимание социальных процессов, которое было поддержано и другими исследователями. Так, Р. Нисбетт, поддерживая идею о важности и необходимости учета субъективных интерпретаций, пишет: «Огромное количество важных феноменов проистекает из изменчивости субъективных интерпретаций, даваемых одним и тем же человеком, а также из различий между интерпретациями, даваемыми разными людьми в одной и той же ситуации» [3]. Однако социальная адаптация личности долгое время почти не рассматривалась в качестве одного из таких «важных феноменов». Используя данную методологию, социальная философия может пояснить, от чего зависит противоположная интерпретация двух тождественных социальных ситуаций и почему одними они интерпретируются как позитивные, а другими как негативные. Таким образом, адаптивной становится не всякая новая для человека социальная ситуация, а лишь та, которая будет интерпретирована им подобным образом.

Основное затруднение при использовании феноменологического подхода состоит в принципиальной неспособности последнего осуществить эффективный анализ социальной адаптации на макроуровне. При этом традиционные

количественные методы в социологии (различные виды опросов), которые, как правило, используются на этом уровне, могут прекрасно сочетаться с качественными методами (глубинное интервью, фокус-группы, включенное наблюдение и т.д.), применяемыми как раз на микроуровне.

Таким образом, можно сделать несколько выводов. 1. Адаптация человека к социуму, окружающей среде является неотъемлемой составной ее жизнедеятельности и представляет собой сложное, разностороннее и противоречивое явление. В нем диалектически объединяются самые разнообразные механизмы, среди которых определяющую роль в процессах приспособления играют социальные. 2. Комплексная модель социальной адаптации может быть построена только с применением позитивистской и феноменологической методологии. Это особенно необходимо в условиях трансформации общественных отношений. 3. Применение наряду с традиционными количественными методами качественных методов поможет полнее раскрыть феномен социальной адаптации и дополнить эту категорию новыми характерными признаками.

Литература:

1. Волков В.Н. Онтология личности. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2001. – С. 20.
2. Стёпин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция. – М.: Прогресс – Традиция, 2000. – С. 111.
3. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. М.: Аспект-пресс, 2000. – С. 133.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРИМЕНЕНИЯ АДАПТИВНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ

Стаття відображає проблему досягнення високої ефективності у процесі вивчення іноземних мов, яка потребує наявності наукового підходу до її рішення. Це викликано необхідністю виявлення оптимальних шляхів організації навчального процесу, де адаптивна система навчання поєднувалась би з традиційним підручником та іншими засобами. Таке навчання стає можливим, якщо правильно побудувати структуру мотивації студента, включаючи емоційний фактор в структуру емоцій його особистості, встановивши можливості цілеспрямованого формування мовлення студента, враховуючи особливості його внутрішнього процесу мислення, а також використовуючи комп'ютерні навчальні програми, що забезпечують адаптацію рівня складності представленої інформації.

Ключові слова: адаптивна система навчання, іноземні мови, навчальний процес.

This article shows the problem of finding high effectiveness in the process of learning of foreign languages. This problem needs the availability of scientific approach towards its solution that has been caused by a necessity of finding optimal ways to organize the learning process where the adaptive system would be combined with a traditional handbook and other means of learning. Such kind of training becomes possible if the structure of motivation is built correctly including the emotional factor into the structure of emotions of a personality, having set the possibilities of targeted creation of speech activity of a student and taking into account his/her inner process of thinking as well as taking into consideration computer training programs which ensure the adaptation of complexity level of the speech which is submitted.

Key words: adaptive learning system, foreign languages, learning process.

Проблема достижения высокой эффективности в процессе обучения иностранному языку давно привлекает внимание исследователей. Научный подход к решению этой проблемы вызван необходимостью нахождения оптимальных путей организации учебно-воспитательного процесса, где адаптивная система обучения сочеталась бы с традиционным учебником и другими средствами, повышающими эффективность данного процесса, и обучение языку с помощью компьютера составило бы единое целое вместе со всеми остальными формами обучения.

Данной проблеме был посвящен целый ряд исследований, проведенных на кафедре иностранных языков и прикладной лингвистики ХАИ. При их проведении авторы опирались на результаты научных исследований в данной области философии и методике преподавания иностранных языков [1, 2, 3, 4, 5], доказавшие, что к наивысшей эффективности обучения иностранному языку может привести такая дидактическая система управления познавательной деятельностью обучающихся, которая строится по принципу цикличности и гарантирует направленный информационный процесс. Правильно организовать такое обучение можно, правильно выстроив структуру мотивации, включив эмоциональный фактор в структуру эмоциональной личности студента, установив возможности направленного

формирования речевой активности обучаемого, учитывая особенности его внутреннего мыслительного процесса, осуществляемого во время порождения речевого высказывания, а также используя компьютерные обучающие программы, которые обеспечивают адаптацию уровня сложности предъявляемой информации, темп изложения материала, объем самостоятельной работы в решении поставленных задач, а также возможность опираться на индивидуальные особенности обучаемого. Применение компьютера на занятиях по иностранному языку помогает реализации систематической обратной связи и основанной на ней коррекции процесса обучения.

При проведении исследования авторы данной статьи ставят цель передать некоторые функции обучения компьютеру и запрограммировать учебный процесс. Поэтому были четко распределены функции преподавателя и компьютера в управлении таким процессом. При определении функции преподавателя была очерчена проблема структурирования мотивации как одной из фундаментальных в психологии обучения, где основным методологическим принципом является положение о единстве динамической и содержательно-смысловой сторон мотивации [6]. При этом было установлено, что структурные компоненты мотивации учебной деятельности зависят от конкретных обстоятельств, условий учебной деятельности и от специфики ее объема. Авторы настоящей статьи также пришли к выводу, что формирование коммуникативной потребности в большей степени зависит от качеств партнеров общения и связано с рецептивными видами речевой деятельности, а формирование и актуализация познавательной потребности, более широкой по характеру, обусловленной социальными мотивами, связано в основном с продуктивными видами речевой деятельности.

Анализ исследований доказал, что при управлении развитием продуктивных видов речевой деятельности в системе адаптивного обучения должно основываться на учете особенностей эмоционального реагирования студента на внешние воздействия и преимущественном возникновении тех или иных эмоциональных состояний, т.е. крайне важной является необходимость учитывать структуру эмоциональности личности обучаемого. Так, в ходе исследований было установлено, что некоторые студенты могут давать сильные эмоциональные реакции на словесные инструкции и информацию, а другие – на характер общения с участниками ситуации, третьи – на организационную сторону обучения и т.п. Поэтому, только лишь выявив индивидуальную избирательность в отношении эмоциогенного компонента ситуации, целесообразно проводить занятие, когда осуществляется выполнение ведущего для обучаемых вида деятельности.

Новое отношение к процессу обучения иностранному языку и, в частности, к его адаптивной системе предполагает реализацию коммуникативного метода, где на первое место ставится личность обучаемого, его характеристики, потребности, интересы. Исследования, проведенные на занятиях по практике английского языка на факультете прикладной лингвистики ХАИ, доказали, что коммуникативный подход к обучению не только развивает индивидуальные способности обучаемого, что является основным средством мотивации учебного процесса, но и исходным компонентом любой деятельности, в том числе и учебной. При проведении

эксперимента с предъявляемым материалом авторы данной статьи пришли к заключению, что адаптивная система обучения предполагает изучение только того материала, который необходим для реализации определенной речевой задачи в каждой конкретной ситуации. При этом язык усваивается не как система, а как система языковых средств. Материал реализуется вокруг ситуации общения, реализуя при этом принцип ситуативности обучения, учет которого особенно необходим при обучении диалогической речи, так как диалогическая речь ситуативна по своей природе. Общение на иностранном языке между партнерами в ситуативном обучении предполагает постоянную смену предмета разговора, условий, задач, где в зависимости от цели коммуникации реализуются функциональные ее стороны: расспрос, обсуждение, убеждение, объяснение, возражение. И при подготовке студентов к проведению ситуативной дискуссии на занятии преподаватель должен снабдить обучаемых различными возможными, принятыми в естественной речи формами реакции на реплику собеседника [7].

На основе анализа наметившихся в последнее время тенденций совершенствования учебного процесса при традиционном обучении иностранным языкам возникла также необходимость использовать компьютер, отводя при этом преподавателю роль наблюдателя и организатора. Исследования, проведенные авторами настоящей статьи, доказали целесообразность отказаться от привычки работать с группой путем поочередного вызова студентов при фронтальном опросе, когда в каждый момент активен лишь один студент, а остальные находятся в состоянии пассивной рецепции. Такая структура занятий позволяет развести эти виды деятельности по разным системам и дает возможность каждому студенту работать активно в течение всего занятия, переходя от фронтально-групповой работы к самостоятельной работе, прерываемой на некоторое время индивидуальной работой с преподавателем, направляющим ее в нужное русло [8]. Преподаватель грамотно организует предъявление инструкций и консультаций, переходя от студента к студенту. В режиме "включенный контроль" преподаватель оценивает умение студентов работать с техническим и программным обеспечением, а в режиме "отключенный контроль" контролирует индивидуальную работу студентов, используя преимущества организации самостоятельной работы. При этом компьютерное обучение требует специальной подготовки к занятию со стороны преподавателя, организации им процессов взаимодействия и логического завершения предпринимаемой работы. При переходе на адаптивную систему обучения компьютерные программы должны составить заверченный цикл по теме или разделу в соответствии с целью обучения, при этом при их подборе главным критерием их целесообразности является совпадение достигнутого и требуемого уровней усвоения, соответствие целей и результатов.

На основании результатов применения выше изложенных подходов методики обучения иностранным языкам авторы статьи пришли к следующим выводам:

1. При обучении иностранному языку и, в частности, при переходе на адаптивную систему его обучения огромную роль играет мотивация иностранного

языка и ее тесная связь с проблемой поиска внутренних резервов, повышая при этом эффективность учебной деятельности.

2. Успешность обучения иностранному языку и, в частности, формирование иноязычной речевой деятельности также стоит в тесной зависимости от эмоционального фактора.

3. Одним из факторов успешности овладения речевой деятельностью является ее активность, которая соотносится с психической и интеллектуальной активностью.

4. Использование компьютерных программ и выполнение компьютерных тестовых заданий дает возможность преподавателю видеть пробелы в знаниях каждого студента и давать индивидуальные рекомендации при организации самостоятельной работы.

5. Компьютерные тесты значительно экономят время преподавателя, отводя его для творческой индивидуальной работы со студентами, ориентируясь на каждого индивидуального студента в условиях группового общения.

Литература:

1. Гранницкая А.С. Методика проведения занятия при адаптивной системе обучения. – Курск, 1990.
2. Козлова Г.А. Дидактическая эффективность компьютеризации обучения. – М., 1992
3. Irish Aviation Authority Training / Shannon, 2001.
4. Марасанов В.П. Business English. – М., 1998
5. Mathews E. Recent ICAO annex amendments strengthen requirements for language proficiency / ICAO journal. Vol. 58, № 4, 2003.
6. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М., 1978.
7. Мирзоян А.Л. Использование ролевых игр для обучения профессиональному диалогическому общению на иностранном языке. – Автореф. дис. канд. пед. наук .МГПИИЯ им. М. Горького. – М., 1985.
8. Parrot M. Grammar for English Language Teachers. Cambridge University Press, 2002.

Тихонов А.В.

СОЦИОЛОГИЯ ЧЕРЕЗ ЭПОХУ И ОКЕАН

Ю.Л. Неймер. Из стабильности в кризис. Исследования и публицистика социолога в СССР, Украине и США. – М: Кнорус, 2004. – 544 с.

Через эпоху и океан прочерчена линия социологических наблюдений Ю.Л. Неймера в недавно изданной им фундаментальной работе, которой сходу трудно подобрать жанровое определение. Читатель, например, найдет в книге свидетельства зарождения бурно развивающейся сегодня отечественной социологии организаций и управления в условиях, когда административно-командная система теряла свои позиции. Если читателя заинтересуют надежды и разочарования периода «перестройки», ему пригодится содержащейся в ней добротный фактологический материал. Распад СССР породил острые проблемы национальной идентификации в бывших советских социалистических республиках. Тема Украины у нас не сходит с политической повестки дня. Как это начиналось? И на этот вопрос можно ответить, опираясь на убедительные социологические данные.

Наконец, неувядающая тема «Россия и США». Над ней работают дипломаты, политики, бизнесмены, проводятся теледебаты. А как наши отношения смотрятся с той стороны океана? Зачем добропорядочных американцев пугают «русской мафией»? Да и тема мигрантов чрезвычайно актуальна для сегодняшней России. Как она решается в штатах, в стране, поднявшейся до мирового лидерства на умелом манипулировании мигрантскими потоками? Опять же, об этом вы узнаете из надежного источника – из эмпирических наблюдений проживающего сейчас в США Ю.Л. Неймера.

Автор начал свою социологическую карьеру в 1970 году с участия в исследовательском проекте «Социальная организация промышленного предприятия: соотношение планируемых и спонтанных процессов» (рук. Н.И. Лапин). Он был организатором и руководителем социологической службы Министерства электротехнической промышленности СССР, создателем и главным редактором научно-публицистического журнала «Современное общество» (Харьков, 1993 г). С 1995 года живет в США, в Филадельфии. Является главным редактором филадельфийской газеты «Посредник». Ему присуща особая чувствительность к актуальным социальным проблемам, доверие фактам и только фактам, умение их добывать в ходе исследований и публиковать. Появление его книги продиктовано искренним желанием помочь читателю разобраться в изменчивой российской реальности, а может быть, и в самом себе, никогда не отделявшим себя от судеб России.

Прежде чем подробнее остановиться на содержании книги, я сделаю некоторые замечания относительно ее контекста. В предисловии с многозначительным названием «Одиссея понимания» Н.И. Лапин выражает уверенность, что эта книга найдет своего заинтересованного читателя в России, поскольку содержащиеся в ней научные результаты приобретают в нашем трансформирующемся обществе новое,

ещё более актуальное звучание. Можно ли эту оценку со стороны одного из признанных лидеров отечественной социологии понять так, что, например, материалы актуальных в свое время (в 70-е годы), но не востребовавшихся исследований (а это напрямую относится и к материалам исследовательского проекта, прерванного, запрещенного партийной автократией 30 лет тому назад и опубликованного только в 2005 г. [1]) становятся при новом прочтении более актуальными и, наконец, востребованными? Востребованность – больной вопрос для отечественной социологии. Он активно дискутируется на разного рода социологических форумах, конференциях, семинарах и не находит решения [2]. В этом актуальном контексте позиционируется и рецензируемая книга, правда, только при первом чтении. Повторное обращение наводит и на другие размышления. Мы имеем дело с высококвалифицированным наблюдателем и участником эпохальных событий, связанных с кризисом в СССР и в его бывших республиках. Сегодня нет мало-мальски думающего ученого-обществоведа, который бы так или иначе не высказался на эту всеохватную тему, начиная с Ф. Фукуямы и кончая серией публикаций ежегодных конференций под общим названием «Куда идет (пришла) Россия», организованных Т. Шаниным и Т.И. Заславской. Только в Интернете насчитывается более 50 тыс. материалов о причинах и последствиях российского кризиса. Ю.Л. Неймер не просто высказывается, он приводит социологически выверенные свидетельства перехода еще недавно могущественной и, как казалось, вечной и непотопляемой советской империи из стабильного состояния в кризисное.

Отсюда название книги и отдельных разделов. Первый раздел озаглавлен «Стабильность, теряющая управление». Здесь чувствуется, как еще ничего не подозревающий социолог принял на себя витающий в обществе социальный заказ на необходимость внесения назревших изменений в сложившийся тип социальной организации и в систему управления, которую только позже открыто с негативным оттенком назовут «административно-командной системой». Он скрупулезно и достаточно въедливо измеряет сплоченность в трудовых коллективах, объем используемой руководителем власти, выделяет зоны отрицательной и положительной сплоченности, показывает пределы формализации отношений, эмпирически разделяет сферы власти руководителя и сферы свободы подчиненных в надежде, что опробованные методики найдут применение в заводских социологических службах.

Затем переходит к анализу социальной организации больших производственных систем, исследует их структуру и инфраструктуру, использует признанный ныне процессный подход к проблемам труда, инноваций, мобильности и управления. Им уточняется понятие «социальное управление», разрабатывается методология и методы исследования. Проблемы лидерства в трудовых коллективах становятся темой его кандидатской, а построение систем управления отраслью (на примере электротехнической промышленности) – докторской диссертации.

Только зная контекст этих исследований, можно понять, что тогда была в них явная заинтересованность, что были и конкретные заказчики и потребители, однако этого оказалось недостаточно, чтобы удержать систему управления от распада. Казалось бы, время перемен наступило в период перестройки. Этому посвящен

раздел II «Политический кризис и повседневность». До путча и до развала СССР автор, возглавлявший в Харькове отраслевую социологическую службу, активно включается в исследование изменений в системе управления. Он проводит количественные замеры движущих сил перестройки, её попутчиков и противников.

Предметно изучает противоречия демократизации систем управления в целом и конкретно на уровне предприятий. Кто интересуется такой формой управления как СТК (советы трудовых коллективов), тем, как они сочетались с административным и партийным руководством в тот период, могут найти на страницах книги полезный эмпирический материал. По всему видно, что автору (как, собственно, и многим социологам в тот период) процесс демократизации представлялся трудным, но прямолинейно закономерным. Сам период получил название «переходный». Происшедшие затем драматические события в политической сфере, изменения самого общественно-политического строя не прогнозировались, но предугадывались.

Уже распределение опрошенных работников предприятий по уровню социальной зрелости (которая оценивалась по 11 показателям) настораживало. Только 12% можно было отнести к классу «борцов» за прогрессивные изменения. Вместе с «попутчиками» и «сочувствующими» их набиралось 21,2%. Такой была социальная база перестройки в развитой отрасли промышленности. Ю.Л. Неймер с горечью отмечает, что руководство страны, приступая к крупномасштабным изменениям, не учло сложной социальногрупповой структуры населения, наличие не просто различных, но и чаще всего несовпадающих интересов, а социологов, которые могли бы дать в этом отношении подлинную картину, просто не пригласили (с. 295). Справедливости ради следует сказать, что этого не сделали и в начале радикальных экономических реформ (1992 г.) и в последующие годы. Вплоть до принятия Закона о монетизации льгот и утверждения приоритетных национальных программ (2005 г.). Синкретизм власти, собственности и управления, преследующий страну как феодальный пережиток на протяжении всей ее истории, не пропускает социологию к участию в подготовке социально значимых решений. Отсюда возникает злополучный разрыв между актуальностью социологических исследований и их востребованностью, что прослеживается на протяжении всей эпохи перемен.

Тем не менее, актуальное социологическое исследование имеет самооценку. Оно позволяет всегда вернуться к «истории вопроса», особенно когда его решение затягивается, а конфликтогенность возрастает. Оставшийся в отделившейся независимой Украине, автор стал изучать самочувствие русских в новых условиях. Многих ошибок в отношениях с братским славянским народом можно было избежать, если бы были востребованы и учтены результаты его исследований проблем национальной идентификации русских и украинцев, экономической конкуренции между национальностями и возможных перспектив русскоязычного населения (с. 392 – 438). Оказавшийся в силу непреодолимых обстоятельств в США, автор и здесь взялся за исследования самых злободневных вопросов. Им посвящены разделы «Русская мафия в США: миф и реальность» и «Иммиграция в США: «русская» и иная». В короткой обзорной статье не хотелось бы касаться содержания этих больших тем. Можно только сказать, что они исследованы так же тщательно и добросовестно,

как и предыдущие. Как известно, неактуальных социологических исследований не бывает. Этого требует их методологическая организация. Бывают слабые, недоказательные, с плохой проработкой проблемы и предмета. Таких исследований у Ю.Л. Неймера нет. Все они пропущены через неравнодушное сердце социолога и определены ценностями научной добросовестности. Не сегодня, так завтра они будут востребованы. Это ведь не экспертные оценки и не мнения журналистов или политиков. Полученные в ходе исследований социологические данные, как и рукописи, не горят.

Кстати, многие российские социологи проводят исследования кризисных проблем России по американским грантам. Правильно было бы учредить и российские гранты для исследования американской реальности в силу известных различий между нами по вопросам демократизации, прав человека и д.р. Жизнь стремительно меняется. Россия переместилась из стабильного состояния в общество повышенного риска. Как писал У. Бек в «Обществе риска», мы живем в реальности, в которой общественные противоречия, порожденные системой и институтами, субъективируются людьми как роковые стечения обстоятельств, как действие сил, понять и предотвратить которые индивидуально невозможно. Жизнь человека становится биографическим разрешением системных противоречий [3]. Тем сложнее положение социолога. Он не только лично, как все, расплачивается за принятие или непринятие решений, но и принимает на себя ответственность за разрешение этих системных противоречий, даже если об этом его не просят. Такова «одиссея» и Ю.Л. Неймера, автора этой незаурядной книги. Наверное, не случайно он включил в её структуру и морально-этическое эссе под коротким названием «Зло». Если всю сознательную жизнь собираешь, обобщаешь и осмысливаешь факты общественной жизни, невольно приходишь к большим социально-философским обобщениям и становишься «дежурным по человечеству».

Литература:

1. Социальная организация промышленного предприятия: соотношение планируемых и спонтанных процессов. Генеральный проект ИКСИ АН СССР. Первая публикация. Отв. редактор Н.И. Лапин. М., Академия, 2005. – 915 с.
2. См.: Здравомыслов А.Г. Поле социологии: дилемма автономности и ангажированности в свете наследия перестройки // *Общественные науки и современность*. – 2006. – № 1.
3. Ulrich Beck. *Risk Society: Towards a New Modernity*. – London: Sage, 1992. – P. 136-137.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Калінобродська Катерина Анатоліївна** – старший лаборант кафедри історії та політології Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»
- Каніщев Григорій Юрійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»
- Качуров Євген Васильович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»
- Клімова Галина Павлівна** – доктор філософських наук, професор кафедри соціології Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого
- Копилов Володимир Олександрович** – кандидат філософських наук, доцент, професор ХАІ, декан гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»
- Кривда Наталія Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка
- Лобанова Лариса Анатоліївна** – викладач кафедри історії та політології Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»
- Мешков В'ячеслав Михайлович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін Полтавського національного політехнічного університету ім. Ю. Кондратюка
- Поліщук Олена Петрівна** – кандидат філософських наук, доцент (м. Житомир)
- Проценко Олександр Федорович** – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Харківської державної академії культури
- Проценко Ольга Петрівна** – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»
- Романюк Світлана Миколаївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов № 2 Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого
- Стричинець О.В.** – викладач кафедри суспільних наук, українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету, м. Харків
- Тихонов Олександр Васильович** – доктор соціологічних наук, професор, керівник Центру соціології управління й соціальних технологій Інституту соціології Російської Академії наук (Москва)
- Філевська Тетяна В'ячеславівна** – аспірант кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Хлєскова Людмила Володимирівна – аспірант кафедри культурології Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», співробітник НТБ ім. В.Г. Короленка

Чекалова Ніна Леонідівна – старший викладач кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Шелякіна Алевтина Вікторівна – аспірант кафедри філософії культури і культурології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Юхимик Юлія Віталіївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Ястремська Тамара Анатоліївна – доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Наукове видання

**Гуманітарний часопис.
Збірник наукових праць
2006 № 2**

**Відповідальний за випуск – О.П. Проценко
Технічний редактор і виконавець оригінал-макету –
Т.В. Фомицька-Якубенко**

**Адреса редакції – 61070 Харків, вул. Чкалова, 17, ХАІ, гуманітарний факультет
Тел.: (057) 707 4777. E-mail: V.Kopylov@khai.edu**

*Рукописи не повертаються.
За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.
Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

Св. план, 2006

Підписано до друку 28.06.2006 Формат видання – 60 x 84 1/8.

Папір друкарський. Уч. вид. 7,68 Тираж 100. Зам. 171

**Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17**

**Видавничий центр «ХАІ»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
e-mail: izdat@khai.edu**